

SLA II
SL 87
T. 26 21 213

ТРУДОВЕ

НА

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 26

TRAVAUX

DE

L'UNIVERSITE

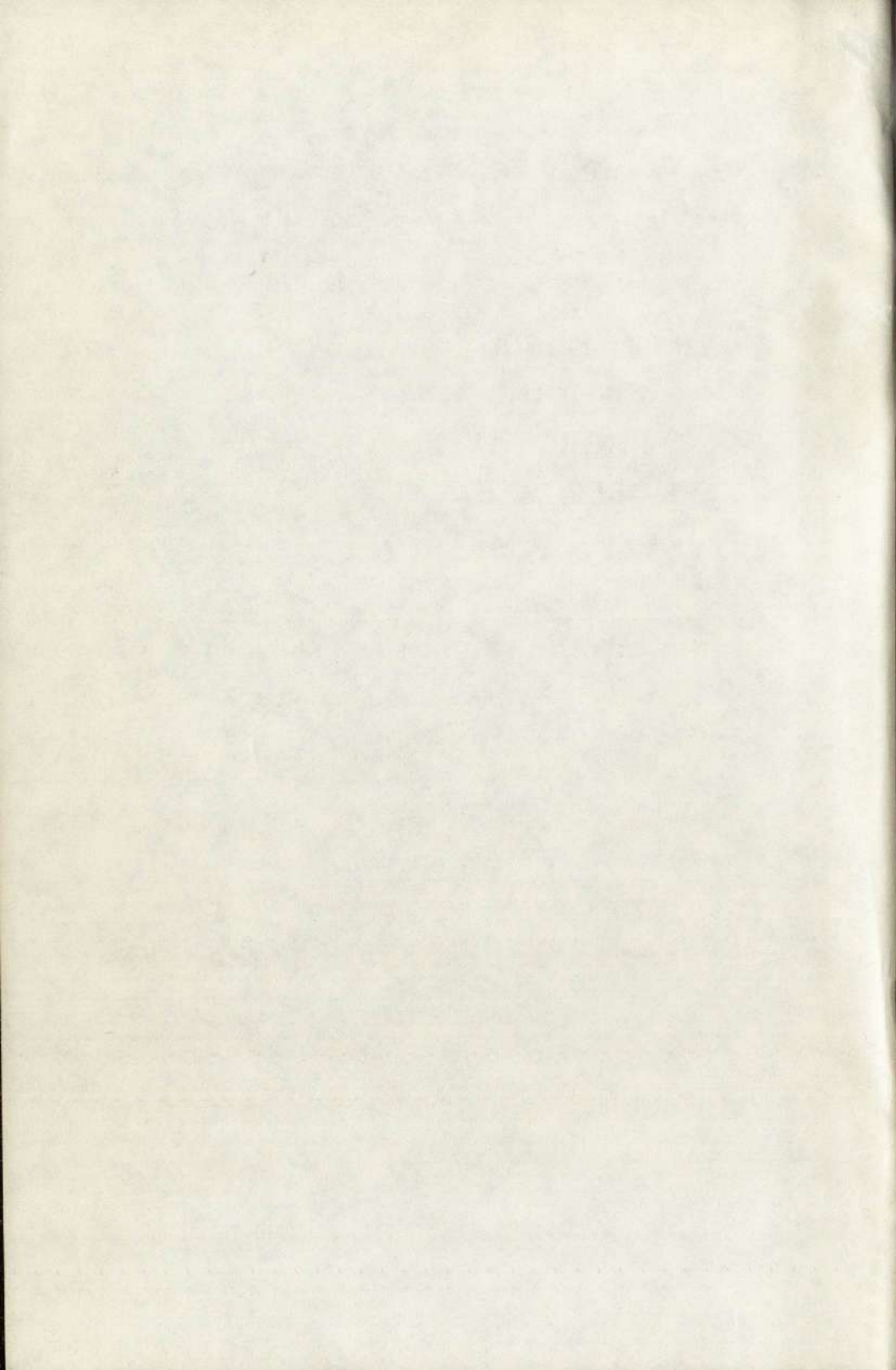
"ST. ST. CYRILLE ET METHODE"

DE V. TIRNOVO

TOME 26

Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий"
В. Търново, 1992, V. Tirnovo

ТРУДОВЕ
НА
ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
• СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ •
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КНИГА 3 – ИСТОРИЯ

Том 26
1989

TRAVAUX
DE
L'UNIVERSITE
• ST. ST. CYRILLE ET METHODE •
DE V. TIRNOVO
FACULTE D' HISTOIRE
LIVRE 3 – HISTOIRE

Tome 26
1989

В. Търново. 1992. V. Tirnovo
Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий"

SVAT
1187

83/89

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

Доц. к.и.н. Йордан Андреев (председател), проф. к.и.н. Петър Горанов, доц. к.и.н. Петър Тодоров, доц. к.и.н. Георги Плетинков, доц. к.и.н. Людмила Спъсов, доц. к.и.н. Ненчо Бонев, доц. к.и.н. Радослав Млашев, доц. к.и.н. Казимир Попконстантинов, гл. ас. к.и.н. Георги Първев, ас. Пламен Павлов (секретар)

6912/1993

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. В. ТЪРНОВО Д

ISSN 0204-6369

© Великотърновски университет
"Св. св. Кирил и Методий"
1992
1000, Издател, София

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЕТЪР ТQДОРОВ – Добруджанската нелегална националноосвободителна автономистка организация (1919–1923)	7
МИНЧО МИНЧЕВ – Вътрешна и външнополитическа дейност на Второто отечественофронтовско правителство (31 март–21 ноември 1946)	57
ЕМАНУИЛ ЕМАНУИЛОВ – Процедурните въпроси на втория етап в мирното уреждане с бившите европейски съюзници на Германия (1946)	111
СТОЯН БОГДАНОВ – Доцент к.и.н. Георги Стефанов Първев – учен, педагог и общественик	167
БИБЛИОГРАФИЯ на трудовете на доц. к.и.н. Георги Стефанов Първев (1933–1987)	181

SOMMAIRE

- PETAR TODOROV — L'Organisation clandestine autonomiste de liberation nationale de Dobroudja (1919—1923)
- MINTCHO MINTCHEV — L'activite politique interieure du Deuxieme gouvernement du Front national (31 mars—21 novembre 1946)
- EMANOUIL EMANOUILOV — Les questions de procedure à la deuxième etape de la regularisation pacifique avec les ex-allies europeens de l'Allemagne (1946)
- STOJAN BOGDANOV — Docent Gueorgui Stefanov Parvev — savant, pedagogue et homme à activites publiques
- BIBLIOGRAPHIE des travaux de docent Gueorgui Stefanov Parvev (1933—1987)

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

том 26, кн. 3

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1988

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"

DE V. TIRNOVO

ome 26, livre 3

FACULTÉ D'HISTOIRE

1988

ДОБРУДЖАНСКАТА НЕЛЕГАЛНА
НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНА АВТОНОМИСТКА
ОРГАНИЗАЦИЯ (1919–1923)

ПЕТЪР ТОДОРОВ

Рецензент: доц. к.и.н. Людмила Стяжков

Редактор: глас. к.и.н. Кръстьо Пенчиков

Велико Търново, 1992

STATE DEPARTMENT OF HEALTH
BUREAU OF VETERINARY MEDICINE
DIVISION OF ANIMAL INDUSTRY
WASHINGTON, D. C.

OFFICE OF THE VETERINARY SURGEON
WASHINGTON, D. C.

REPORT OF THE VETERINARY SURGEON
ON THE RESULTS OF THE
INSPECTION OF THE
CATTLE OF THE DISTRICT OF COLUMBIA
FOR THE YEAR 1911

BY
J. W. HARRIS, VETERINARY SURGEON
WASHINGTON, D. C.

Published by the Government Printing Office
Washington, D. C., 1912

3. ДЕЙНОСТТА НА ОРГАНИЗАЦИЯТА ПРЕЗ 1920 — 1922 Г.*

След подписването на мирните договори румънската дипломатия полага непрекъснати грижи за създаване на допълнителни, извън аложените в договорите, гаранции за териториалните придобивки в Велика Румъния. През 1920 — 1921 г. тя е главен организатор при реализирането на френската идея за създаване на Малката антанта; през 1921 г. са подписани съюзен договор и военна конвенция с Полша, с голяма бдителност се следят всички външно и вътрешнополитически прояви в РСФСР, УССР, Унгария, България и пр. Цялата външнополитическа активност на Румъния в принципната си идеологическа, политическа и военна основа се определя и балансира от остулатите на борбата за запазване на статуквото, на антикомунизма и антисъветизма. Тъкмо тази политика на румънските управляващи среди превръща страната в един от важните стълбове на международната реакция, в открит враг и ревностен противник на всички демократични и прогресивни движения.

От вътрешнополитическа гледна точка запазването на властта на буржоазно-мошиерската върхушка на Стара Румъния, в която се слива буржоазията от Трансилвания и нарастващата след Аграрната реформа от 1921 г. селска буржоазия, неизбежно се свързва с опити за смазване на националноосвободителните движения в анексирани области. Върви се по утъпкания път на масови репресии, засилен демагогия и разюздан национализъм-шовинизъм, съчетани с непрекъснати политически комбинации и реформаторство, което цели да адаптира изостаналата социално-икономическа структура на следвоенна Румъния към новите изисквания на международния капиталистически пазар.

"Свещеният съюз" на всички управляващи групировки срещу малцинствата е изходната позиция на системните опити за пълно румънизирание на Добруджа. Поддържането на извънконституционен топански, политически и културно-просветен режим води до: бързо разграбване на материалните богатства на областта; невиджана експлоатация на местното население; тотален терор; румънизирание на училищата, черквите и другите културни институти; прогонване

* Първата част на студията е публикувана в Трудове на ВТУ "Кирил и Методий", т. 25, кн. 3

на интелигенцията и всички по-влиятелни местни жители; сеене и вражди между християнското и мюсюлманското население и т. н. Икономическото разорение на областта по време на войната, вилнеещата стопанска криза и крупните пауперизиращи мероприятия на румънската държава (особено в областта на земевладението в Южна Добруджа), от една страна, а от друга — крайно реакционният, терористичен политически и културно-просветен режим по отношение на местното население — такива са някои от главните предпоставки и фактори от гледна точка на режима в Добруджа, които определят новите тенденции в развитието на добруджанското националноосвободително движение през следвоенния период.

Анексията на Добруджа пречупва много надежди и хвърля в отчаяние или апатия не малко от дотогавашните активни дейци на движението. Преценката, че липсва близка реална перспектива за пререшаване на добруджанския въпрос, поставя на редица изпитани привържениците на автономистката стратегия и тактика, а това се отразява пряко и върху дейността на вътрешната нелегална организация.

Още през зимата на 1919—1920 г. първи от движението се отделят някои дейци с по-десни политически възгледи. Отказът на Румъния да даде обща амнистия, да признае румънското поданство на всички дотогавашни жители на Добруджа и да разреши завръщане на бежанците създава очевидната вече необходимост от трайното им утановяване в България. Поради това в непосилни опити за намиране на препитание значителна част от тях започват да се интересуват от Добруджанската организация само доколкото тя може да играе роля при стопанското им подпомагане и настаняване.

За очертаващата се отлив от движението определена роля играят и някои по-специфични обстоятелства.

В България добруджанската емиграция става обект на опити за приобщаването ѝ към политическите партии и за използването ѝ в партийно-политическите борби. Това създава допълнителни причини за вътрешни противоречия, за сепаратистични тенденции и борба с Добруджанската организация. През разглеждания период най-активна намеса в политическата игра имат БЗНС и БКП.

За БЗНС е характерна дейността на формираната във Варненско от добруджанци бежанци самостоятелна "Добруджанска околийска земеделска дружба", която през 1920—1923 г. издава свой орган в. "Земеделец". Като защитава БЗНС и съсловната теория, вестникът напада не само старите буржоазни партии, но и автономисти около "Добруджанско знаме". Те са обвинени, че като препоръчват на емиграцията да не участва във вътрешнополитическия живот в страната, "умишлено или не (това историята ще покаже) служат чужда кауза или каква да е друга кауза, но не на българската и добруджанската". Макар това обвинение да е израз на недогам пр

мно тълкуване на посочената тактическа линия на автономистите, чиято аргументация не е лишена от основания. Най-съществено се състои в следното: "Добруджанци са българи. Добруджанският въпрос е български въпрос. И еднакво с добруджанеца боли всеки българин злата съдба на Добруджа. И политическата ѝ съдба ще бъде разрешена не оттам (т. е. от Добруджа и от организацията — б. м., П. Т.), а оттук.

Затова за добруджанци, особено живеещите в България и имащи право да казват гласа си за управата и политиката ѝ, не е без значение политиката на България. И те ще дадат и трябва да дадат гласа си за това правителство, което ще въдвори ред и спокойствие в страната, за да спечели доверието на света, та да може, влязло в преговори с нашите съседи, да извоюва политическата свобода или права на българските области (к. м., П. Т.) каквато е Добруджа, останала под чуждо владичество."¹

Така БЗНС подобно на БКП (нейните позиции ще разгледаме по-специално) се стреми преди всичко да привлече емиграцията в своите редове извън Добруджанската организация. Обективно това е израз не само на подценяване на националноосвободителното движение и неговите организации — в определени моменти се стига и до остри конфронтации с тях.

След анексията и населението в Добруджа вече е постоянен обект на домогвания от всички румънски политически партии. Агитаторите и периодичните издания на буржоазията дезинформират местната общественост по проблемите на вътрешния и на международния живот. Те спекулират безскрупулно с най-болезнените за добруджанци въпроси: за собствеността, поданството, терора и бандиизма, корупцията, просветно-църковните права и свободи. Демагогските обещания на опозиционните партии и дребните отстъпки на управляващите партии на някои от местните им членове целят да създадат илюзията, че добруджанци биха могли да разрешат някои свои проблеми, ако се включат в румънските политически партии. Непосредствената цел е да се разпокъсат и разпилеят местните обществени сили. Така привържениците на създаването на българска мюсюлманска партия още в самото начало срещат масиран румънски отпор. Не малко противници имат те и от дейци, които се ориентират към поддържане на по-влиятелни румънски партии, смятайки, че чрез тях биха прокарали някои искания. Именно около тези две концепции години наред ще гравитират тактическите схващания на вътрешните дейци.

Мнозинството от българската градска буржоазия в Добруджа поема пътя на легалните борби. Още през 1919—1920 г. в Добрич, Си-

¹ Земледелец (Варна), № 6, 17 апр. 1920.

листра, Балчик, Каварна и Кюстенджа са създадени български общества или общини, наречени по-късно Български културни общества — БКО. Към 1920 г. легалното движение, макар и организационно разпокъсано, в идейно отношение е напълно оформено. Неговата програма-минимум е изложена цялостно за пръв път в специален Мемоар до румънското правителство. Той е публикуван на 15 февруари 1920 г. във в. "Ново време", издаван в Добрич. Искат се "пълни политически права", "отменяне изцяло" на експроприиращите санкции на Закона на устройство на Добруджа; "пълна и необезпокоявана от никого свобода за поддържането на частни средства на различните училища" в градовете и в селата; връщане на училищните сгради и други обществени имоти; връщане на черквите; пълна амнистия и "свободно завръщане на бежанците"; "отваряне на границата" с България по "икономически", "фамилиарни" и други причини².

Формирането и изявиите на това легално движение започва да оказва задържаща роля върху дейността на вътрешната нелегална организация.

Извоюваните на Великия добруджански събор ръководни позиции от автономистите стават обект на непрекъснати нападки.

Непосредствено след събора, макар да понася сериозен удар, "десницата" в емигрантските дружества активизира дейността си. Тя се опитва да конфронтира автономистите с комунистите-федералисти. Тази дейност през зимата на 1919—1920 г. може да се проследи доста подробно по полемиката между ръководители на варненската емиграция, която намира отражение в издаваните по това време във Варна в. "Добруджанско слово" и в. "Варненски работник". Говорители на "десницата", като д-р Ст. Маргин, обвиняват Енчо Атанасов (еден от най-активните дейци на ДВЦРК и председател на емигрантското дружество) и другите емигранти комунисти, че искат да наложат на местното дружество своя лозунг за "Независима съветска Добруджа". От своя страна комунистите обвиняват "десницата" в продажничество: твърдят, че масата от емиграцията е с тях, че "социалистическа Русия" е мощен гарант за успеха на тяхната стратегия и тактика и пр.

Не са гладки и отношенията между автономистите и комунистите. В техните програмни позиции има много общи и сходни моменти, но и сериозни различия от идеологически и политически характер. Най-същественото различие произтича от това, че за автономистите е неприемлива идеята за провеждане на пролетарска революция и за създаване на съветска добруджанска република в рамките

² Този брой от "Ново време" не е издирен. Вж.: Добруджанско слово (Варна), № 213, 18 септ. 1920; Добруджанско знаме (София), № 40, 20 окт. 1920.

те на проектираната балканска федеративна съветска социалистическа република (БФСР), докато това е стратегическа цел на комунистите. От друга страна, съвместната им борба срещу "десницата" ги сближава и застава често да предприемат общи акции.

Първите по-тесни връзки и сътрудничество между групата на д-р П. Вичев и емигрантите комунисти се осъществява още през лятото и есента на 1919 г., когато се лансира лозунгът "Добруджа за добруджанци". На Великия добруджански събор автономистите и комунистите дават задружен отпор на дейците на ЦДНС, но когато идва ред да се определи новата стратегия и тактика и да се изберат ръководните органи, между тях избухва остър конфликт.

В архива на д-р Вичев е запазен един "Протест", подписан от 37 души комунисти и техни съмишленици, делегати на събора (около 17% от всички). В него се твърди, че освобождението на Добруджа "е мислимо" "само" ако борбата на добруджанци намери "подкрепата и съдействието на вътрешните и международните фактори, борещи се против господството на империалистическата буржоазия". "Тук се имат предвид на първо място съдействието на румънската социалдемократия и общите освободителни стремежи и борби на международния пролетариат." По-нататък се заявява, че "всяка друга дейност, както и тазн, възприета от събора (т. е. автономистката — б. м., П. Т.), е не само безсмислена, но и решително вредна". Протестът завършва с декларацията, че подписалите го "не ще престанем да действуваме додето организацията ни не се отърси от известните карниристи, които жертват интересите на делото за своите и тия на българската буржоазия интереси"³.

Както се вижда, не само искането за присъединяване на Добруджа към България, но и за създаване на автономна Добруджа — ако то не се свързва с устройване на областта в съветска република — се тълкува като защита на интересите на българската буржоазия. Такава е всъщност принципната постановка и на ДВЦРК, съответно на БКП и на Коминтерна.

Към пролетта на 1920 г. започва ново сближаване между комунистите-федералисти и автономистите. Тласъкът идва от активизирането на "десницата", но всъщност и сега неговите общи рамки се очертават от възможността за съвместни въстанически борби в Добруджа. Повече или по-малко активна подготовка за такива борби се извършва и от бунтарски настроените автономисти, и от комунистите-федералисти. И в двата случая важно място в плановете за въстание в Добруджа се отрежда на дипломатическата и военната помощ на Съветска Русия. Действително нейните държавни интереси

³ АМВР, Об. 814, л. 42; Об. 21373, ч. 2, л. 107 — тук д-р П. Вичев отбелязва, че инициатори за подаване на протеста са Е. Атанасов, Ан. Бурлаков и Ал. Шивачев.

налагат да се извадят Балканите от създавания "санитарен кордон", но в ръководните коминтерновски среди все още не се гласува доверие на революционните националноосвободителни движения и организации. Това рефлектира върху Балканската комунистическа федерация (БКФ) и съставлящите я компартии, а чрез тях — и в дейността на комунистите добруджанци, живеещи в Добруджа или в емиграция.

Независимо от това позициите на Съветска Русия по бесарабския въпрос, непрестанните вестникарски сведения за струпване на съветски и румънски войски по границата, революционните борби в Бесарабия и примерът на Кемалистката революция в Турция са постоянен подтик и насърчение в дейността и на автономистите, и на комунистите-федералисти от ръководената от ДВЦРК организация. В случая е важно и обстоятелството, че част от добруджанското население вярва, че Съветска Русия ще се застъпи за неговите интереси и в подходящ момент, заедно с освободението на Бесарабия, ще подпомогне и освободението на Добруджа.

Нещо повече, предимно у добруджанското селско население се създава едно своеобразно разбиране за комунизма-съветизма. Лишен от идеите за обобществяване на средствата за производство и за диктатура на пролетариата, той е сведен само до идеята за освобождяване на трудещите се от експлоатация и от чуждо национално потисничество. Привързаността към този "добруджански комунизъм" се демонстрира по най-убедителен начин при провеждането на парламентарните избори в Румъния през май 1920 г. Тогава огромната част от населението възлага надеждите си на кандидатите на местните социалистически организации и гласува за тях⁴. Тъкмо това кара и без това подозрителната румънска държавна сигурност да проучва специално дейността на Борис Стефанов. От Балчишката подбригада на сигуранцата се докладва, че той почти всеки ден правел събрания, основавал организации към Румънската социалистическа партия (РСП) и говорел за терора в Бесарабия, Трансилвания, Букувина и пр. "Вследствие на този начин на пропаганда по-голямата част от българското население вижда в социалистическата листа (за парламентарните избори, в които и Б. Стефанов е кандидатиран — б. м., П. Т.) една българска иредентистка листа". Заключение на доклада, който е от 20 юли 1920 г., гласи, че Б. Стефанов е български патриот, прикриваш се под "маската" на социалистическите идеи⁵.

Има и други важни свидетелства в подкрепа на този начин на тълкуване на комунизма-съветизма. Ще цитираме две от тях. В писмо на Сл. Алексиев (от януари 1920 г. той се връща при семейство-

⁴ История на град Толбухин. С., 1968, 297—298.

⁵ АИИ, а. в. VIII, оп. 4, а. е. 469, л. 160—163. Б. Стефанов е сродник на Кр. Раковски. Бил е член на ЦК на РКП и нейн генерален секретар.

то си в Силистра) до д-р Вичев от 6 септември е отбелязано: "Може на тебе да ти се вижда чудно, но тук самата работа показва какво трябва да се прави, ний тук станахме комунисти..." По-нататък той дава сведения за вътрешната нелегална организация и изразява общата увереност, че Румъния я "тресе" "вече Чичерин" и тя няма да види полза от Добруджа, понеже революционната организация се е разраснала още повече. В кореспонденция от Добрич, публикувана във варненския "Добруджанско слово" от 2 октомври 1920 г., след като посочва огромното влияние на Кр. Раковски сред добруджанци, анонимният автор съобщава: "Мога да ви уверя, че добруджанци не са комунисти, такива, каквито са вашите (т. е. в България — б. м., П. Т.). Добруджанци обаче са убедени, че само успехът на съветското оръжие към Румъния ще може да ги отърве от румънско иго. Добруджанци не искат съветско управление, но те се радват на неговите успехи дотолкова, доколкото то ще спомогне за *освобождението на Добруджа*" (к. а.), тъй като от "разнебитена" България помощ не може да се очаква.

Тъкмо този "добруджански комунизъм" съдейства най-много за сближаването между комунисти и автономисти, които и без това в непосредствената си организаторска, политическа и военнотехническа дейност са в постоянен контакт. Определено може да се твърди, че почти цялата 1920 г. минава под знака на борбата за разрастване на двете нелегални организации, на съвместни приготовления за въстание и по-нататъшното сближаване най-вече в Добруджа.

Към началото на 1920 г. се правят опити за установяване на преки връзки между ръководствата на тези организации — ДВЦРК и автономисткия централен ДРК (Конвента). Според Петър Нейчев и Иван Даракчиев по предложение на Енчо Атанасов към 1920 г. ДВЦРК влиза във връзка с д-р Вичев и се уговаря сътрудничество между двата комитета⁷. Съществува сведение, от което се вижда, че на 15 април 1920 г. е проведено заседание на ДВЦРК. На това заседание са приети: "Възвание към румънските войници и офицери в Добруджа и по границата и до граничните български войници и офицери да не пречат на "революционната подготвителна работа в Добруджа"; заплашителни писма и възвания към румънската полиция, към някаква антиболшевишка лига в Добрич и др.; молят се "всички ДМРК (т. е. добруджански местни революционни комитети — б. м., П. Т.) да съобщават своевременно за техните злодеяния" и пр.⁸

⁶ АМВР, Об. 814, л. 48.

⁷ Спомени, записани от мен на съвместна среща с двамата дейци през 1962 г. В спомените на Асен Наумов дори се твърди, че д-р П. Вичев е участвувал при учредяването на Варненския ДРК.

⁸ ЦПА, м. ф. 440, к. 5 — из "Бюлетин на Добруджанския Вътр. Центр. Рев. к-т". Исакча (вероятно фиктивно), № 12, 25 апр. 1920.

Междувременно в направявания от д-р Вичев в "Добруджанско знаме" в броя от 24 март е отпечатана една изключително интересна статия — "Кр. Раковски за болшевиизма в България". Написана е по сведения на "много близък другар и съратник на Кр. Раковски (от освобождаването му из Яшката тъмница чак до преди месец време)". Кое е това лице, очевидно добруджанец, не можахме да установим. Кр. Раковски е представен като "един от творците и водачите на великата руска революция — болшевишката революция" и като човек, който "милее" за Добруджа. Според информатора Кр. Раковски е казал, че в България с нейния дребнособственически облик и наличието на относителни гаранции за правата и свободите на населението липсват условия за болшевишка революция. Той дал и "поръчки" към Добруджанската организация, които също остават неизяснени.

За живия интерес на Кр. Раковски към комунистическото, работническото и националноосвободителното движение в Добруджа след Първата световна война има значителна документация. Тъкмо този негов интерес, съчетан с конкретните му инициативи като съветски държавен деец, го прави така популярен сред добруджанското население.

Не е известно как е посрещната тази статия от добруджанци, но дори да се постави под съмнение достоверността на съдържащите се в нея сведения, появяването ѝ в печатния орган на автономистите не е случайно. То цели, от една страна, и с авторитета на Кр. Раковски — да се обори проектът на комунистите за създаване на добруджанска съветска република, а от друга — да успокои дребнобуржоазната автономистки настроена маса в духа на "добруджански комунизъм", че единствено правилна е автономистката стратегия и тактика, която, макар да допуска сътрудничество с комунистите, не води до болшевиизъм. И в този случай отново се експлоатира авторитетът на Кр. Раковски.

През пролетните и летните месеци на 1920 г. нелегалната автономистка организация се разраства и се ускорява извършваната военотехническа подготовка. В писмото си до д-р Вичев от 15 март секретарят на Ряховската организация (от селата Ряхово и Бабово, Русенско), наброяваща 80 души, заявява: "Аз съм за въстание, но общо да бъде. Границата е заприличала на фронт. Опасно е правителството да не ни интернира навътре." Искане се свикване на заседание на ВДС и пр.⁹ На 18 април се потвърждава съставът на куриерите-организатори за Тутраканска околия: Колю Йонков, Димитър Куманов, Георги Ноев, Крум Попов и Георги Жеков¹⁰. На 18 май 50 ду-

⁹ АМВР, Об. 814, л. 241—242.

¹⁰ Пак там, л. 29; също у Га н е в, Г., Добруджанското националноосвободително движение в периода 1914—1919 г. Год. СУ. Идеологически катедри т. 56, 1962, с. 230. Въпросът за куриерите е обсъждан и на 25 юли 1920 г. АМВР, об. 814, л. 21.

ши от Бръшлянската организация (емигрантите в с. Бръшлян, Русенско) подлагат клетва да се борят с оръжие за освобождаването на Добруджа¹¹.

Интересен епизод от съвместната дейност на автономистката и на комунистическо-федералистката организация е проведеното в началото на юли съвещание в гората Ишиклар край Исперих. Сведения за това се съдържат в две писма, изпратени до д-р Вичев: първото е от секретаря на Исперихската организация с дата 5 юли, а второто — от секретаря на Бръшлянската организация от 19 юли¹².

В писмата се посочва, че съвещанието се провежда "по повод позова на нашата организация за 4 того". На него присъстват и комунисти-федералисти. Главният въпрос, който се обсъжда, е дали да предприемат въоръжени действия. ("Стига да се търпяло. Да се предприемело акция с чети.") При разискванията са отправени много остри критики към ИК на ВДС ("ругатни...сипани без сметка"), лично към д-р Вичев, обвиняван едва ли не в предателство, и към ръководители на емигрантски дружества (например към секретаря на Исперихската организация — "зле съм поставен тука от същите"). Участниците в съвещанието избират "ново тяло под форма на правителство" (във второто писмо — "конституирали революционен комитет"), в чийто състав влизат: Тодор Топоров (комунист), Ганчо Мирчев, Ангел Попов, Тодор Ръкаджиев и Друми Матев¹³.

Най-упорит защитник на идеята за въоръжено нахлуване в Добруджа е Ангел Попов, автономист. По негово настояване на подполковник Кирило (Кирил) Димитриев предварително е възложено да състави съответен план. При обсъждането на замислената акция обаче мненията се разделят. Комунистите се обявяват "против всякаква авантюра в Добруджа и по повод на това свикват събор на 11 т. м. неделя, в Кемаилар (Исперих — б. м., П. Т.) за разясняване на този въпрос". При това положение К. Димитриев напуска съвещанието. По настояване на А. Попов се обсъжда и поведението на Александър Рашенов, бъдещия герой на "аферата Рашенов", с която името му става синоним на предателството. А Попов "ярко защитил обвинението против Рашенов", но не е подкрепен от другите делегати.

За провеждането на съвещанието и насоките на разискванията вероятно същия ден е уведомен д-р Вичев. Докато делегатите са още в Исперих, се получават няколко негови телеграми (в една от тях защитава Ал. Рашенов), посрещнати със силно недоволство. Явно е, че някои от автономистите не гласуват доверие на централното ръко-

¹¹ Ганчев, Г. Цит. съч., с. 230.

¹² АМВР, Об. 814, л. 72, 74.

¹³ Секретарят на Исперихската организация твърди, че всички са "с комунистически убеждения". Сигурно е, че само Т. Топоров е член на БКП, той присъства на Великия добруджански събор и подписва споменатия протест. На същия събор присъствуват посочените пет души.

6912/1993

водство на организацията и че именно те гравитират към активно сътрудничество с комунистите-федералисти.

Това съвещение показва нарастващата опасност от преждевременни въстановчески действия, провокирани в не малка степен от румънски отговорни и неотговорни фактори. По сведения на българското военно разузнаване през пролетта и лятото на 1920 г. в Добруджа върлуват четите на Ч. Александреску (разполага с около 200 души) и на А. Небеляну (80 души). Около 30—40 души измежду най-закоравелите бандити от четата на Ч. Александреску с 15 заграбени каруци са в непрекъснато движение. Тези и други банди, подкрепяни от жандармерийски, полицейски и други държавни органи, са "цял башибозук". Те грабят, тероризират, изнасилват и убиват "с цел да убият духа" на местното население. Същевременно органите на властта под форма на борба с "комитаджиите" извършват непрекъснато масови арести (само в Кюстенджа са отведени над 800 души) и т. н.¹⁴

Опасността от преждевременни въоръжени действия застава д-р Вичев да вземе мерки за предотвратяването ѝ. В броя от 10 юли в. "Добруджанско знаме" публикува неговата статия "Внимавайте". В нея се посочва, че има едно "незначително малцинство", което е склонно към авантюри; то компрометира движението и с някои свои действия — очевидно изолирани четнически нападения — предизвиква сълзи и страдания. Като обяснява, че борбата ще е тежка и продължителна, главният извод препоръка на д-р Вичев е: "Нашият девиз следва да се развива по пътя на разумните искания за автономия с по-малко жертви"¹⁵.

Тези предупреждения обаче не оказват желаното въздействие. Само няколко дни по-късно д-р Вичев получава писмо от Русенската организация, в което се описва следният инцидент. Организацията разполагала с 2000 бомби и по искане на Г. Мандовски част от тях с двама куриери са изпратени за Варненската организация, но куриерите са заловени. Отправя се настойчива молба към д-р Вичев да вземе мерки за освобождаването на куриерите.¹⁶

Оптимистични данни за състоянието на нелегалната организация в Добруджа се съдържат в цитираното писмо на Сл. Алексиев до д-р Вичев от 6 септември 1920 г. Той го уведомява, че "със строго тайни агитации" са привлечени за каузата на организацията "всички селяни българи" и "половината" от мюсюлманското население (дан-

¹⁴ ЦВА, ф. 23, оп. 2, а. е. 392, л. 190, 230—231, 233 — сведения от поручик До-нешки, комунист, един от учредителите на ВДРО през 1923 г.

¹⁵ Подобно съдържание има и уводната статия на Добруджанско знаме (София), — 36, 17 юли 1920, която завършва така: "Ние правим последен апел за опомняне!" вж. още: № 35, 24 юли 1920.

¹⁶ АМВР, Об. 814, л. 178—179; Ганев, Г. Цит. съч., с. 230.

ните се отнасят за Силистренски окръг); че и в България има много "гнезда" сред "българската войска, офицери" и пр. В края на писмото той казва д-р Вичев: "Хайде, реши се, ела ни обиколи, да не те е страх, по никои начин не ще бъдеш в опасност, хора от Унгария минаха, че не бяха усетени, а един българин — никога."¹⁷

Приведените дотук данни се отнасят почти само за организацията в Силистренски окръг и съответните нейни поделения сред емиграцията. Навярно немалка работа е извършена и в останалите добруджански окръзи, но досега не е открита конкретна информация. От по-късни румънски полицейски разкрития обаче се установява, че такава дейност действително е извършвана.

Опасността от преждевременни въстанически действия заставя ИК да насрочи дълго отлаганото заседание на ВДС. На 15 юли е разпратено обширно окръжно, в което се правят констатации за незадоволително организационно състояние; за наличие на апатия у част от емиграцията, като дори членове на ИК не проявяват активност; за това, че проектопрограмата от 26 декември 1919 г. едни са одобрили телеграфически, а други мълчат и досега и пр.¹⁸

Заседанието на ВДС трае два дни (25 и 26 юли 1920 г.) и протича много бурно. От кратките вестникарски информации става ясно, че д-р Вичев и привържениците му са принудени да отбиват редица нападки. Разискванията са центрирани около приемането на проектопрограмата и курса за въоръжено въстание. Преориентираните към "десницата" членове на ВДС са против проектопрограмата (това е опит за отказ от автономистката стратегия и тактика) и за прекратяване на въстаническите приготовления. Обратно, представителите на бунтарски настроените автономисти, подкрепяни по отделни пунктове от комунистите-федералисти, са за концентриране на работата в нелегалната организация и за подготовка на общо въстание.

Отстоявайки автономистките си възгледи и необходимостта от съществуване на вътрешна нелегална организация със статута, заложен в проектопрограмата, групата на д-р Вичев е против преждевременни въстанически действия; тя е за съгласуване на проектираното въстание със съответни международни фактори, като се отдава особено значение на развитието на бесарабския въпрос. Освен това в духа на решенията на Великия добруджански събор тя настоява за обединяване на всички сили на емиграцията в Добруджанската органи-

¹⁷ Пак там, л. 48 — писмото е изпратено от с. Тодорово, Разградско. Сл. Алексиев пояснява, че минал границата само за 24 часа, за да изпрати писмото, в което се засягат и други въпроси. Към цитирания текст за унгарците е добавено "ги нахранихме, напоихме". Става дума за нелегално преминаване през Добруджа на дейци на Унгарската съветска република след нейното разгромяване — неизвестен, но интересен епизод от сътрудничеството между българския и унгарския народ.

¹⁸ Пак там, л. 212—213.

зация и за активизиране на нейната дейност като необходимо условие за укрепване и на вътрешната организация. Може да се предположи, че тъкмо на това заседание на ВДС се обсъжда и идеята за установяване на пряк контакт с ЦК на БКП. При тази ситуация, за да получи по-големи пълномощия, д-р Вичев се решава на рискован ход: подава си оставката като председател на ИК. Тя действително е отхвърлена. Той повторно настоява да бъде освободен, тъй като дейността му не само е затруднена, но става и невъзможна поради липса на организационна дисциплина, от бездействието на едни и своеволията на други. В комюникето изрично се цитира обвинението му: "организациите не са кадърни вече за организационен живот, докато ръководните тела не се стреснат и всеят вяра в членовете в силата на организацията". След нови настоявания и обещания д-р Вичев се съгласява да остане на председателския пост.¹⁹

По-тясното сътрудничество с комунистите-федералисти и решението за осъществяване на пряк контакт с ЦК на БКП предизвиква силна съпротива, която разколебава някои членове на ИК, дотогавашни привърженици на д-р Вичев. Около два месеца по-късно Драгомир Пачев, подпредседател на ИК на ВДС, обвинява д-р Вичев, че от шест месеца бездейства и заявява, че сменя от себе си отговорността като член на ИК.²⁰ Тъкмо поради това в първия издаден след заседанието брой на "Добруджанско знаме" са поместени няколко материала, в които се критикуват позициите на "десницата" (вж. напр. уводната статия "Справете се с новото")²¹. В следващите няколко броя на вестника е поместена и обширната статия "Ленин за международната правда". Нейният автор фактически противопоставя на статуквото и на Уилсъновите 14 точки Лениновия план за уреждане на следвоенните отношения между държавите и народите, за мир без анексии и контрибуции. Появата на тази статия е и своеобразна декларация за някои аспекти от външнополитическата ориентация на автономистите, които могат да осигурят допирни точки при проектираните сондажи с ЦК на БКП.

Действително през есента на 1920 г. д-р Вичев търси среща с В. Коларов и заедно със свой другар (името му не е известно) отиват в партийния клуб. Засега единствен източник за проведените срещи са показанията на д-р Вичев²².

¹⁹ Добруджанско знаме (София), № 36, 31 юли 1920.

²⁰ АМВР, Об. 21373, ч. II, л. 4 — илик с четири изложения от Др. Пачев.

²¹ Добруджанско знаме (София), № 36 — 31 юли 1920.

²² Д-р П. Вичев дава две версии за първоначалните си срещи с В. Коларов. Според едната, която приемаме за най-вероятна, първите срещи с В. Коларов са станали "преди конгреса в Шумен", т. е. преди януари 1921 г. (уточнението е направено на допълнително поставен от следователя въпрос). Според другата версия тия срещи са станали след конгреса (АМВР, Об. 21373, ч. II, л. 99 и 110). Твърдението на д-р Вичев, че през 1921 — 1922 г. се е срещал с членове на ЦК на БКП, е повторено в него-

Според д-р Вичев В. Коларов ги посреща "много студено и очевидно с недоверие, като ни каза, че никаква база той не вижда да влиза в разговори с патриотарска организация... Но, подзе той, какво конкретно целите и каква форма на управление ще искате да установите в Добруджа. Отговорих му, че, първо, трябва обединение на всички добруджански сили, за да не се дробят и във взаимни борби унищожават, и, второ, като постигнем свободата на Добруджа, което е преди всичко и над всичко нашата цел, тогава населението да си каже то само при пълна свобода на воля и желания каква форма на управление ще си избере. Този въпрос предварително не може да се решава... Със същото недоверие, без много да приказва, той ни изпрати. Ние настояхме да се занимаят и пак ще отидем. Отидохме и втори път. Този път него го нямаше. Беше Луканов. Трябваше и на него да обясняваме. Разделихме се при същото впечатление"²³.

Без да иска, д-р Вичев показва своята голяма заинтересованост в настойчивост в търсенето на контакт с ЦК на БКП. Това може да се обясни с две причини: 1) с неизбежната посредническа роля на ЦК на БКП при сондиране на позициите на РСФСР по бесарабския въпрос, в зависимост от което, както посочихме, се поставя и въпросът за въстание в Добруджа; 2) с цел да се изясни значителната разлика в отношението на комунистите-федералисти (ДВЦРК), склонни да сътрудничат с автономистите, с позициите на най-висшите ръководни органи на БКП към националноосвободителните организации на останалото под чужда власт българско население.

Известно е, че отношението на ЦК на БКП към тези организа-

то писмо от 25 септ. 1929 г. (ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 263, л. 7). По изложените от нас съображения този вариант не е приемлив. Понеже д-р П. Вичев каза, че инициативата идва от Никола Чобанов, комунист, член на ВДС, тук може да се посочи, че в писмо на Д. Боев от Исперих (24 апр. 1921 г.) се твърди, че Н. Чобанов устроил събрание в Исперих, на което говорил против д-р П. Вичев (АМВР), об. 814, л. 122). Това събрание на комунисти емигранти е проведено във връзка с учредяването на Емигрантския комунистически съюз. По решение на ЦК на БКП четиригълникът Русе — Разград — Шумен — Варна е даден като район на добруджанци емигранти комунисти. Със специален позив те насрочват за 31 август с. г. своя областна конференция в Провадия и пр. (ЦПА, ф. 1, оп. 2, а. е. 569).

Според Г а н е в, Г. (Цит. съч., 232 — 233) предложението на Н. Чобанов е направено през есента на 1920 г., когато се провеждат първите срещи. Втори цикъл срещи има през пролетта на 1921 г., след това идва мисията в Лозана и пр. В спомените си П. Нейчев пише, че на 20 окт. 1920 г. тръгва за Москва като представител на РСРП за Десетия конгрес на ВКП(б) и неин постоянен представител при ЦК на ВКП(б). Той успява да пристигне навреме и да участва на конгреса (март 1921 г.). Не остава за Третия конгрес на Коминтерна, понеже Г. Димитров го изпраща обратно да помогне за провеждането на учредителния конгрес на РКП и пр. (ОПА, Толбухин. Спомена, № 402, с. 13; вж. още: К о н с т а н т и н о в, Г. Делегатът. — Наша родина (София), № 10, 8 окт. 1968. От тези данни се вижда, че П. Нейчев през пролетта на 1921 г. не е бил продължително време в България.

²³ АМВР, об. 21373, ч. II, л. 99 (ръкопис, л. 17).

ции се определя от преценката, че "европейската революция" "се надига все по-високо"; от курса за балкано-дунавска пролетарска революция и придържането към тактиката на "непримиримата и самостоятелна класова борба". Смята се, че в България няма нито една партия или организация, с която БКП може да сътрудничи. От тази гледна точка и националноосвободителните организации се преценяват като прикритие на българския национализъм и на "завоевателните" стремежи на българската буржоазия. Тъкмо поради това В. Коларов гледа и на Добруджанската организация като на "патриотарска".

Погрешността на тези схващания е доказана и от обективния ход на събитията, и от мнозина изследователи.²⁴ Тук е важно да се посочи, че констатираното от д-р Вичев разминаване в позициите на ЦК на БКП и на редовите емигранти комунисти към автономистите действително съществува. Макар че се придържат към комунистическо-федералистката концепция, емигрантите комунисти търсят общ език и сътрудничество с тях. ЦК на БКП обаче не се съобразява с това. Нещо повече. Към края на 1920 г. ЦК на БКП проявява недоверие и към ДВЦРК, като взема мерки за дезавуирането му пред коминтерновските и съветските органи. При изясняването на този важен в случая въпрос е необходимо да припомним и това, че по време на Денякиновата окупация на Одеса (август 1919 г. — февруари 1920 г.) тамошният ДРК остава да функционира нелегално, а след това през май 1920 г. се преустройва в "Балканревком". Сега работата му в Добруджа остава на заден план, като връзките с Балканите се поддържат главно чрез Варненската революционна интернационална база (тя наследява част от функциите на ДВЦРК). През юли 1920 г. румънските власти залавят две лодки, пътуващи от Варна за Одеса — едната с В. Коларов и Г. Димитров, а другата — с Е. Атанасов, ръководител на ДВЦРК. Тези обстоятелства и явно нежеланият паралелизъм, който възниква чрез дейността на ДВЦРК и Варненската революционна интернационална база, както и някои други съображения подтикват ЦК на БКП да настоява за разпускане на ДВЦРК. Това става вероятно към началото на 1921 г., обаче местни подразделения на ръководената от него организация продължават дейността си и след това. Този неочакван удар върху ДВЦРК довежда

²⁴ Косев, Д. Положението в България и проблемът за курса на БКП след Септемврийското въстание в 1923 г. (до април 1925 г.). — Изв. БИД, Т. 19. (1970); Колева, Т. БКП и международното комунистическо движение (1921-1924 г.). С., 1973, 4-5, 119-123, и др.; Василев, В. Майският манифест на ЦК ВМРО от 1924 г. — обосновка, преговори и последици. — Истор. преглед, 1980, № 1; Мичев, Д. БКП и македонският въпрос до 9 септември 1944 година — Военноистор. сборник, 1986, № 6; Палешутски, К. По въпроса за споразумението между БКП и ВМРО в навечерието на Септемврийското въстание 1923 г. — Изв. ИИБК, Т. 45, С., 1970, и др.

о стесняване на най-приемливата за автономистите контактна зона а сътрудничество с комунистите.

Отслабването, а след това и прекратяването на дейността на ДВЦРК съвпада с нова промяна във вътрешната и международната обстановка, която настъпва към есента на 1920 г. и приключва към ятото на 1921 г. По това време отливът на масите от революционното движение се засилва; извършваната от БКФ и нейните секции практическа подготовка за балкано-дунавска революция, след като урсът за въстание е снет с решенията на Третия конгрес на Коминтерна (юни-юли 1921 г.), се преустановява. Междувременно във връзка с потушаването на Генералната стачка от 20 октомври 1920 г. руската реакция нанася сериозен удар върху "левицата" в РСРП — абранена е дейността на партийните, синдикалните и младежките организации. Макар и в по-малък размер масовите арести засягат и Добруджа. Легалните ръководители на местните организации също са арестувани и държани два месеца в затворите. Това засилва ролята на нелегалния партиен състав, който сега се отнася с по-голяма редпазливост към местните автономисти и във връзка с разпускането на ДВЦРК за известно време не проявява особена активност по иния на националноосвободителните борби.

Отслабването на комунистическото влияние в националноосвободителното движение се отразява неблагоприятно върху дейността на автономистите-емигранти и на вътрешната нелегална автономистка организация. Сега "десницата" съсредоточава нападите си срещу автономистите. Вследствие на това организационната дисциплина спада още повече; засилват се сепаратистичните тенденции. Така към декември 1920 г. във Варна има вече пет добруджански емигрантски дружества.²⁵ По-късно в реч пред варненската добруджанка емиграция през декември 1922 г. Сл. Алексиев (след завръщането си в България е секретар на ВДС) основателно ще констатира: Почти от средата на 1920 г. всички бяха... почти в положение на леваргичен сън, а някои от организациите даже се разтуриха..."²⁶ Към края на 1920 г. "десницата" успява да разколебае или да привлече на своя страна нови членове на ВДС.

Изход от нарастващата криза се търси на Петия събор (конгрес). Той е проведен на 23 и 24 януари 1921 г. в Шумен. От наличните източници може да се направи заключението, че автономистите вземат енергични мерки да осигурят за делегати само свои привърженици. Конгресът протича в остри спорове, при които автономистите успяват да запазят ръководните си позиции, но за сметка на някои отстъпки. Сега акцентът се поставя върху необходимостта от засилва-

²⁵ Добруджанско слово (Варна). № 221. 7 декем. 1920; вж. и № 222, 10 декем. 1920.

²⁶ Бежански глас (Варна). № 9, 14 декем. 1922.

не на легалната борба в Добруджа за по-скорошно прилагане на Договора за правата на малцинствата, за извоюване на автономно общинско управление, за родни училища, черкви и пр. Особено внимание се обръща и на борбата за възстановяване на "похитените права" на българската Екзархия в Силистренска и Тулчанска епархия. Конгресът определя по четирима представители за всяка от тях, които заедно с представителите на други 16 закрити епархии в Македония, Тракия и Западните покрайнини участват в проведения през 1921 г. църковен народен събор. Конгресът завършва с настоятелен попитък: "Сплотеност и дисциплина, пълна вяра и преданост във всяко начинание на Изпълнителния комитет на Върховния добруджански съвет."²⁷

Желаното от автономистите сплотяване обаче не настъпва. На 30 януари се провежда събрание на варненската добруджанска емиграция, на което д-р Ст. Маргин критикува остро "тройката" д-р Вичев, Анг. Стоянов и Др. Пачев, че са опорочили работата на Петричкия събор. Взема се решение варненското дружество "да се обяви за отделна самостоятелна организация", която да скъса връзките си с ИК на ВДС, да апелира към всички дружества за насрочване на нов събор и да издава свой орган — в. "Добруджански вестни"²⁸. В издадените от него през февруари — юли 1921 г. 24 броя са поместени много критични материали против ИК на ВДС, срещу автономисти и комунисти в местните дружества. Прокарва се схващането, че "истинската" добруджанска организация трябва да е надкласова, че "рецептата" "Добруджанска република" "умря" и пр.

ИК на ВДС взема енергични мерки за пресичане на тази разколническа дейност. Още на 1 февруари той изключва д-р Ст. Маргин от ВДС, но и това не помага. Апелът на д-р Ст. Маргин предизвиква своеобразен "референдум" за или против ИК, т. е. за или против автономистката стратегия и тактика. Това довежда до разцепление в много местни организации. През февруари — април "Добруджанско знаме" поддържа рубриката: "На разколниците от Варненска добруджанска организация". Публикувани са протоколни решения на ръководствата на организациите в Шумен, Исперих, Ряхово, Разград, Бръшлян и др., съдържащи обвинения срещу разколниците; констатира се също, че "почти всички организации изказват пълно доверие на ИК."²⁹ От други данни обаче се вижда, че "десницата" успява да създаде свои организации не само във Варна, но и в София, Шумен, Разград и др.³⁰, като има силни групи в почти всички останали ор

²⁷ Добруджанско знаме (София), № 42, 1 февр. 1921; № 43, 10 февр. 1921.

²⁸ Добруджански вестни (Варна), № 1, 11 февр. 1921.

²⁹ Добруджанско знаме (София), № 42, 20 март 1921. Протоколите са публикувани в различни броеве през посочените месеци.

³⁰ Независима Добруджа (София), № 1, 4 апр. 1922.

низации. На 30 август 1921 г. Д-р. Пачев си подава оставката като подпредседател на ИК на ВДС.³¹ Към края на 1921 г. в София започва активна разколническа дейност и групата на Борис Андреев, бивш сподвижник на д-р Вичев. През април и септември 1922 г. тя издава два броя (№ 1 и № 2—4) на в. "Независима Добруджа". Те са пълни с нападки против "Вичевци" като израз на опозиция от страна на част от автономистите, противници на нелегалната дейност. В същия вестник се изнасят важни данни за разцеплението на Софийската организация; комунисти и автономисти са образували отделно дружество, което подкрепя ИК на ВДС, а другото дружество се намира под влияние на Н. Петков, който се опитва да го "продаде" на БЗНС.

Заети с тези непрекъснати ежби и борби, автономистите емигранти занемаряват все повече ангажиментите си към вътрешната нелегална организация. Паричните постъпления в ИК на ВДС съвсем намаляват, куриерският институт започва да се разпада, а с броя от 1 август 1921 г. "Добруджанско знаме" прекратява съществуването си. Така връзката между емигрантското ръководство на организацията и нейните вътрешни поделения не само отслабва, но започва и да се губи. Д-р Вичев отбелязва: "След закриването на конгреса в Шумен с един приятел, запасен офицер, предприехме обиколка по границата. Устроихме събрания в Кеманлар (Исперих) и Завет. Поискахме да възстановим куриерския институт в лицето на двама запасни офицери. За голямо съжаление и този опит остана безуспешен."³²

Самоволните акции на отделни въоръжени автономистки групи в Добруджа зачестяват. С писмо от 30 март 1921 г. до МВРИ пълномощният министър в Букурещ Б. Недков съобщава, че няколко дни преди това в околностите на Силистра става престрелка между румънско военно поделение и група на автономистите. Заловени са Савов от Калипетрово, Силистренско, и Янчев (Енчев), бивш учител във Владимирово, Добричко. По сведения на префекта в Добрич, получени от негово доверено лице, заловените са казали, че в България съществува голяма четническа организация, която се подготвя да извоюва "автономията на страната", т. е. на Добруджа.³³

Една по-обща представа за тези нахлувания може да се получи от секретния рапорт на полк. Печигаргов, председател на българската част на комисията по анкетиране на инцидентите по българо-румънската граница. Рапортът е от 9 май 1921 г., а данните се отнасят и за 1920 г., като за всеки инцидент е съставен съответен съвместен протокол. Посочени са 55 инцидента: девет — между двете гранични стражи, а останалите — при преминаване на границата на въоръ-

³¹ АМВР, об. 21373, ч. II, 4 (плик).

³² Пак там, л. 99 (ръкопис, л. 17).

³³ ЦВА, ф. 23, оп. 2, а. е. 400, л. 68.

жени групи, съставени от контрабандисти и от т.нар. "комитаджи". Румънски погранични стражи и банди продължават да извършват нападения в българска територия с цел грабеж, а поради страх от български чети румънски патрули често се обстрелват взаимно, при което има и убити. При разследванията вината се хвърля на действителни или фиктивни четнически нападения, раздувани след това в румънския печат. По този повод депутатът Камарашеску внася интерпелация в Парламента.³⁴

Посочените от полк. Печигаргов данни се отнасят само за установените четнически акции. Трябва да се предположи, че техният брой е много по-голям³⁵, тъй като автономистките чети по правило избягват въоръжени конфликти, които допринасят за засилване на терористичните методи на управление. Това е засвидетелствано и от букурещкия в. "Универсул", в чийто брой от 27 май 1921 г. се казва: "Днес в Кадрилатера (т.е. Южна Добруджа — б. м., П. Т.) жандармът е същински сатрап. В изпълнение на инструкциите той нарежда патрули от местни хора, които пазят по 24 часа, устройва служби за връзка, конни и пеши, които също са на разположение на стражаря по 24 часа непрекъснато. Същият стражар прави ежедневни обиски от къща в къща, а от време на време прави упражнения чрез тревога, за да види дали службата върви добре.

Инструкциите гласят, че ще се даде под съд всеки, който не би се подчинил на заповедта на жандарма.

Когато един жител излезе от селото, неговото заминаване трябва да се съобщи на жандарма. Ако не се съобщи, инструкциите казват, че ще бъдат наказани като управители не само роднините на заминалия, но и всички близки съседи."

Още по-утежнена става обстановката при честото поставяне на Добруджа под режим на военно положение, при което разпръскваните по селата военни части се отдават на грабеж и терор. Това възмущава дори правителствения депутат от Силистра Ш. Александру, който в интерпелация пред Парламента на 22 юни 1921 г. обвинява командира на настанения в Добруджа 5-и армейски корпус в бездействието и неправилна тактика на борба с комитаджиите и бандитите.³⁶

Явно е, че при тези условия всяка открита четническа акция на автономистите повече пречи, отколкото подпомага дейността на вътрешната нелегална организация. Нейните местни активисти започват да избягват контактите си с безразборно навлизащите емигрантски

³⁴ ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 2747, л. 144—151.

³⁵ Сведения за това вж. в: ЦВА, ф. 23, оп. 2 а. е. 400, л. 79, 122, 124—126, 136. Данните са за март и април 1921 г.

³⁶ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. е. 1618, л. 127—129. Тези данни следва да се смятат за достоверни, тъй като Ш. Александру, както сам подробно обяснява, е третиран от Военното министерство като предател.

въоръжени групи и се дистанцират от емигрантските ръководители на организацията, а това също спомага за влошаване на техните организационни връзки.

За отслабването на автономистката организация и специално за разстройването на нейния куриерски институт допринася и засиленият български пограничен контрол. Това е мярка, която правителството на БЗНС въвежда предвид на непрекъснатите обвинения, че толерира четническото движение и го използва за вмешателства във вътрешния живот на съседните държави. През пролетта на 1921 г. Румъния, Гърция и Югославия провеждат съгласувана антибългарска кампания. Целта е да се "парализира създаването в полза на България на едно благоприятно движение в европейското обществено мнение, главно във Великите съглашенски сили, за удовлетворение легитимните права на България при вероятната ревизия на Севърския договор"³⁷ (за излаз на Бяло море) и за прилагане на Договора за покровителство на малцинствата.

В българо-румънските дипломатически отношения обаче има и един по-специфичен оттенък, израз на страха на румънските управляващи среди от "болшевишката" опасност. Българското правителство е обвинявано, че позволява прехвърляне на болшевишки агенти в Добруджа, с което подкопава бесарабския румънски тил; че България е превърната във "врата" на болшевизма, срещу което иска да получи Добруджа. Тези обвинения са главна тема на разговорите на Ал. Стамболийски при срещите му в Букурещ с членове на румънското правителство и с британския пълномощен министър още през януари 1921 г.³⁸

От есента на 1921 г. във вътрешния и международния живот на България започва да играе роля един нов фактор — дейността на настанените в страната под натиска на съглашенските сили белогвардейски войски. Известни са усилията им с подкрепата на вътрешната и международната реакция да дестабилизируют и свалят правителството на БЗНС³⁹ и да си създадат условия за поход в Съветска Русия.

Не е известно обаче, че в плановете на врангелистките щабове за съсредоточаване в България на белоемигрантите от другите страни и за провеждане на замислените военни операции на Добруджа се отделя особено внимание — като изходна база и сигурен тил при настъпление през Бесарабия към Русия. Във връзка с това изпква

³⁷ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. е. 1618, л. 125–126 — из доклад на Т. Недков до Ал. Стамболийски от 16 юли 1921; вж. още л. 6, 31–32.

³⁸ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. е. 1380; АИИ, а. к. VIII, оп. 8, а. е. 44, л. 363–371.

³⁹ С п а с о в., Л. Правителството на БЗНС и руските белоемигранти в България, 1921–1923 г. Дисертация. В. Търново, 1979; П а н а й о т о в, П. Българо-съветски отношения и връзки, 1917–1923 г. С., 1982, 208–242.

значението на три съществени обстоятелства: 1) създаването на широка врангелистка конспиративна разузнавателна мрежа, чийто главни опорни средища наред със София са Варна и Кюстенджа; 2) проведеното от врангелистите щателно проучване на условията в Добруджа и внедряването на широката агентура; 3) сътрудничеството на врангелистите с румънското разузнаване и контраразузнаване чрез техния център в Кюстенджа. Така врангелистите невъзвращени се превръщат в доверен и ревностен съюзник на румънската реакция в борбата ѝ и срещу националноосвободителните сили на добруджанци.

При стечението на толкова много неблагоприятни обстоятелства ударът върху вътрешната нелегална автономистка организация става неукъсвен. Румънските тайни служби се добират до сведения за дейността на организацията още през 1920 г., но едва през следващата година, когато успяват да вербуват за свой агент Ал. Рашенов⁴⁰, събраната информация се увеличава и става по-достоверна.

Според рапорта на началника на сигуранцата в Добрич Ал. Рашенов е "арестуван" на 30 март 1922 г. У него са "намерени" оригинални документи: списък на 80 председатели и "тайни агенти" на революционни комитети: удостоверение, дадено на Ал. Рашенов от председателя (д-р Вичев) и секретаря (името не се разчита) на "Добруджанския централен комитет в София"; "голям брой" оригинални протоколи на селски революционни комитети; списък на много лица, "познати" като борци за освобождението на Добруджа, и др. Има основания да се смята, че вторият списък е съставен предварително от сигуранцата и е един от многобройните варианти на списъци на "неблагонадежни" местни жители. Изнесени са данни за някои мероприятия на организацията, за "комитаджийски" бежански средища, четнически войводи и др.

Основавайки се на получените сведения, властите извършват масови арести. Провалът обхваща голям брой селски комитети от ор-

⁴⁰ А. Рашенов е бежанец от Одринско, бивш учител в с. Златия, Добричко. Участва в движението от 1919 г. Избиран е за делегат на сборите и за член на ВДС. В комюнике на ИК на ВДС (Добруджа (София), № 11, 8 окт. 1923) той е обвинен в присвояване на средства, а по-късно в друг брой — че се е "продал" на румънските власти през 1921 г. През 1923 г. вече като явен агент на румънската полиция с нейна помощ издава в Добрич на български език в "Базарджишка поща", в който спорадично отправя остри нападки срещу "софийските автономисти".

⁴¹ АИИ, а. в. VIII, оп. 4, а. е. 532, л. 1011—1015. Рапортът е изпратен чрез различни инстанции до МВР, Букурещ. Дадени са данни за проведено на 8 септ. 1919 г. събрание в манастира "Демир баба", на което "се полага базата на революционните секции" (това сведение подкрепя твърдението на д-р П. Вичев за основаването на Конвента през септември 1919 г.); за няколко публични събрания в София, а също за събрание в "седалището на Централния добруджански революционен комитет в София, на което се подлага на гласуване дали трябва да се обяви революция в Добруджа", проведено през март 1920 г., и за някакъв конгрес през март 1921 г. в Сулина. Вероятно част от данните се отнасят за нелегалната комунистическо-федералистка организация.

анизационния район на Ал. Рашенов в Добричка околия. По сведения на новия пълномощен министър в Букурещ ген. И. Фичев броят на арестуваните е около 400 души. Според него и по информации, публикувани в добричкия в. "Правда", арестуваните са подложени на "варварски разпити", поради което някои от тях предпочитат да се самоубият. Такива са случаите с бившия учител от Паскалево Л. Минчев и свещеник Гр. Бояджиев от Попгригорово, които се хвърлят от третия етаж на сградата на добричката полиция.⁴² Отново се съвежда военно положение, при което "нечуваният терор" (израз на ген. И. Фичев) над цялото население взема още по-големи размери. Следствието продължава 16 месеца. На 11 септември 1923 г. Кюстенджанският военен съд осъжда за "проектиран комплот против държавата" 72 българи (14 души с присъди по 15 години, трима — по пет години, а останалите — от една до три години).⁴³

Наличната документация и хронологията на събитията показват, че времето, определено за нанасяне на удара върху вътрешната организация, не е избрано случайно. То съвпада с Генуезката конференция (10 април — 19 май 1922 г.) и с подготовката в България заговор за държавен преврат (известна е откритата неприязън на румънските националлиберали начело с Й. Братиану, който идва отново на власт през февруари 1922 г., към БЗНС). Логично е да се предположи, че ударът върху организацията в Добруджа е само едно звено от по-широк план, свързан с проблема за Бесарабия, за дестабилизиране или сваляне на правителството на БЗНС, за оказване на натиск върху България по репарационния проблем, за прокаране на ново, още по-реакционно законодателство за Добруджа (закон от 11 април 1922 г.) с официалния отказ на румънското правителство да се даде румънско поданство на 8560 семейства — добруджанци, и др.⁴⁴

Тези предположения се доказват и от някои конкретни факти. В шифрованата си телеграма от 27 май ген. И. Фичев уведомява МВРИ, че румънските власти са депозирали официално в легацията списък на 800 души емигранти, посочвани като членове на революционната организация.⁴⁵ Явно това е контраход срещу нотата на българското правителство, дадена от Ал. Стамболийски на 18 май в Генуа, по повод на четничеството. С тази нота се настоява за обща амнистия на българите бежанци от съседните държави, за свободното им завръщане по родните места, за връщане на имотите им и за прилагане на клаузите на Договора за покровителство на малцинствата.⁴⁶ На та-

⁴² ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. е. 2437, л. 6; вж. още: л. 11, 13; Правда (Добрич), № 6, 22 юли 1922.

⁴³ АИИ, а. к. VIII, оп. 4, а. е. 532, л. 1011-1015; Добруджа (София), № 11, 8 окт. 1923; № 18, 16 ян. 1924.

⁴⁴ ЦДИА, ф. 130, оп. 1, а. е. 122, л. 191 — данните са за 1921 г.

⁴⁵ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. е. 2437, л. 6.

⁴⁶ Пак там, ф. 176, оп. 4, а. е. 2302, л. 210—212.

зи конференция и при срещите си след нея в Париж Й. Братиану раздухва версията, че правителството на БЗНС толерира четничеството и болшевишката пропаганда. Той се опитва да склони Ал. Стамболийски да преговаря за неутралитет на България при евентуален военен конфликт за Бесарабия със СССР. Във връзка с отказа на Ал. Стамболийски румънският пълномощен министър в Париж Антонеску отправя пред българския си колега М. Савов откритата заплаха, че с "днешната си политика по четите и пр." българските управници ще влошат "още повече положението на държавата си"⁴⁷. Събраните от румънската полиция сведения се използват за оказване на силен натиск за вземане на екстрени мерки срещу четничеството и емигрантските поделения на вътрешната нелегална организация. Представят се предълги списъци на войводи, четници и ятаци, намиращи се в България.⁴⁸ Това именно принуждава българското правителство да засили пограничния контрол и да интернира във вътрешността на страната някои дейци на автономистката организация.

Макар че се локализира в Добричко, дровалът има силно негативно отражение върху състоянието на движението изобщо. Настъпва първоначално паника, отказът на някои дейци в Добруджа о активна работа и интернирането на други измежду емиграцията, както и появилите се капитулантски настроения (групата на Б. Андреев правят вътрешната организация фактически недееспособна чак до есента на 1922 г.

4. ПОСЛЕДНИЯТ ЕТАП В РАЗВИТИЕТО НА ОРГАНИЗАЦИЯТА (1922 – 1923)

Първите опити от страна на емиграцията за установяване на действителния размер на провала на организацията в Добруджа и предотвратяване на разрастването му са направени още през 1922 г. Ръководителят на Ряховската организация С. Ганчев иска от д-р Вичев да се формира група от 3–4 или 6 души куриери за "разузнавателна служба във вътрешността на Добруджа"⁴⁹. Към средата на юли Сл. Алексиев замисля създаване на тайна военизирана организация наречена "Черна ръка". С писмо до д-р Вичев от 14 юли той съобщава, че му изпраща един доклад вероятно за положението в Добруджа

⁴⁷ Пак там, ф. 327, оп. 1, а. е. 580, л. 6; вж. още ф. 176, оп. 4, а. е. 2302, л. 261 а. е. 1618, л. 125–126.

⁴⁸ ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 580, л. 3–5, 21–24; АИИ, а. к. VIII, оп. 4, а. е. 518, л. 981; а. е. 518, л. 982–993; а. е. 576, л. 1125–1126.

⁴⁹ АМВР, об. 814, л. 3–4. Писмото е без дата, но го отнасяме към началото на юли 1922 г.

учредителния протокол на "Черна ръка", като настоява да се заинтересува от проекта.⁵⁰ В писмо от 18 юли той отново иска да се реши въпросът за тази организация.⁵¹

В началото на учредителния протокол на "Черна ръка" се твърди, че "с голяма тайна" е проведено заседание в Русе, на което присъстват: Сл. Алексиев (Русе), кап. Тодор Трифонов (Русе), Николай Йонков (Липник — дн. към Николово, Русенско), Константин Симеонов (Завет), Стефан Боздуганов (Русе), Калчо Добрев (Русе) и Герги Нойков (Златоклас). Протоколът е подписан само от Сл. Алексиев, като е оставено място за датата, за подписи на другите учредители и имената на "постоянно присъствие" на организацията към Върховния добруджански комитет". Това показва, че се касае за проект на учредителен протокол, което се потвърждава и от факта, че в писмото си от 18 юли Сл. Алексиев дава крайно неблагоприятна характеристика за единия от "учредителите" — Н. Йонков.⁵²

Проектът за учредителен протокол представлява интерес, понеже изложените в него идеи се усвояват при изграждането на новия етнически апарат на организацията, а през 1923 г. залягат и в устава на ВДРО.

Създаването на организацията се мотивира с необходимостта от: 1) безпощадно ликвидиране на бандитизма, който "убива духа на населението във всяка надежда за освобождение и пречи за каквато и да е солидарност за подемане на обществен въпрос, разстройва единната мисъл, сговор и ги прави неспособни да се противопоставят на ужди посегателства на националните му чувства и културни права, които са свещени за всеки народ"; 2) "Подновяване на вътрешните еволюционни организации, за същата културно-освободителна цел, а която се създадоха през 1919 г."; 3) повдигане духа на населението и възобновяване на доверието му към добруджанската емигрантска организация така, "че то да не гледа на всички, които се движат в Добруджа (нелегално — б. м., П. Т.), като на престъпници"; 4) заилване на пропагандата сред населението, което трябва "да повдигне глас за свещените си права, а този глас ще бъде изнесен пред факторите на цивилизацията свят от Добруджанския върховен комитет, а този глас, ако не бъде чул и ако моментът е сгоден, всички като един оръжие да си извоюваме тия права". Да се разяснява, че "пожертвалите се в тая борба" "са извършили най-великата човешка добродетел".

⁵⁰ Пак там, л. 39.

⁵¹ Пак там, л. 1—2.

⁵² В този и в други документи се изписва Върховен добруджански комитет, макар Сл. Алексиев, Ст. Боздуганов и др. добре да знаят, че ръководните органи на емигрантската организация са ВДС и ИК. Г а н е в, Г. Цит. съч, с. 236, неправилно пише, че е учредена организация "Черна ръка". Сл. Алексиев обвинява Н. Йонков за бандитизъм. Той отправя такива обвинения в същото писмо и срещу П. Енчев, Иван

Организационната структура се определя по следния начин: "Черна ръка" е таен "клон" на Върховния добруджански комитет, не посредствено ръководен от "канцелария и постоянно присъствие от председател, секретар и член". Добруджа се разделя на райони, като "начело на всеки се поставя по един подходящ изпитан с висок морал човек, който ще си избере хора за действие". Организацията се осигурява финансово с отпечатване на облигации, които ще се изкупуват от по-богатите добруджанци. Така се образува и специален фонд. Той се разпределя по следния начин: 60 % за издръжка на четите; 25 % за "строго политическа цел" (главно за международна пропаганда); 10 % за издръжка на канцеларията и 5 % за фонд за лекуване на четници.

За да ускори създаването на тази организация, а вероятно и за да избегне интерниране, около 10 август Сл. Алексиев заминава за София (няколко дни по-късно той действително е издирван).⁵³ Неизвестно как са протекли разговорите му с д-р Вичев и с кои други лица се е срещал. Наличната документация показва, че през август-септември 1922 г. към Върховния добруджански комитет е създаден "Таен секретариат", а Сл. Алексиев е назначен за секретар на ИК в ВДС.

Първият запазен документ, който потвърждава това, е от 30 октомври 1922 г. Представява секретен доклад, изпратен от Русе до Ст. Боздуганов, подписан се като "Начал[ник] групата", до "Тайния секретариат" при "Върховния добруджански комитет" в София. Докладът е изпратен от името на "Силистр[енската] револ[юционна] група" под № 1. Ще цитираме най-важния пасаж от него: "...съгласно нареждането Ви, съставих група и заминах във вътрешността на Добруджа, като заминах от тук на 5 т. м. и се върнах на 27 т. м. По обиколките си из Силистр[енския] район срещнах се с всички председатели на Вътр[ешната] тайна организация, на които раздах съветите, също им обясних отчасти и целта на нашето идване и бъдещата дейност на районната чета".⁵⁴ Формирането на тази чета няколкократно е обиколки из Добруджа още през есента на 1922 г. и засвидетелствано и от Иван Чолаков, четник в същата чета.⁵⁵

Митев и др. Към тези сведения трябва да се проявява голяма критичност. Спомня се, че П. Вичев е използван от д-р П. Вичев за изпълнение на организационни задачи. И. Митев вероятно малко по-късно при завръщане от Добруджа с група е арестуван от българската гранична стража и е убит "при опит за бягство" – вж.: ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 580, л. 21–22 – сведения от шаба на армията до МВРИ от 28 август 1922. В него се казва още, че П. Вичев бил близък на И. Митев и че "е в много близки връзки" с румънския жандармерийски капитан в Тервел, а също, че има преобладаващото в нахлуванията на групи, които обирали само българи, обвинявани в шпионаж.

⁵³ ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 580, л. 21.

⁵⁴ АМВР, об. 814, л. 78-а.

⁵⁵ Пак там, об. 21373, ч. II, л. 43. И. Чолаков е от Калипетрово, Силистренски окръг, емигрант в Русе.

Видно е, че някои идеи, изложени в посочения проект за учредителен протокол, са реализирани: разстроеният куриерски институт на автономистката организация отчасти е възобновен под нова форма - чрез нелегални районни въоръжени групи (чети), поставени под общото ръководство на Тайния секретариат. Несъмнено негов ръководител е д-р Вичев. Какво е съдържанието на окръжните, раздадени на председателите на вътрешните нелегални организации (комитети), има ли промяна в дотогавашното организационно райониране на Добруджа и кои други лица са ангажирани за районни ръководители (войводи), могат да се правят само предположения. От някои сведения проличава, че освен Ст. Боздуганов за районни ръководители са използвани още Калчо Добрев (Русе) и Димитър Русев (Никола Козлев), като Сл. Алексиев извършва координационна дейност.⁵⁶

Това са първите признаци за оживлението, настъпило в редовете на автономистите през есента на 1922 г.

Тяхната по-нататъшна дейност се вмести в една сравнително по-благоприятна вътрешна и международна конюнктура. Нейните контури се формират от засилването на борбите на народни маси в редица страни. Ръководителите на някои компартии и голяма част от водачите на Коминтерна ще избързат с формулирането на своята теза за "втора вълна" на световната пролетарска революция. Като взема желаното за действително, тази постановка става източник на погрешни тактически ходове и провали в някои страни още в началото на нейното практическо прилагане.

Тези процеси имат силно влияние и в дейността на БКП, БКФ и РКП.

Призивът още на Третия конгрес на КИ (юни 1921 г.) за навливане "в масите" и указанията на Четвъртия конгрес на КИ (ноември — декември 1922 г.) на Балканите да се следва тактика на единен фронт с цел създаване на работническо или работническо-селско правителство залягат в решенията на Четвъртия конгрес на БКП и Четвъртата конференция на БКФ (юни 1922 г.), на Втория конгрес на РКП (октомври 1922 г.) и Петата конференция на БКФ (декември 1922 г.). Строго погледнато обаче, отношението на БКФ, БКП и РКП към демократичните и революционните аграрно-селски и националноосвободителни движения и организации остава повече в рамките на теорията за самостоятелна класова борба. Това е главната причина отново да се прилага левичарски подход при формирането на тяхната тактика по отношение на селските и националноосвободителните партии и организации.

⁵⁶ Пак там, л. 48—49; ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 58, л. 21 и сл.

Тук трябва да се обърне внимание най-напред върху отношени-
ята между БКП и БЗНС, понеже, както ще се види по-нататък, те
имат много силно отражение върху дейността на автономистите. Из-
вестно е, че след решението за "техническо сътрудничество" (април
1922 г.) на БКП с БЗНС и някои успешни съгласувани действия в
борбата срещу "десницата"⁵⁷ към края на 1922 г. техните взаимоот-
ношения се влошават. В комплекса от различни причини не трябва
да се подценява значението на новата серия румънски обвинения сре-
щу правителството на БЗНС, които допринасят също за по-твърдия
курс спрямо БКП. Така по време на първия тур на Лозанската кон-
ференция (ноември 1922 г.) румънският министър на външните рабо-
ти И. Г. Дука занимава Ал. Стамболийски с обвинението, че в Бъл-
гария са пристигнали "още 5 болшевици", които се прехвърлят за ре-
волюционни агитации в Добруджа и Бесарабия.⁵⁸ По-късно (4 фев-
руари 1923 г.) К. Тодоров, назначен през декември 1922 г. за ръково-
дителя на българската делегация в Лозана, настоява пред Ал. Стам-
болийски да се контрабалансира чрез "Русия" масираният натиск на
Румъния, целящ международната изолация на България.⁵⁹ Тъкмо по
това време взаимоотношенията между БЗНС и БКП навлизат в кри-
тична фаза, съответните съветски и коминтерновски органи получа-
ват от ЦК на БКП очевидно невярна информация за БЗНС, наричан
"страж" на интересите на капиталистическата буржоазия. Това не са-
мо пречи на сближението между България и СССР, но и съдейства
за вътрешната и международната изолация на правителството на
БЗНС и в крайна сметка за неговото сваляне.

В документите на посочените конгреси и конференции на БКП,
БКФ и РКП по националния въпрос се поддържат явно непоследо-
вателни теоретико-тактически постановки. Като общ отправен тезис
отново се прокарва схващането, че в името на националното обеди-
нение на българския народ и чрез българските националноосвободи-
телни организации на македонци, добруджанци и тракийци българ-
ската буржоазия провежда "завоевателна политика". Игнорира се
обективната разлика между национализма на българската буржоазия
и национализма-шовинизма на румънската, сръбската и гръцката
буржоазия. Същевременно по-определено се подчертава, че нацио-
налното обединение на румънския и на сръбския народ е съпроведе-
но с разпокъсване на "другите балкански народи". По-голямо внима-
ние се обръща също на "политиката на терор, на културно и нацио-

⁵⁷ АИИ, а. к. VIII, оп. 4, а. е. 514, л. 978–979.

⁵⁸ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. е. 1396, л. 96.

⁵⁹ Пак там, а. е. 2302, л. 302–304.

нално обезправяване, на експлоатация от страна на господстващата буржоазия" в националнопотиснатите области.⁶⁰

Съществена еволюция се наблюдава и в позициите на румънските комунисти. Вторият конгрес на РКП подчертава, че управляващите среди в Румъния се опитват да насаждат у румънския народ шовинистично отношение към националнопотиснатите малцинства и че под претекст за "болшевишка опасност в Бесарабия и за български иредентизъм в Добруджа, както и за такъв на рутените (украинците — б. м., П. Т.) в Буковина, румънската олигархия разпространява националните гонения върху всички националности в Румъния."⁶¹

Като се отстоява лозунгът за създаване на БФСР обаче, отново се изхожда от предпоставката, че е задължително в нея да се включват Македония, Добруджа, Тракия и други области като съветски републики. Ето защо, когато се апелира към трудещите се от тези области да се организират "здраво в работнически и селски съвети", да вземат властта и когато се декларира готовност "с всички сили" да се подпомогне тяхната националноосвободителна борба, се прокарва не само тенденция на подценяване или игнориране, но и на враждебност към съществуващите националноосвободителни организации. Тя се дефинира с формулата, че и "зад идеята за автономия", възприета като програмна от повечето от тези организации, се прикрива все същата "националистическа завоевателна политика" на буржоазията, която се стреми да постави и тези организации "в служба на своята вътрешна реакционна и контрареволуционна политика".⁶²

Тези постановки пораждаат нови резерви във взаимоотношенията между ръководните кадри на автономистите и комунистите — федералисти. Но и сега част от противоречията им се размиват в потока на масовото съзнание. Пред лицето на трагичния ход на събитията в Добруджа, в ежедневната борба за насъщния, в отпора срещу "десницата" и пр. то извлича от съвкупността на фактите на обективната действителност повече мотиви за сближаване, отколкото за враждуване особено между редовите привърженици на двете идейни течения в движението.

⁶⁰ БКП в резолюции и решения. Т. 2. С., 1957, с. 194, 215, 233, 245, 267. Анализи на работата и решенията на посочените конгреси и конференции вж.: Боев, П. Из историята на комунистическото движение на Балканите, 171—172; Палешутски, К. Югославската комунистическа партия и македонският въпрос (1919—1945). С., 1980, 84—88; Комунистическият Интернационал. Краткий исторический очерк. М., 1969, 100—166 и др.

⁶¹ Documente din istoria PCR. Vol. 1. 1917—1923. Bucuresti, 1956, p. 394.

⁶² БКП в резолюции и решения. Т. 2, 243—249 — из решенията на Висшия партисен съвет от 21—22 ян. 1923.

През есента на 1922 г. решаващо значение за тяхното сближаване има активизирането на външната политика на СССР. Автономистите получават ново насърчение за своите стратегически и тактически замисли, свързани с евентуално пререшаване на бесарабския въпрос. Във връзка с постигнатия тъкмо по това време решителен успех на кемалистите в Турция изпълнението на тези замисли им се вижда напълно възможно. Много стимули се черпят конкретно от дейността на съветската делегация на Лозанската конференция. Съветският меморандум от 30 декември 1922 г., в който изрично се споменава, че сред областите, "включени в други държави, без да се пита волята на техните населения", е и Добруджа, потвърждава оптимистичните предположения и намира силен отклик сред цялото добруджанско население.⁶³

Ясно е, че за автономистите сондирането на мнението на СССР по добруджанския въпрос придобива отново особена важност. Заедно с това те замислят създаване и на "едно задгранично представителство поне в Будапеща", където виждат "най-голяма зависимост на интереси", свързани с Румъния.⁶⁴ Не трябва да се забравя, че тази ориентация си пробива път в момент, когато от Букурещ пристигат благоприятни сведения за разговорите, водени от Ал. Стамболийски в началото на ноември 1922 г. по уреждане на въпросите за поданството, за секвестрите и др.⁶⁵

При това положение установяването на пряк контакт с ЦК на БКП става крайно наложително за автономистите. Вероятно в началото на ноември д-р Вичев се среща с В. Коларов. Техните първи срещи не дават желанния резултат. Благоприятен обрат настъпва от момента, когато за водене на преговорите е привлечен Петър Нейчев (от лятото на 1922 г. той е делегиран като представител на ЦК на РКП в секретариата на БКФ). Това позволява да се предположи, че преговорите се издигат на равнище БКФ, с което в тях се ангажира и РКП.

Д-р Вичев свидетелства, че П. Пейчев се отнася "с по-голямо доверие" към идеята за сътрудничество и към възможността да се установи връзка с представители на съветската делегация в Лозана. "С него срещите и обясненията бяха по-чести. Той идваше вечер при нас" — посочва д-р Вичев и уточнява още, че Сл. Алексиев става един от най-горещите привърженици на идеята да се изпрати специ-

⁶³ Добруджа (София), № 1, 3 юни 1923.

⁶⁴ АМВР, об. 21373, ч. II, л. 110. Тази идея не е реализирана вероятно поради липса на парични средства.

⁶⁵ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. е. 2655, л. 13, 15, 16, 18, 21 и др. Действително Ал. Стамболийски успява да се споразумее за създаване на смесена комисия, но поради саботиране на работата ѝ, извършената от нея дейност е нищожна; вж. още оп. 21, а. е. 2315, л. 1-2.

дна делегация на Лозанската конференция за срещи със съветски представители и за пропагандиране на добруджанската кауза⁶⁶. Това се потвърждава и от публикувания текст на речта на Сл. Алексиев, изнесена пред варненската добруджанска емиграция на 22 ноември 1922 г. В нея той заявява, че е необходимо да се води "целесъобразна пропаганда сред европейските народи" и да се търси подкрепа от другите националноосвободителни организации. "Ако щеге, от голямо значение е да се подири подкрепата и на Руското правителство, ако за това обстоятелства продиктуват. Това не значи, че следва да станем комунисти...", а да се следва примерът на кемалистите и пр.⁶⁷

След продължителна подготовка в началото на 1923 г. д-р Вичев и П. Нейчев пристигат в Лозана. Докато Нейчев установява връзка със съветската делегация, д-р Вичев се среща с Морфов и Алтънов, които го запознават подробно с хода на конференцията. Неговото поръчение и лично желание е да се срещне с Кр. Раковски, с когото се познава още от 1909 г. Оказва се обаче, че Кр. Раковски е отпътувал за СССР и няма да се връща повече. Провежда се кратка среща с Чичерин. Той препраща д-р Вичев и П. Нейчев за разговори с Воровски, с когото те се срещат два или три пъти. На тези срещи д-р Вичев настоява при повдигането на бесарабския въпрос да се постави и добруджанският въпрос, като СССР се застъпи за облекчаване на положението на добруджанци и да съдейства за прилагане на Договора за покровителство на малцинствата. Според д-р Вичев Чичерин и Воровски нямали никаква представа за добруджанския въпрос. Воровски дори останал "в недоумение", че "една националистическа организация се адресира към тях". "Все пак направете едно изложение в гози смисъл и дайте ми го, ще го изпратя на Раковски" — обещава Воровски. Д-р Вичев и Нейчев подготвят и му предават исканото "кърво изложение" за целите на тяхната мисия.⁶⁸

Този начин на представяне на мисията в Лозана от д-р Вичев е очевидно тенденциозен. Това се доказва от много факти. Преди всичко П. Нейчев не придружава д-р Вичев като частно лице без пълномощия, както твърди д-р Вичев. В спомените си П. Нейчев изрично уточнява, че участието му в тази мисия става по решение на секретариата на БКФ⁶⁹. Това означава, че срещите в Лозана са предварително съгласувани, а и иначе едва ли биха се състояли. Косвено доказателство за верността на твърдението на П. Нейчев е и сведението на д-р Вичев, че след завръщането им П. Нейчев му върнал принадлежащата се част от разходите (18 000 лв.), отпуснати на Нейчев не-

⁶⁶ АМВР, об. 21373, ч. II, л. 100.

⁶⁷ Бежански глас (Варна), № 9, 14 дек. 1922.

⁶⁸ АМВР, об. 21373, ч. II, л. 100–101.

⁶⁹ ОПА, Толбухин, Спомени, № 402, л. 15; ЦПА, Спомени, № 1338, л. 20.

съмнено от БКФ. Когато непосредствено след Септемврийското въстание през 1923 г. "десницата" обвинява д-р Вичев в сътрудничество с комунистите, той публикува специална статия. В нея посочва, че П. Нейчев е бил "твърде полезен в мисията" и заявява: "Че съм се срещал с болшевишки дейци — това е факт, който не само не го крия но и направих доклад по него в конгреса (вж. по-нататък — б. м., П. Т.). И ако трябва втори път, ще се срещна, стига да бъде от полза за движението"⁷⁰. Засега не е известно точно какви ангажименти са поети от съветските дипломати, но не може да има никакво съмнение че тяхното отношение е възприето от автономистите като насърчително.

След завръщането си от Лозана д-р Вичев прави обстойно изложение пред членовете на ВДС за резултатите от мисията. Вероятно на това заседание се решава да се продължат контактите с ЦК на БКП и БКФ, а също — да се уведомят и членовете на вътрешната нелегална автономистка организация за предприетите външнополитически стъпки.

От това време е запазен вторият оригинален доклад на силистренския районен ръководител — войводата Ст. Боздуганов, изпратен също до Тайния секретариат при Върховния добруджански комитет в София, с дата 1 април 1923 г. В него се съобщава, че от 10 до 2 март четата обхожда своя район, среща се с председатели на комитети на вътрешната тайна организация, на които Ст. Боздуганов дава указания за затягане на дисциплината. "Съобщих им — пише по-нататък той — също за делегацията на Върховния добруджански съвет в Лозана — Берлин пътя, по който тя ще действа за постигане на крайната цел; от съобщението на последното останаха всички възхитени." Съобщава се също, че срещу разписки по кочан са събрани 10 500 леа от десет души (пет от Ястребина, трима от Алфатини и по един от Срацимир и Калипетрово).⁷¹

Осъществяването на Лозанската мисия вдъхва много надежди по повод на авторитета както на комунистите-федералисти, така и на автономистите. Това става обаче в момент, когато през тревожния пролет на 1923 г. зреят главоломни събития: те поставят на изпитание делото на автономистите, а способстват и за ликвидиране на нелегалната автономистка организация.

Предявено сериозно внимание заслужава въпросът, не е ли твърде голямо противоречието между посочените афиширани позиции на БКФ, БКП и РКП към националноосвободителните организации и тяхното ангажиращо практическо съдействие на една "партиотарска" организация за водене на преговори с представители на съветската дипломация.

⁷⁰ Добруджа (София), № 13, 14, ноем. 1923.

⁷¹ АМВР, об. 814, л. 28.

Д-р Вичев предполага, че чрез П. Нейчев членовете на ЦК на БКП са искали да разберат как ще се отнесе СССР към мисията на единодействие с автономистите и дали ще я подкрепи.⁷² Наистина на дейци от ранга на В. Коларов — един от ярките привърженици на откритите революционни сблъсъци — консултирането и на най-висши представители на съветското правителство едва ли е проблем. Все пак в предположението на д-р Вичев има здрав смисъл, ако се вземе предвид фактът, че в балканската политика на СССР се проявяват противоречиви тенденции и че с опозицията си срещу безперспективни въстания на Балканите Кр. Раковски се явява застъпник на една от тези тенденции, а той, това изрично е посочено и от Вороховски, се числи към най-компетентните и авторитетни познавачи на заплетените балкански взаимоотношения. Затова д-р Вичев и П. Нейчев още в София се уточняват, че трябва непременно да се срещнат именно с него. Иначе казано, за ЦК на БКП и за БКФ най-важно знание има изясняването на въпроса, дали при евентуални усложнения в Бесарабия СССР ще се ангажира да окаже помощ на едно въстание в Добруджа. В техните нови планове за пролетарска революция, както в плановите от 1919—1920 г., на това се отдава отново особено голямо значение.

С решенията на Висшия партийен съвет на БКП от 21—22 януари 1923 г. се препоръчва курс за подготовка на революция, която се свързва неизбежно със свалянето на правителството на БЗНС. В замисъла на нейното политическо осигуряване не може да не се държи сметка за мощните националноосвободителни движения и организации. По принцип пак се пропагандира самостоятелно действие сред емигрантските маси чрез Емигрантския комунистически съюз. Като си дават все по-отчетливо сметка, че този начин на действие не ще осигури дори неутрализирането на "патриотарските" организации, ръководителите на БКП сега допускат, а, изглежда, и препоръчват навлизане на емигрантите комунисти в тези организации и "превземането" им отвътре.

Това предположение получава много доказателства от развитието на взаимоотношенията между ЦК на БКП и добруджанските автономисти през пролетта на 1923 г.

След завръщането на д-р Вичев от Лозана преговорите между автономистите и представители на ЦК на БКП се подновяват, но се водят без присъствието на П. Нейчев, който е изпратен за сътрудник в Западноевропейското бюро на Коминтерна. Неговото място се заема от Върбан Петров. Още през есента на 1922 г. по нареждане на ЦК на БКП той напуска Каспичан, където е началник на жп гарата, и се преселва в София с указание да се включи в националноосвобо-

⁷² Пак там, об. 21373, ч. II, л. 111.

дителното движение. През пролетта на 1923 г. е оторизиран от ЦК на БКП да преговаря с автономистите. Възложена му е, както твърди той, задачата да оглави "левицата" "съгласно тогавашния курс на партията".⁷³ По-конкретна представа за този курс дава директивната статия на В. Коларов "Комунистите и национал-революционните движения", публикувана в издадените на 2 и 3 април 1923 г. броеве на "Работнически вестник"⁷⁴. По това време и до 1926 г. В. Петров се проявява като ултралевичар. През 1924—1925 г. по поръчение на Президиума на БКФ П. Нейчев изследва причините за сериозни неблагоприятия и провали в добруджанските организации, възникнали според него поради груби грешки на В. Петров. Тогаво В. Петров се оправдава с твърдението, че през пролетта на 1923 г. получава указание за създаване на нова революционна организация. Това било потвърдено от Коста Янков (бъдещия ръководител на Военната партийна организация, който признава пред П. Нейчев, че е подпомагал създаването на такава организация).⁷⁵ Има следователно основание да се мисли, че поръчението на В. Петров да оглави "левицата" схванато като поръчение за създаване на нова революционна организация. В тази насока е и неговата практическа дейност през март — май 1923 г.

При подновяването на преговорите върху д-р Вичев отново е оказан силен натиск да се съгласи да приеме комунистическо-федералисткия проект за създаване на добруджанска съветска република, но той не се отказва от автономистката стратегия и тактика. През 1924 г., когато отношенията му с В. Петров се изострят, д-р Вичев пише статия, в която дава сведения и за тези преговори. "Така т (т. е. комунистите — б. м., П. Т.) се съгласиха с нас, че трябва да се обединят всички бежански сили", да се освободи Добруджа, а след това да се предостави на населението да определи политическата форма на управление. Срещу този компромис автономистите се съгласяват да се дадат на комунистите-федералисти три места за членове на ВДС и едно място за заместник-председател на ИК. "Аз щете това стана с предварително съгласие на ЦК на партията им" — пише д-р Вичев.⁷⁶

Още по-голяма опасност надвисва над автономистите с активизирането на Военния съюз. Както е известно, в плановете и в непосредствената подготовка за държавен преврат вътрешни и международни сили му възлагат ролята на ударна сила. В неразкритите до край тайни на заговора личат и неговите следи, водещи към национа-

⁷³ ЦПА, Спомени, 1493, с. 9; В. Петров пише спомени в няколко варианта, вж. още № 1492 — в три тома; ОПА, Толбухин, Спомени, № 502.

⁷⁴ Коларов, В. Избрани произведения, Т. 1, С., 1954, 601—606.

⁷⁵ ЦПА, Спомени, № 1339, л. 29.

⁷⁶ Добруджа (София), № 1, 3 юни 1923.

ноосвободителните организации. Ето защо не е изненадващо, че в началото на 1923 г. сред добруджанските дейци се появява запасният полковник Никола Кямилев, съвсем непознат дотогава като сподвижник на движението. Неговата дейност през пролетта на 1923 г. показва, че му е възложена задача да обезглави Добруджанската организация чрез отстраняване на д-р Вичев и като раздухва задкулишно вътрешните противоречия, да я неутрализира или ако се окаже възможно, да я привлече на страната на заговора. Търсената причина за разправа с д-р Вичев е намерена лесно. Обвинен е, че се разпорежда с парични средства на организацията без контрол от никого, т. е. че злоупотребява с тях. Вероятно към края на февруари в срещата си със споменатия като войвода на чета запасен поручик П. Енчев Н. Кямилев му доверява, че е решил да разобличи д-р Вичев и да привлече на своя страна Кирил Димитриев, Юрдан Шишков, Трифон Трифонов (масон) и Никола Петков (известният след 1944 г. водач на буржоазната опозиция у нас). Насрочва се тайна среща, която се провежда или в края на февруари, или в самото начало на март 1923 г.

"На фиксираната дата — разказва по-нататък П. Енчев пред следствените органи през 1927 г. — се събрахме (посочените по-горе лица — б. м., П. Т.) в къщата на Кямилев (в София — б. м., П. Т.), където извикахме Сл. Алексиев, Стефан Боздуганов и Калчо Добрев." Последните признали, "че действително са прашани от д-р Вичев да събират пари..." (доброволни вноски от членове и съмишленици на организацията). Срещата приключва с "решение да се бламира д-р Вичев и целият Висш съвет, заедно с постоянното присъствие (т. е. ИК на ВДС — б. м., П. Т.); да се назначи една временна комисия, за да поеме управлението на Висшия съвет до предстоящия конгрес". "Но това не успяхме да направим" — пояснява П. Енчев.

Неуспехът на заговорниците, които явно надценяват възможностите си и на този етап не съгласуват дейността си с комунистите-федералисти, не ги обезкуражава.

На 25—27 март 1923 г. в Търговище се провежда Седмият конгрес на Добруджанската организация. Автономистите имат мнозинство. Д-р Вичев изнася отчетния доклад и информация за мисията в Лозана. При подготовката на доклада по външнополитическите въпроси участват В. Петров и Н. Кямилев. Д-р Вичев пледира за обединяване на всички "добруджански сили". Макар и от коренно противоположни съображения, тази идея е подкрепена и от комунистите-федералисти, и от групата на Кямилев. Единомислие има и по "нуждата от желязна дисциплина". Взема се дори решение да се лишават от "облагите", "извоювани за бежанците", онези от тях, които не са

⁷⁷ АМВР, Об. 21373, ч. II, л. 48.

членове на организацията или не изпълняват задълженията си. В случая се визира оземляването и кредитирането на бежанците, като с целта си подтекст предвидената мярка цели да парира влиянието на БЗНС. При обсъждането на външнополитическата ориентация на организацията се чуват упорити гласове да се търси помощ само от СССР. На тях "по тактически съображения" се противопоставя и д-р Вичев. Конгресната директива е да се търси подкрепа "на Източната, наред с тая на Западната демокрация", понеже "това е единственият правилен легален път, по който добруджанското движение може да постигне своята цел — свободата на Добруджа".

Най-оживени са разискванията по положението в Добруджа и специално по бандитизма, който е умишлено драматизиран. В предварително съгласуваната си с ЦК на БКП шестчасова реч В. Петров обосновава необходимостта от създаване на революционна организация с голям четнически апарат. Той вероятно е подкрепен от Кямилев. Остава неизвестно дали е обсъждано състоянието на вътрешната автономистка организация, формирането на районните чети и дейността на Тайния секретариат. В приетата по този повод резолюция е отбелязано, че конгресът "не одобрява разбойничеството, което се върши в Добруджа... и че ще се бори против това разбойническо движение, като инициаторите немилостиво преследва, гдето и да се намират те". Това показва, че привържениците на д-р Вичев се противопоставят успешно на замислите за създаване на нова организация, която фактически би иззела функциите на ръководената от тях вътрешна нелегална организация.

Конгресът гласува някои промени в устава, решава да започне издаване на печатен орган и съгласно споразумението с ЦК на БКП избира за членове на ВДС В. Петров, Дочо Михайлов и Иван Даракчиев. В състава му остава и дотогавашният негов член Н. Чобанов, комунист. В. Петров е избран за заместник-председател на ИК. За членове на ВДС са избрани и привърженици на Кямилев.⁷⁸ Така автономистите успяват да запазят позициите си, но успехът им е повече привиден. Тъкмо това дава основание на Борис Петров, по това време сподвижник на д-р Вичев и редактор на новия печатен орган в "Добруджа", справедливо да отбележи: "Над VII добруджански конгрес виси трагизъм на времето, през който можеше да се види идеалът на революционера и печалната тъпа сива действителност на практичния човек".⁷⁹

В. Петров твърди, че непосредствено след конгреса по негово предложение се провежда "едно тайно заседание от по-първите хора

⁷⁸ Резолюциите на конгреса и сведения за неговата работа вж. в Добруджа (София), № 1, 3 юни 1923; № 31, 4 юни 1924; ЦПА, ф. 173, оп. 1, а. е. 130.

⁷⁹ Бежански глас (Варна), № 19, 15 апр. 1923.

на двете фракции — десница и левица, в което единодушно се реши да се основе" нова революционна организация — Вътрешната добруджанска революционна организация (ВДРО).⁸⁰ Главна роля за създаването на тази организация обаче играят представителите на Военния съюз. Още отпреди конгреса Н. Кямилев и Иван Хаджииванов, друг виден член на Военния съюз, по това време адвокат в Русе, успяват да формират значителна група свои привърженици предимно запасни офицери. Някои от тях до този момент са изявени последователи на д-р Вичев. В началото дейността им обаче е повече задкулисна.

Навлизайки в историята на ВДРО, тук ще разгледаме накратко нейното възникване — един твърде заплетен и нерешен въпрос, тъй като то същевременно е и епизод в съществуването на вътрешната автономистка организация.

Формирането на ВДРО започва с избиране на централно ръководство. Това става в Русе вероятно на споменатото от В. Петров тайно заседание, проведено в началото на април 1923 г.⁸¹ Първото сведение за създаване на такова ръководство, което е убягнало от погледа на И. Георгиев и Г. Ганев, се съдържа в едно кратко комунике за решенията, взети от ВДС в заседанията му от 26, 27 и 28 май 1923 г. В него е отбелязано, че след "едва завършилия" Седми конгрес в Русе става "един колкото скръбен, толкова и пакостен инцидент". Става дума за: 1) "създаденото Регентство в Русе" (дейността на "осемтях" в Русе); 2) акция на Сл. Алексиев за набиране на средства и 3) протокол, подписан от членовете на ръководството на русенското добруджанско дружество, в който акцията на Сл. Алексиев е квалифицирана като "грабеж", а д-р Вичев е обвинен, че покровителства подобна дейност.

Русенското "Регентство" е избраното централно ръководство на ВДРО. Наименованието "Регентство" вероятно не е случайно: то подсказва мисълта, че на "осемтях" са възложени временни функции, поети от формиран (избран) по-късно ЦК на ВДРО. ВДС изслушва "доклада" и "обясненията" на представителите на "Регентството". Той ги порицава "заради тоя им анархистичен акт в движението" и предупреждава, че в бъдеще "всяка подобна инициатива ще наказва съобразно устава", т. е. с изключване. ВДС "намира за виновен" Сл. Алексиев, но обяснява постъпката му с "голяма ревност за полза на добруджанското движение". Поддържаните от И. Маринополски, председател на русенското дружество, обвинения към д-р Вичев са определени като "безосновни" и като опит д-р Вичев да бъ-

⁸⁰ ЦПА, Спомени, № 1492, т. III, с. 371. Сравни: ОПА, Толбухин, Спомени, № 502.

⁸¹ Събранието е проведено след 1 април, датата когато Ст. Боздуганов изпраща цитирания доклад до д-р П. Вичев, т. е. още не е член на Регентството.

⁸² Добруджа (София), № 1, 3 юни 1923. — Краят на един печален инцидент.

де "изместен от заемащото място" (т. е. председател на ИК на ВДС). По настояване на д-р Вичев е съставена тричленна комисия за допълнително изясняване на фактите по повдигнатите обвинения.

Както се вижда, ВДС взема решение фактически за разтурване на "Регентството", но инициаторите за създаването му не се примиряват. Случаят със Сл. Алексиев е твърде заплетен: възможно е да е проявил колебание при приобщаването му към групата на Кямилев и да е шантажиран с цел да се подбие авторитетът и на д-р Вичев. В комюникето не се споменава името на В. Петров, което показва, че ролята му при формирането на "Регентството" е по-второстепенна.

В "Регентството" са включени: Н. Кямилев и И. Хадживанов — отговорни членове на Военния съюз; Сл. Алексиев, И. Маринопольски и Ст. Боздуганов — приобщени към него, а от комунистите-федералисти — В. Петров, Д. Михайлов и Иван Донешки.⁸³

В цитираното комюнике е отбелязано още, че развитието на "инцидента" за около два месеца "парализира времето и дейността на Изпълнителния комитет". Несъмнено е също, че силната съпротива на групата на д-р Вичев "парализира" и дейността на "Регентството" до Деветоюнския преврат.

През април и май 1923 г. става и друг сериозен инцидент, предизвикан от активизираната след конгреса дейност на Н. Петков, Кожухаров (делегат на конгреса) и други представители на БЗНС в емигрантската организация. Като използват политическите си връзки, те пренебрегват създадените съобразно нормативните актове от емигрантската организация комисии в оторизацията им при стопанското устройство на емиграцията и с обещания или заплахи настройват определени емигрантски среди срещу ИК на ВДС. Неговите опити за парирание на тази дейност не са ефективни: софийското добруджанско дружество почти изцяло е превзето от тях. Поради това на посоченото заседание на ВДС (27 май) се решава да се разтури съществуващото и да се основе ново дружество в София. Възлага се на д-р Вичев и на В. Петров при учредяването на новото дружество да разяснят целите и задачите на организацията. В новото дружество се включват само 40 души, като в ръководството му влизат и няколко комунисти. Разтуреното дружество обаче не прекратява дейността си. То разпространява позив с предложение да се свика ново събрание на цялата добруджанска емиграция от София, на което да се обсъдят въпросите във връзка с раздаването на кредитите, на места за строеж и пр. Неговото ръководство разпространява апел до провинциалните дружества, искайки мнението и съгласието им за свикване

⁸³ Според д-р П. Вичев при формирането на Регентството Дочо Михайлов не е присъствувал на събранието, но е включен в състава му — ЦПА, ф. 173, оп. 1, а. е. 124, л. 7. За формирането на ИК на ВДРО има различни версии, на които тук няма да се спираме.

на нов конгрес и избор на нов ВДС и ИК. По сведения на в. "Добруджа" на този апел са се отзовали "отделни лица" от Варна, Разград и Русе.⁸⁴ Така, подклаждан и от Кямилев, разривът на автономистите с привържениците на БЗНС се задълбочава още повече. Това изключва всяка възможност за евентуална подкрепа от автономистите на правителството на БЗНС.

Поставени в тази преса от сериозни или изкуствено създавани конфликти и интриги, позициите на автономистите все повече отслабват. Преминаването на Сл. Алексиев, Ст. Боздуганов, И. Маринополски и др. в групата на Кямилев довежда до прекъсване на и без това съвсем слабите връзки на Тайния секретариат с вътрешната автономистка организация, а вероятно и до прекратяване на дейността му.

Въпреки нелоялността на В. Петров д-р Вичев продължава да се придържа към линията на единодействие с комунистите-федералисти. Навярно главните му основания се определят от големите надежди, възлагани за помощта от СССР. В уводната статия на първия брой на в. "Добруджа" "Да скъсаме с миналото" д-р Вичев подчертава: "Поробените почнаха да разбират откъде иде насилието и скъсайки с всички заблуждения от миналото, поглеждат с надежда към изгряващото кърваво слънце от Изток (к. а.), от където пристигат лъчите на светлото бъдеще за окончателно скъсване веригите на робството."

В същия брой е публикувано резюме на меморандума на съветската делегация на Лозанската конференция. Заедно с това започва публикуването на много материали за положението в Бесарабия (особено силно впечатление прави статията "Изстребление интелигенцията на бесарабските българи"), а д-р Вичев от името на ВДС се включва в дейността на Съвета на поробените в България.⁸⁵ Дори след Деветосюнския преврат, отбивайки атаки на "злонамерени лица" срещу тази външнополитическа ориентация, в. "Добруджа" пише: "Като средство за такава една борба (за освобождаване на Добруджа — Б. м., П. Т.) Съюзът не е избрал комунистическата революция — тя може да се яви в следствие..., ако положението на поробените не може да се подобри с познатите вече средства на демокрацията.

Днес за днес Съветска Русия издига знамето на свободата на поробените като своя програма и ако тя поведе борбата за постигане на тоя идеал, не сме ние, които няма да се наредим под знамето ѝ".⁸⁶

⁸⁴ Добруджа (София), № 1, 3 юни 1923; № 2, 10 юни 1923. В бр. 3 от 12 юни 1923 прилично е посочено, че в "разтуреното" софийско дружество са се спотайли "продажници" от БЗНС.

⁸⁵ Добруджа (София), № 2, 10 юни 1923. Съветът обединява български емигрантски организации и има антиимпериалистическа платформа.

⁸⁶ Добруджа (София), № 3, 17 юни 1923. След Седмия събор (конгрес) организацията се именува Съюз на културно-просветните дружества "Добруджа".

При това състояние на емигрантското движение настъпват Юнкерските събития от 1923 г. Автономистите препоръчват пълен неутралитет. Отначало в неговия подтекст е даден израз на набраното озлобление срещу разколниците от БЗНС, но още към средата на юни той става израз на все по-открито дистанциране от Деветоюнския режим и неговото порицаване.

Възползвайки се от държавния преврат, членове на "Регентството" продължават дейността си. По спомени на В. Петров, на своето първо заседание, проведено след преврата, те решават да потърсят източници на парични средства и да влязат във връзка с ЦК на ВМРО. Няколко дни след това заседание Н. Кямилев представя В. Петров на военния министър Иван Вълков. В. Петров му разяснява задачите на ВДРО, извършеното до този момент и отправя искането за финансово помощ. Министърът отказва да финансира организацията чиято дейност е насочена срещу съседна държава, но все пак му дава чек от 100 000 лв. като еднократна помощ.⁸⁷

Според наличните сведения докъм август 1923 г. главните инициатори за основаване на местни поделения на ВДРО са привърженици на Кямилев. Едва след това, а най-вече след Септемврийското въстание, с включването на всички комунисти емигранти и на комунистическите организации в Добруджа организационната мрежа на ВДРО бързо нараства и укрепва. В известния доклад на В. Петров, Д. Михайлов от 8 юни 1924 г. се отчита, че по това време ВДРО има свои организации в 130 села в Добруджа.⁸⁸ Този успех е немислимо ако не се вземе предвид съществуването преди това на нелегални автономистки комитети и на някои неразпуснати комитети към некогатния ДВЦРК, приобщени към ВДРО. Така в процеса на формирането на ВДРО идва краят на вътрешната нелегална автономистка организация.

• • •

ВДРО възниква от компромиса между ултралевичари комунисти-федералисти и не по-малко крайни представители на "десницата". Колкото и неочаквано, тяхното сътрудничество има своето обяснение в сложен комплекс от предпоставки и фактори, на които няма да се спираме. Тук е важно да се подчертае, че то е показателно конкретно организационно-политическо проявление на краха на автономистите. След нов срив през лятото на 1924 г., предизвикан от същите сили, и след това във връзка с избухването на неизбежния разрыв между ултралевичарите комунисти и групата на Кямилев през 1925—1926 г. автономистите окончателно слизат от сцената.

⁸⁷ ЦПА, Спомени, № 1492, с. 31.

⁸⁸ АМБР, оп. 21373, в. II, л. 42—43.

обруджанското националноосвободително движение като организирана сила.

Следователно възникват най-напред въпросите, какво извежда автономистите в челото на националноосвободителното движение през 1919 г. и защо след 4—5 години приоритет в него се разпиляват, приобщени към другите идейно-политически течения. Да се отговори на тези въпроси означава най-напред да се даде една обобщаваща характеристика на автономистката стратегия и на автономистите.

След Освобождението във връзка с разпокъсването на българския народ автономистките идеи заемат широко място в неговото политическо мислене и още преди края на Първата световна война кристализират в три основни варианта. С неизбежни модификации тези варианти се запазват и през периода между двете световни войни.

В първия си вариант, който и хронологично е най-ранен, политическата (териториално-политическата) автономия за оставените под ужда власт български области се осмисля като временен етап към обединението им с родината. Това се демонстрира в най-разгърнат ид в програмните документи на ВМОРО (ВМРО).

При втория вариант обединението с родината не е задължително — по същество нейното място се заема от проектирана балканска или южнославянска федерация.

При третия вариант, който има собствена еволюция за осъществяване на федерирането, се поставя едно задължително предварително условие — радикална демократизация на обществените отношения. Към този вариант се придържа БКП: през тясносоциалистическия период — федериране на демократични републики, а от ноември 1918 г. — на социалистически републики, постигнато в този случай в хода или след победата на пролетарската революция.

По ред причини — между тях и неоспоримия факт, че с един или друг от тези варианти са ангажирани цяла плеяда искрени борци и ай-видни умове на нацията — най-широко е разпространено схващането, че автономистката (автономистко-федералистката) стратегия е израз на трезв политически реализъм, осигуряващ благоприятна дълготрайна българска и общобалканска историческа перспектива. Привържениците на това схващане не искат да признаят, че политическият реализъм на автономистката стратегия се изявява всъщност като наивен конюнктурен политически практицизъм, който постепенно превръща временно отложеното обединение на откъснатите области с Родината в комплицирано федериране, което в крайна метка игнорира националното обединение и дори му се противопоставя. Затова всяко федериране, което не изхожда по изказа на В. Левки от предварително събиране на "четир[и]тях краища на Българско в едно" (и на всяка друга балканска нация), е проява на национален нихилизъм, чиито плахи неосъзнати стъпки тръгват от автономизма. Да не се вижда тази същностна черта на българските вариан-

ти на автономизма-федерализма означава да се отрича самата идея за национално обединение на българския народ като обективно-историческа необходимост и възможност в развитието на исторически процес по онова време.

Съобразно специфичните за Добруджа конкретно-исторически условия автономистката и комунистическо-федералистката стратегия и тактика за разрешаване на добруджанския въпрос възникват едно временно през 1918—1919 г. Въпреки принципните теоретични различия, както бе посочено, те имат и много общи и сходни постановки. Това формира определена идеологическа база за сближаване и сътрудничество между техните носители. През разглеждания период се изгражда върху сродна социално-класова общност от населението в Добруджа и от емиграцията.

При разкриване на социологическия портрет на тази общност не е трудно да се види масивът от дребнобуржоазни съществуващи, който оразмерява неговите структурообразуващи черти. Пролетарските му съставки допълват този портрет с характерни шрихи, свидетелстващи за относително напреднал стадий в развитието на капиталистическите отношения. Свързващото звено между двете социални групи се изгражда от лумпенизираните, чийто брой е внушителен.

Тази общност от десетки хиляди житейски съдби не е резултат на естествена еволюция на социалнокласовите отношения. В случая това е най-важното. Тя е продукт на войната и на първите крупни репресии и дискриминационни санкции на румънския режим, което острие е насочено към българския селянин. Хиляди довчераши дребни собственици загубват отчасти или изцяло материалната база на своето съществуване; те дерайлират от релсите на традиционния бит и взаимоотношения; тяхната нарастваща вълна се устремява към градовете, където утежнява препитанието на беднотата, и дала е в работна ръка на занаятчийското производство отново се отделя към селата. В градовете липсва фабрична промишленост и перспектива за нейното създаване, а в селата около 40 % от земята експроприира за настаняване на румънски колонисти.

Пътят на емиграцията минава през почти същите перипетии. В търсене на "вината" тази вълна срива много предразсъдъчни идеологически бариери; тя се люшка в неочаквани амплитуди между крайни теории и течения, защото — плод на дълбоката народна покруса от повторния неуспех на гигантски усилия за национално обединение — дава израз на зле прикривано отчаяние с неговите ипулсивни изблици ту на недомислени въстанически кроежж, ту "печална тъпа сива" пасивност или пък на ентузиазирани автономистки увлечения. Още повече че по това време по отношение на Добруджа българските управляващи среди водят примиреческа по-

тика, която лишава движението от сериозни политически устои и от перспектива за скорошно възвръщане на областта към България.

От идеологическа гледна точка портретът на тази общност е истинска пестроцветна мозайка. Все пак тя има своя грундов пласт — това е идеята за демократизация, която не разрушава съществуващите капиталистически отношения, но отрича изцяло принесени от румънските управляващи среди държавноорганизиран и покровителствани форми на експлоатация и всепоглъщащия грабителски инстинкт на корумпираната администрация. В стила на традиционния радикал-демократизъм се иска запазване на Добруджа като "страна на дребната собственост". Затова в повика "да се стремиме да възстановиме старите земеделчески, кредитни, производствени и консумативни кооперации и да създадем нови там, където няма", както и за създаване на училищни, черковни, читалищни и други комитети и демократични институти, се долавя отглас от някогашното народничество.

Съществено място имат идеите за свобода, братство и равенство между всички етнически групи, населяващи Добруджа; за въздигане в култ на "мисълта и свободата на човека" — въобще на онези идеи на Великата френска революция от XVIII в., които не загубват своята привлекателна сила за всички поробени народи. Заслужава да илюстрираме това с един "Позив към добруджанската емиграция", написан в Кубрат на 23 януари 1919 г. "За нас е важно — се казва в него — да видим час по-скоро *победена златна Добруджа* (к. а.) освободена или най-малкото да работим за добиване на ония права, на които се радват цивилизованите народи, за правата на човека, просветени от великите революционери на Великата *френска революция* (к. а.), и тогава всеки да може да си отиде при своите близки, при своя имот и при своето бащино огнище — там в *Добруджа* (к. а.), където е бил кърмен и отхранван, да прояви ония качества на гражданин, за които претендира, и да бъде полезен на себе си и на близките си."⁸⁹

Популярни са и идеите на Октомврийската революция. Вече беше показано, че прекупени в съзнанието на тази маса, те получават своеобразен дребнобуржоазен прочит, който съставлява ядрото в амалгамата на "добруджанския комунизъм".

Популярни са още социалреформизмът и цял куп други стари и по-нови идеи, голяма част от които си пробиват път чрез идейна и персонална връзка с политическите партии. Понякога съчетанията от идеи са изненадващи дори у едно лице. Характерен пример са някои статии на П. Добричлиев (вероятно псевдоним), писани през зимата на 1922 — 1923 г. Той пледира за сплотяване на емиграцията под ло-

⁸⁹ Пак там, об. 814, л. 105.

зунга "Добруджа за добруджанци". "Наистина факт е — пише той, — че мнозина от нас са привърженици на болшевишкия идеал, други на социалистическия, трети — на буржоазния, и т. н., но въпреки това всички трябва "като братя" да се наредят "под освободителното знаме на нещастна и поробена Добруджа." След като се изказва против "партизанщината" в движението, тъй като "добруджанското дело е надпартийно и надкласово", и след като уверява, че за човешкото третиране на добруджанци няма гаранция в Румъния и "още повече в Европа", авторът заключава: "... ние искаме политическо освобождение не само на сънародниците ни, но и въобще за всички потиснати и угнетени на земята. Действителността ни говори, че всичко това е невъзможно да се постигне с революционна фантазмагория; затова прегръщайки легалната борба, ние заявяваме, че ще се борим за тържеството на утрешна (свободна) Добруджа."⁹⁰

Тази аморфна идейна база очевидно не създава достатъчно силни центростремителни сили. Не е случайно, че липсват подробни теоретични обосновки и че в своите печатни органи автономистите не поддържат линия на идейна непримиримост. За тях то би означавало посегателство върху мисълта и съвестта на личността. Тъкмо затова през 1926 г. при обсъждане на кризата в движението д-р П. Вичев изрично ще посочи и вината на Цанковото правителство, на този "режим, който не признава свобода на проявление на партийните идеи".⁹¹

Идейният плурализъм има пряко неблагоприятно отражение върху схващанията на автономистите по организационното изграждане на движението. При съществуващите условия — особено след прогонването на най-подготвената и изявена част на интелигенцията от Добруджа — формирането на идейния и на организационния център на движението сред емиграцията изглежда напълно естествено. Това се приема и остоява от ръководния кадър на автономистите. По този начин централното ръководство остава откъснато от масовата база на движението в Добруджа, като същевременно се излага на неизбежни влияния от страна на политическите партии в България.

Обективно проявяващата се необходимост от съчетаване на легалната с нелегалната борба и поддържането на определен четнически апарат е обект на недоизяснени, противоречиви и от конспиративна гледна точка съвсем наивни най-общи указания. Не се доосъзнава, че при изграждането на организацията приемането на устав е задължително. Проявява се организационен либерализъм, подклаждан от страха от тиранията на малцинството над мнозинството. В същото време обаче автономистите са най-искрените и ревностни за-

⁹⁰ Бежански глас (Варна), № 9, 14, дек. 1922; № 12, 22 ян. 1923.

⁹¹ ЦПА, ф. 173, оп. 1, а. е. 12, л. 6.

шитници на идеята за обединяване на "всички добруджански сили" в името на свободата на Добруджа. Привързаността им именно към тази привлекателна, но практически неосъществима идея ги кара от време на време да отчитат нуждата от "сплотеност и дисциплина" и да предвиждат, в случай че се напусне "еволюционният път на борба", "безусловно подчинение на всички добруджански организации и добруджанци, където и да живеят те" на създадения общ ръководен център.

При осветляването на историята на вътрешната нелегална автономистка организация бяха очертани няколко етапа: формирането и началната ѝ дейност през 1919 г.; дейността ѝ през 1920—1922 г.; след това до създаването на "Регентството" през април 1923 г. и ликвидирането ѝ през следващите месеци докъм края на с. г. чрез включването на нейните местни поделения към ВДРО.

Липсата на достатъчно изворов материал не позволява по-подробно и цялостно изясняване на дейността на организацията през всички от тези етапи. Ясно е все пак, че инициативата за създаването ѝ идва от населението в Добруджа. Тя е породена стихийно в хода на ежедневните борби за оцеляване и впоследствие е канализирана в идейното и организационното русло на автономистката стратегия и тактика, която по това време има почти пълен приоритет в емигрантската легална организация.

Изложените факти показват, че съществува известна обособеност на централното ръководно тяло на нелегалната организация, както и на нейните местни поделения и на четническия апарат от емигрантските организации (дружества). Тази обособеност е създадена главно по конспиративни съображения, а не по принципни идейни и политико-организационни съображения. Тя произтича и от обстоятелството, че ръководството на нелегалната и на легалната организации се персонафицира в едни и същи дейци от групата на д-р Вичев. В този смисъл и от тяхна гледна точка вътрешната организация се явява нелегална съставка на една единна Добруджанска организация. От друга страна, поради откъснатостта на емигрантския общ ръководен център (ВДС и неговия ИК и на нелегалните ЦДРК — Таен секретариат) от непосредствените борби на населението и от оперативните организационно-политически задачи на вътрешните нелегални организации (комитети) те проявяват стремеж за прекъсване на връзките им с емигрантския ръководен център. Това се изяснява в няколко опита за пренебрегването му, но тежненията за пренасяне на централното ръководство в Добруджа нямат необходимите организационни предпоставки и остават нереализирани. Ето защо по съвкупност на наличните факти и в светлината на изложените съображения като най-приемлива засега се очертава тезата за несамостоятелното (т. е. подчинено на общия емигрантски ръководен автоно-

мистки център) съществуване на вътрешната нелегална автономистка организация.

Обща представа за броя на местните поделения на организацията, за числения им състав, за териториалния обхват и за четническият апарат засега не може да се даде. От наличните частични данни се установява, че през някои етапи от развитието на организацията нейните комитети в Южна Добруджа не са по-малко от стотина. Отначало значителен е бил броят им в Тулчанско и Кюстенджанско. Няма основания да се съмняваме, че през 1919—1923 г., когато Добруджанската организация има около 10 000 души членове,⁹² в Добруджа и сред емиграцията автономистите представляват основната организирана сила на националноосвободителното движение. Тяната борба за предотвратяване, а после и за премахване на анексията на Добруджа; против терористичната, грабителска и денационализаторска политика на румънските управляващи среди; за запознаване и приобщаване на общественото мнение у нас и в чужбина към справедливата кауза на добруджанското население; за уреждане на насъщни въпроси на емиграцията и т. н. — това са всъщност и основните прояви на националноосвободителното движение като цяло през посочения период. Ето защо трябва да се приеме, че първият период от развитието на движението между двете световни войни минава под знака на автономизма.

За разлика от населението в други националнопотиснати области добруджанци сравнително бързо изживяват автономистките си увлечения. Свивът идва не толкова от натиска на ултралевичарите комунисти-федералисти и пресметнатите ходове на групата на Кямилев. Той започва от момента, когато автономистите започват да губят своята масова база в посочената временно възникнала общност от хора.

Тези процеси са свързани с идейна еволюция, която заслужава да се илюстрира с няколко примера. Така д-р Вичев, най-изтъкнатият радетел на автономистката стратегия и тактика, въпреки бурните си конфликти с комунистите ултралевичари още през 1925 г. се включва в ДРО — една типична комунистическо-федералистка организация — и се изявява като един от нейните най-видни дейци. В неговия път на националреволюционер съюзът с комунистите е неизбежен. Обратно, мнозина от най-първите му идейни другари впоследствие приемат другата алтернатива. Типичен е случаят с Ангел Стоянов, който от 1919 г. до 1924 г. е идеен сподвижник на д-р Вичев, а по-късно — многогодишен авторитетен ръководител на съюза "Добруджа". Такъв е случаят със Сл. Алексиев и мн. др.

⁹² По сведения на д-р П. Вичев за 1919—1921 г. АМВР, об. 21373, ч. II, л. 105.

В заключение е наложително да обърнем внимание на онези твърдения на участници в движението, според които почти без пресъсване още от 1919 г. съществува една нелегална националноосвободителна революционна организация, чийто приемник и продължител е ДРО. Така още през 1927 г. в статията "Революционното движение, ВДРО и протогероовщината в него" Георги Кроснев отбелязва: "През 1920—1921 г. някои искрени дейци направиха опит да канализират движението, като му дадат една по-самостоятелна революционна идеология, обаче не можах да намерят подходяща форма и опитът пропадна." Впоследствие се създава ВДРО и пр.⁹³

В отговор на необосновани нападки на левосектанти от ДРО през 1929 г. д-р Вичев изпраща изложение до Задграничното бюро на ЦК на БКП, в което се защитава и с твърдението, че още от 1919 г. се е ориентирал към масовата борба.⁹⁴ На следващата година в реч пред Първата конференция на добруджанската левица в София той казва: "А събитията в Русия, толкова близка до Добруджа, хвърлиха новите лозунги и повлияха твърде много. Още в 1919—1920 г. в Добруджа се беше оформило вече едно *революционно движение* (к. а.), което сложи началото на Добр[уджанската] револ[юционна] организация. Тази организация излезе с позиви към добруджанския народ и имаше своя ЦК. След една летаргия днешната револ[юционна] организация в Добруджа (т. е. ДРО — б. м., П. Т.) се явява продължение на същата от 1919 г."⁹⁵

В спомените си Димитър Нейков пише, че през 1918—1924 г. осъществявал революционни комитети в селата от Карапелитския район, Добричко, без връзка с комунистическата партия, а през 1924 г. ги свързал с Дочо Михайлов, т. е. с ВДРО.⁹⁶ Особено настойчив е Т. Нейчев. За него създаденият през 1919 г. ДВЦРК и националреволюционните комитети след едно пакостно отклонение със създаването на ВДРО от 1925 г. наново продължават дейността си като ДРО, при което от 1920 г. в централния комитет на организацията е привлечен и д-р Вичев.⁹⁷

Без да се впускаме в анализ на тези и други подобни твърдения, тук ще отбележим само това, че те още веднъж потвърждават възприетата от нас теза за съществуване на вътрешната нелегална автономистка и на комунистическо-федералистката (и след разпускането на ДВЦРК) националноосвободителна организация. Между тях, особено в Добруджа, съществува тясно взаимодействие, което в отдел-

⁹³ La Fédération Balkanique, № 59, 1.1.1927, p. 1085.

⁹⁴ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 263, л. 7.

⁹⁵ Свободна Добруджа (София), № 78, 7 ян. 1931.

⁹⁶ ОПА, Толбухин, Спомени, № 407, с. 6.

⁹⁷ ЦПА, Спомени № 1336; № 1338; ОПА, Толбухин, Спомени, № 402.

ни моменти води до сплотяване на част от членовете им в единни местни организации (комитети). Защото зовът за социална и национална свобода, когато минава през сърцето, събужда най-добрите морално-волеви качества на личността. И на целия народ.

ДОБРУДЖНСКАЯ ПОДПОЛЬНАЯ
НАЦИОНАЛЬНОСВОБОДИТЕЛЬНАЯ АВТОНОМИСТКАЯ
ОРГАНИЗАЦИЯ (1919 — 1923 гг.)

Петър ТОДОРОВ

(Резюме)

Основные предпосылки и факторы о создании организации, а также и ее формировании и приобщении к автономисткой стратегии и тактике изъяснены в первой части студии — т. 25, кн. 3.

В опубликованной здесь ее части раскрыты деятельность организации в периоде с 1920 по 1922 год и последний этап ее развития в 1923 году. Исследованы ее взаимоотношения с другими внутренними и международными факторами освободительной борьбы болгарского добруджанского населения, повстанческого приготовления и борьба для улучшения положения населения в Добруджа, и в эмиграции о сплочении левых сил движения, о приобщении общественного мнения в Болгарии и других стран к справедливому делу добруджанцев. Доказан тезис, что в периоде с 1919 по 1923 год национально-освободительное движение развивается при господствующих позициях автономисткой стратегии и тактики. Защищена и точка зрения, что она не создает необходимые идеологические и организационнополитические предпосылки об объединении преобладающей части участников движения. В 1923 г. с большинства местных подпольных автономной организации сформирована новая подпольная Внутренняя добруджанская революционная организация (ВДРО).

При характерных для Добруджи условиях автономия сама сходит с исторической сцены как организационная сила, а в движении продолжается борьба сил, которые придерживаются к коммунистическо-федеративному разрешению добруджанского вопроса и тех, кто за возвращении области к Болгарии.

L'ORGANISATION CLANDESTINE AUTONOMISTE DE LIBERATION NATIONALE DE DOBROUDJA (1919 — 1923)

Petar TODOROV

(R e s u m é)

Les conditions prealables et les facteurs principaux pour la creation de l'organisation ainsi que sa formation et son adhesion a la tactique et a la strategie autonomistes sont eclaircis dans une partie de cette etude publiee deja dans livre 3, volume 24.

Dans cette partie de l'etude, qu'on publie ici, sont revelees l'activite de l'organisation en 1920 — 1922 et la derniere etape de son developpement en 1923. On examine ses rapports avec les autres facteurs interieurs et exterieurs des luttes liberatrices de la population bulgare de Dobroudja les preparations et les luttes insurrectionnelles pour soulager la situation dure de la population dans la Dobroudja et de l'emigration, pour unir les forces gauches du mouvement, pour informer et faire railler l'opinion publique en Bulgarie et en d'autres pays a la cause juste de la population de Dobroudja etc. On prouve la these qu'en 1919 — 1923 le mouvement de liberation nationale se developpe lors de positions predominantes de la strategie et de la tactique autonomistes. On defend la conception que cette strategie ne cree pas les conditions ideologiques et organisationnelles politiques necessaires pour une unification continue de la partie predominante des participants au mouvement. En 1923, a partir de la majorite des sections locales de l'organisation clandestine autonome on a forme une nouvelle Organisation interieure revolutionnaire de Dobroudja (VDRO).

Lors des conditions caracteristiques pour Dobroudja, l'autonomisme dans son fond, descend de la scene historique comme force organisee tandis que dans le mouvement continue le conflit entre les forces soutenant la resolution communiste-federaliste de la question de la Dobroudja et celles qui sont pour le retour de la region a la Bulgarie.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Год 26, кн. 3

1988

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"

DE V. TIRNOVO

FACULTÉ D'HISTOIRE

Tome 26, livre 3

1988

ВЪТРЕШНА И ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКА ДЕЙНОСТ
НА ВТОРОТО ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВСКО
ПРАВИТЕЛСТВО (31 МАРТ – 21 НОЕМВРИ 1946)

МИНЧО МИНЧЕВ

Рецензент: доц. к.и.н. Петър Тодоров

Редактор: проф. к.и.н. Петър Горанов

Велико Търново, 1992

Второто правителство на Отечествения фронт засма особено място в системата на отечественофронтовските правителства в България до 1948 г. Макар то да се образува като временно, преходно правителство без собствена политическа програма, народнодемократичната власт му възлага решаването на много и трудни задачи от вътрешната и външната политика на страната. Това обяснява подчертания научен интерес към него, въпреки че дейността му не е била обект на самостоятелно изследване.

Настоящата работа има за цел на базата на богат документален материал, почерпан главно от Централния държавен архив на НРБ, част от който за първи път влиза в научно обращение, да разкрие цялостната дейност на второто отечественофронтовско правителство в политическата област. Така завършва изпълнението на програмата от 17 септември 1944 г., а с това и един етап от изграждането на новата политическата система в България.

* * *

Образуването на 31 март 1946 г. ново отечественофронтовско правителство трябва да реализира своята дейност в сложна вътрешна и международна обстановка. Победата в изборите за XXVI Обикновено народно събрание безспорно показва нарасналото политическо влияние и авторитет на Отечествения фронт, но въпреки това отсрочва генералното сражение с опозицията поради обявения от нея бойкот. Опозиционните лидери запазват надеждата, че в борбата за власт с Отечествения фронт "все още нищо не е загубено". Те поставят в основата на своята стратегия през 1946 г. призива на Никола Петков: "На борба, защото днешната опозиция е утрешното управление на България."² Потвърждение на това са тримесечните дискусии около опитите за съставянето на т. н. "непарламентарно правителство"³ и цялостната дейност на опозицията до изборите за Велико народно събрание. Правителството на Отечествения фронт и ли-

¹ И с у с о в, М. Политическите партии в България 1944–1948. С., 1978; И с у с о в, М. Комунистическата партия и революционния процес в България 1944–1948. С., 1982; О с т о и ч, П. БКП и изграждането на народнодемократичната държава 9.IX.1944 – декември 1947 г. С., 1967; Б о ж и л о в, В. Защита националната независимост на България 1944–1947. С., 1962; Д о б р и я н о в, Т. Преодоляване на външнополитическата изолация на България 1944–1947. — Международни отношения, 1944–1948. С., 1975. № 2; Н а к о в, А. Българо-съветски отношения 1944–1948. С., 1978.

² ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 37, л. 19.

³ Вж. подробно: И с у с о в, М. Политическите партии в България... 240–266.

дерите на политическите партии, участващи в него, от своя страна оценяват създамата се вътрешнополитическа обстановка след изборите, в смисъл че реакцията в страната "не е убита, тя дори не тежко ранена, а само слабо одраскана" и поради това "генералната диагноза", която се дава на историческия момент, е "мобилизация на противника, насочена против руското влияние и Отечествения фронт"⁴.

През цялото управление на Второто отечественофронтовско правителство борбата между Отечествения фронт и опозицията определя основното съдържание на вътрешнополитическия живот в България и главната насока на вътрешнополитическата дейност на народнодемократичната власт.

Новото правителство започва своето управление и при неизживени вътрешнопартийни противоречия и засилване амбициите за по-голямо представителство в държавното управление. БЗНС "Ал-Стамболйски" търси причините за стесняване на социалната си опора след преминаването на част от земеделските дружби на страната на опозицията не толкова в организационно-политическите слабости на своята партия, колкото в "толерантността и рекламата, която се прави в пресата" на Никола Петков и негласната подкрепа, която тя кова среди от Народния съюз "Звено" дават на опозицията. Желанието си "повече от всеки друг път да бъдем в правителството" земеделците се мъчат да осъществят за сметка на другите отечественофронтовски партии, поради което често подмятат, че "звенарите е излишен придаток на управлението" и предлагат създаването на "работническо-селско правителство"⁵.

От своя страна ръководителите на Народния съюз "Звено" остро реагират на опитите да се търсят причините за слабостите в Отечествения фронт "изключително в нашата градинка и в края на краищата, че само "Звено" е "черният дявол"⁶. Като посочват междупартийните противоречия и разцеплението в БЗНС и БРСДП, звенарите поставят въпроса за значението на "дисциплината на партийните кадри и контрола над своите представители в правителството" и смятат, че в това отношение "Звено" може да служи за пример. Те настояват за по-голямо "взаимозачитане и взаимоотстъпчивост" между отечественофронтовските партии и слагане "край на многото улечения и съмнения", които водят до още по-голямо изостряне на отношенията. Звенарите имат убеждението и с недоволство заявяват, че през цялото управление на Отечествения фронт те правят непрекъснато компромиси и се примиряват с много неща, които не ви

⁴ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 37, л. 143.

⁵ Там там, л. 166.

⁶ Там там, л. 111.

Стенографски дневници. XXVI ОНС. I р. с. 47 т. 4 април 1946 г., л. 559.

наги отговарят на техните партийни интереси, но считат, че това е "жертва за доброто на родината"⁸.

Срещу БРП(к) се отправят обвинения от другите политически партии, но поради мястото, което заема в политическата система на народната демокрация в създадената сложна вътрешнополитическа ситуация, тя поема функциите на арбитър в междупартийните отношения. Това налага самата тя да изясни своите позиции спрямо останалите отечественофронтовски партии. Георги Димитров неведнъж отбелязва, че поради необходимостта от колективно управление и "щом като трябва да работим със съюзниците върху обща платформа, което отговаря на коренните интереси на нашия народ, ние ще трябва да се научим да работим разумно с нашите съюзници. Трябва да ги вземаме такива, каквито са те, а не такива, каквито ние желаем да бъдат". Затова той осъжда остро всякакви леви увлечения сред някои дейци на БРП(к)⁹ и настоява откровено да се разкриват заслугите и недостатъците на всички партии, участващи в управлението. В същото време Георги Димитров обръща внимание на десниците в некомунистическите партии, които "седят на два стола" и подкрепят и поощряват опозицията. Той казва, че "така не се управлява, особено в такова критично време. Трябва да се тури край на някои работи, които ни вредят повече, отколкото интригите на Барис"¹⁰.

Ръководителите на Отечествения фронт считат, че за осъществяването на техните програмни цели е необходимо изработването на "умна тактика", в която да не се откриват едновременно много фронтове, а да се справят с главния, който в този момент е разложение и ликвидирането на опозицията.¹¹

Пресодоляването на вътрешнопартийните противоречия в Отечествения фронт е не само цел на вътрешната политика на правителството, но и предпоставка за нейното успешно реализиране. За междупартийните отношения са характерни компромисите и това още повече засилва отговорността на всички отечественофронтовски партии в управлението на страната, без да се стоварва вината за съществуващите слабости върху една партия.

Върху вътрешната политика на новото отечественофронтовско правителство оказва влияние и фактът, че още при неговото съставяне то е обявено за преходно. На 24 март 1946 г. при преговорите с

⁸ Пак там.

⁹ И с о с о в, М. Комунистическата партия и революционния процес в България... с. 168.

¹⁰ Пак там, с. 192.

¹¹ Пак там, с. 195.

опозицията за включването ѝ в управлението Кимон Георгиев, въпреки че отхвърля нейните условия, я уверява, че за да се даде възможност тя да участва в парламента, а това означава и в правителството, Отечественият фронт е готов в недалечно време да произведе избори за Велико народно събрание и Обикновено народно събрание едновременно.¹² Опозицията дори поставя условие изборите да бъдат проведени до 15 юни 1946 г. при изменение на избирателния закон.¹³

Западните държави, които са в течение на преговорите между Отечествения фронт и опозицията, според някои сведения съветват чрез своите представители в Съюзната контролна комисия опозиционните лидери да направят компромис при изпълнението на препоръките на Московското съвещание от декември 1945 г., тъй като предстои провеждането на нови избори и образуване на правителство.¹⁴ Разговорите между Васил Коларов и английския външен министър Бевин един месец по-късно в Париж също показват, че Англия гледа на новото правителство като на преходно. Затова счита, че въпросът за включването на опозицията в него отпада сам по себе си, тъй като в най-скоро време ще се произведат избори и изпълнението на решенията на Московското съвещание е въпрос на време.¹⁵

Броените дни на управлението на това правителство определят неговата главна задача — да завърши изпълнението на отечественофронтовската програма от 17 септември 1944 г., което ще доведе до укрепване на народнодемократичната власт без участие на опозицията в управлението. Това означава борбата между Отечествения фронт и опозицията да остане на партийно-политическата сцена, извън държавното управление.

Относно вътрешната политика на второто отечественофронтовско правителство интерес представляват условията, които опозицията поставя за участие в управлението. На срещата от 26 март 1946 г. с представители на Отечествения фронт Никола Петков настоява за: разтуряне на Народното събрание, преди опозицията да е влязла в правителството; образуване на ново правителство с цел провеждане на избори за Обикновено народно събрание при изменение на избирателния закон със самостоятелни листи, което да сключи мира; Министерството на правосъдието да бъде дадено на БЗНС — Никола Петков; възстановяване на политическите свободи, свободата на печата, словото, свободно организиране, амнистия на кабинета на Муравиев, освобождаване на всички земеделци и социалдемо-

¹² Отеч. фронт, № 483, 28 март 1946.

¹³ Пак там.

¹⁴ Раб. дело, № 69, 29 март 1946.

¹⁵ Стенографски дневници, XXVI ОНС, I ред, 8 а., 23 юли 1946, т. 918.

крати от концлагерите и на политическите затворници; предаване на Министерството на вътрешните работи на друга партия, но ако се приемат горните условия; опозиционните земеделци са съгласни на компромис, като министърът остане от БРП(к), но да има двама помощник-министри: единият от БЗНС Н. Петков, отговарящ за милицията, а другият от БРСДП(о), отговарящ за администрацията.¹⁶ В същия дух са и условията на БРСДП(обединена).

Исканията на опозицията и осъществената вътрешнополитическа дейност от правителството дават основание да се направят следните по-важни изводи.

Първо, максималните условия на опозицията, несъобразени с реалното положение в страната и съотношението на политическите сили показват задълбочаващите се различия между двете основни политически групировки — Отечественния фронт и опозицията, които не могат да бъдат преодоляни с частични компромиси. Постигането на споразумения означава една от тях да се откаже от идейната си платформа, от крайните цели, които си поставя.

Второ, изложените условия на опозицията очертават основните граници и насоки на политическата борба в България през 1946 г. Опозицията, която през цялото си съществуване не излиза с ясна политическа платформа, при водените преговори и с поставените условия най-пълно разкрива своята същност и цели.

Трето, поведението на опозицията се използва като повод от Отечественния фронт и БРП(к) да я определят като главен враг на народнодемократичната власт и да промени тактиката на борбата с нея. Това отбелязва и Г. Димитров: "сега има един фронт — да се разложи и ликвидира опозицията в лицето на петковци и гичевци"¹⁸.

Четвърто, условията на опозицията не са определящи, но като се има предвид, че се одобряват и подкрепят от западните държави, те оказват значително влияние при изработването на насоките и осъществяването на правителствената вътрешна политика.

Това проличава още в правителствената декларация от 3 април 1946 г., в която въпреки предупреждението, че не ще се позволи на никого да нарушава законите, се отбелязва, че ще се осъществят мероприятия на снизхождение спрямо провинените и осъдени лица, доколкото тези мерки не биха били във вреда на общественото спокойствие. Декларира се, че кабинетът ще върви по пътя на пълното демократизиране на всички обществени и държавни институти и ще изпълнява програмата на Отечественния фронт.¹⁹ Навярно и поведението на опозицията е повлияло на претопстване Министерството

¹⁶ Отеч. фронт, № 483, 28 март 1946.

¹⁷ Свободен народ, № 63, 30 март 1946.

¹⁸ И с у с о в, М. Комунистическата партия..., с. 195.

¹⁹ Стенографски дневници. XXVI ОНС, 1 р. с., 46 з., 3 апр. 1946, т. 550.

на правосъдието от БРП(к) на БЗНС(ОФ), а в декларацията на правителството се отделя специално внимание на изборите за Велико народно събрание и се предвижда насрочването им за септември 1946 г.²⁰ Въпреки това Отечественият фронт отстоява своята позиция изборите да бъдат проведени от управляващото правителство, а избраното Велико народно събрание да прегледа Конституцията, да внесе изменения в нея и да проведе референдум за премахване на монархията. Това са двете главни вътрешнополитически задачи, които трябва да решава новото правителство, за да изпълни своята историческа мисия. Политическите дискусии и борбите около приемането на тези два закона изпълват в основни линии съдържанието на дейността на правителството, съставено на 31 март 1946 г. и ръководено от Кимон Георгиев.

* * *

Вътрешната политика на Отечествения фронт през 1946 г. се реализира под лозунга за задълбочаване на демокрацията, с което се цели постигането на две основни задачи: първата, да се дадат нови доказателства за демократичния характер на управлението и с това да се привлечат "колебаещите се дребнобуржоазни слоеве" и да преминат съзнателно на страната на Отечествения фронт, т.е. да се спечели борбата с опозицията за "социален терен". Втората, като се афишират предимно мирни средства, да се разобличи и нанесе удар на опозицията, и се покаже мястото ѝ в политическата система на народната демокрация. С това ще се премахнат поводите за намеса на западните държави във вътрешните работи на България и ще се укрепят още повече позициите на отчественофронтовското управление.

В изпълнение на програмната постановка на Отечествения фронт за провеждането на общински избори през 1946 г. Министерският съвет като първа стъпка към това важно мероприятие още на 2 април обсъжда проекта за изменение на Закона за финансово обезпечаване и заздравяване на общините.²¹ Съществуващите в страната около 2040 селски общини с 1762 кметски наместници и бюджет 7 млрд. лв. и 96 градски общини също с бюджет 7 млрд. лв. не могат да разгърнат своята дейност и инициатива поради липсата на средства.²² В началото на 1946 г. се приема Закон за уреждане на финансовите въпроси на Столичната голяма община, като се увеличават някои данъци и такси и се правят финансови опрощения към държавата.²³ По-късно се приема нов закон за подпомагане и финансиране възстано-

²⁰ Пак там, л. 549—550.

²¹ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. с. 294, л. 28.

²² Пак там; Държавен вестник, № 95, 27 април 1946.

²³ Държавен вестник, № 126, 7 юни 1946.

вяването на столицата. Отпуска се еднократна помощ от 250 000 лв. и се разрешава заем до 400 000 лв. на семейство за възстановяване на сгради, пострадали от бомбардировките.²⁴ В следващите месеци правителството утвърждава редица постановления, които целят финансовото и организационно подпомагане на общините и подобряването на тяхната дейност.²⁵ За целесъобразното използване средствата на общините и насочването им за решаването на най-необходимите нужди Министерският съвет приема закони, които улесняват дейността на общините в това отношение. Със закон за строеж на жилища от общините се цели преодоляване на жилищната криза, като се разрешава да се осъществява строителство от професионални организации и дружества при условия, определени от общините. С построения жилищен фонд разполага общината, която може да го продаде или даде под наем, а Българската ипотечарна банка отпуска заем в размер до 75 на сто от стойността на жилището.²⁶

Изграждането на държавния апарат на народнодемократичната държава остава и през 1946 г. една от важните вътрешнополитически задачи. Извършената "чистка" на административния персонал през 1944 — 1945 г. и особено неизпълнението на препоръките на Националния комитет на Отечествения фронт и Министерският съвет в това отношение създават редица проблеми, оставят да действат много стари нормативни документи. Това е аргументът новото правителство да приеме и осъществи мероприятия в тази насока и през 1946 г. С постановление на Министерския съвет от 18 април 1946 г. се съставя правителствена комисия начело с Владимир Стойнов — директор на Държавните бюджети и отчетности. На тази комисия се възлага да изработи и представи в Министерството на финансите нов Законопроект на длъжностите, цензовете, заплатите и възнагражденията на служителите и щатните таблици към него.²⁷ Изработването на новия закон се забавя, поради което на 16 май 1946 г. комисията внася в Министерския съвет законопроект за изменение на съществуващия закон, представен за обсъждане в Народното събрание на 22 май. Той дава възможност лица с професионални качества да заемат длъжности, за които не притежават необходимия ценз и стаж.

Освен това, ако лицата не притежават необходимия образователен ценз, но притежават нужния опит, могат да заемат длъжността при липсата на подходящ кандидат с намаление на основната заплата с 10 на сто. Ако служителят бъде повишен в длъжност, без да се

²⁴ Държавен вестник, № 196, 28 авг. 1946.

²⁵ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 301, л. 23—23; а. е. 327, л. 65—66; а. е. 367, л. 61, 71.

²⁶ Стенографски дневници, XXVI ОНС, I р. с., 91 з., 7 август 1946; Държавен вестник, № 196, 28 август 1946.

²⁷ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 305, л. 16.

повиши заплатата му, се предвижда компенсация в размер половината от разликата между получаваната и полагащата му се заплата. Законът урежда положението на всички служители отпреди 9 септември 1944 г., заварени на работа към 1 май 1946 г., като премахва намалението на заплатите им с 10—15 на сто и по този начин ги изравнява със заплатите на служителите, назначени от народнодемократичната власт.²⁸

Този законопроект предизвиква много реакции, особено у представителите на НС "Звено". Техният говорител в Народното събрание Г. Стамболиев защитава принципа за "компетентното управление" и за строго спазване на всички закони. Според него "при едно изобилие от компетентни интелигентни хора у нас, кандидати за служба, да изоставим и прескочим щатовете, да пренебрегнем цензовете и предоставим безгрижно на началниците да назначават най-свободно, ръководени от собствената си преценка, когато искат и каквото искат — ще внесе смут в държавния апарат"²⁹. Изказването на Г. Стамболиев, макар да поставя принципно правилни положения, е продиктувано от чисто партийни съображения и от недоверие в профкомитетите, което основателно предизвиква възражения от останалите парламентарни групи. Към Министерския съвет се създава специална комисия, която със съдействието на всички ведомства, заинтересувани от този въпрос, трябва да ускори представянето на проекта за нов закон. Народното събрание възлага на комисията две основни задачи: 1) Да се създаде едно целесъобразно устройство на държавните служби и 2) да се проектира нов, съобразен с условията за момента щат, като се предвидят съответните цензове.³⁰

Трудностите по изграждането на нов държавен апарат и острата политическа борба имат за резултат бързото нарастване на злоупотребите с държавната и кооперативната собственост и предоставената власт. За тяхното ограничаване и премахване на 31 юли 1946 г. Народното събрание приема Закон за изменение на Наказателния закон. С него се предвижда кражби от държавни и кооперативни предприятия и учреждения да се санкционират със строг тъмничен затвор. Ако кражбата е извършена от орган, лице, облечено във власт, което е използвало служебното си положение, наказанието е над 5 години строг тъмничен затвор. Законът предвижда служители и военнослужещи, които не полагат достатъчно грижи за управлението, стопанисването и запазването на повереното им имущество, също да бъдат подведени под наказателна отговорност.

²⁸ Пак там, а. е. 316, л. 32—37; Стенографски дневници, XXVI ОНС, I р. с., 65 з., 22 май 1946, л. 719.

²⁹ Стенографски дневници, XXVI ОНС, I р. с., 65 з., 22 май 1946, л. 719.

³⁰ Пак там, л. 724.

Втората част на закона разглежда нарушения на служебни лица поради користи подбуди. Когато дарът или възнаграждението, взето от служител като рушвет, е до 10 000 лева, се предвижда строг тъмничен затвор над 5 години, а ако е над 50 000 лева — доживотен затвор. В закона е предвиден текст за ускоряване процедурата по разглеждането на делата на тези нарушения.³¹

Всъщност приетият закон обединява три отделни закона от правно-наказателно естество и има за цел да защити държавната и кооперативната собственост, но повдига и проблема за нуждата от подготвени хора за държавния апарат, контрола на държавните и обществените органи, борбата с черната борса и др. За разрешаването на тези въпроси Министерският съвет приема постановление, с което се правят облекчения на незавършилите висше образование поради участието им в антифашистката борба. Поради нуждата от специалисти с висше юридическо образование завършващите през учебната 1946/1947 г. студенти юристи се освобождават от държавен изпит, а стажантската практика се намалява на 6 месеца.³²

Министерството на народната просвета дава право на всички служители в държавните и общинските учреждения да се явят на изпит като частни ученици за повишаване на образованието си, като им се предоставя 15 дни допълнителен платен отпуск.³³

Дейността на правителството протича при засилване натиска върху него. Опозиционните партии, съзнавайки преходния характер на правителството и предстоящото провеждане на избори за Велико народно събрание, използват всички средства за компрометиране на отечественофронтовското управление. Зачестяват саботажите в промишлените предприятия, засилват се противоречията в ТКЗС, появяват се все по-дръзки статии в опозиционния печат, увеличават се нелегалните антиотечественофронтовски групи в страната.³⁴ Освен подкрепата на западните държави за дейността на опозицията допринася и различното отношение към нея на некомунистическите партии. В доклад на Новопазарския околийски управител се отбелязва, че докато николапетковистите използват създадалото се положение и се стремят да постигнат своята цел с упорита работа, привържениците на Ал. Оббов работят колебливо, нерешително и крайно недостатъчно. Поради това част от земеделците преминават на страната на опозицията, много кметове се оплакват, че не срещат подкрепата на отечественофронтовските комитети.³⁵

³¹ Пак там, 87 з., 31 юли 1946, л. 977; Държавен вестник, № 193, 24 август 1946.

³² ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 320, л. 14.

³³ Пак там, а. е. 323, л. 42.

³⁴ Вж. подробно: И с у с о в, М. Политическите партии..., 268—284.

³⁵ ОДА — Варна, ф. 12, оп. 1, а. е. 32, л. 157.

Подобна е картината във Великотърновско и други райони на страната, където според комунистите в резултат на недостатъчната политическа и разяснителна работа на другите партии "не се познават истинските врагове по места", не се вземат мерки за "разобличаване на злостната пропаганда на врага"³⁶.

Активизирането на опозиционните групи налага още на 4 април 1946 г. по предложение на комунистите Правителството да обсъди и одобри Законопроект за изменение на Наредбата-закон за защита на народната власт. В него се предвиждат допълнителни санкции за лица, които разпространяват слухове с цел внасяне на смут и разстройване на народното стопанство и политическия живот. Законът предвижда наказателни санкции и срещу "контрареволуционните групи, готвещи метеж или преврат в страната и чужбина", а така също и срещу "лица, извършили убийство или наранили военнослужещи, милиционери, длъжностни лица и военнослужещи от приятелски и съюзни държави". Законът не засяга лица, които критикуват мероприятията на народната власт, стига да не си служат с неверни или измислени съобщения и слухове.³⁷ Въпреки това уточнение този закон дава юридическо основание за последвалите репресии срещу дейците на опозицията, особено около изборите за ВНС.

На същото заседание Министерският съвет приема и Законопроект за допълнение закона за печата. В мотивите към него министърът на правосъдието Л. Коларов обръща внимание, че свободата на печата е гарантирана от Конституцията, но "напоследък има злоупотребления с правото на свобода на печата и се прокарват тенденции от естество да увредят общодържавните интереси и се създават настроености, смущават се отношенията с другите държави". Внесено то допълнение с чл. 8а предвижда следните наказателни мерки: а) обръща внимание на издателите и редакторите; б) предупреждение; в) спира се издаването до 10 броя; г) спира се за повече от 10 броя или завинаги. Санкциите по т. "а", "б", "в" се налагат от Министерството на информацията, а по т. "г" — от Министерския съвет.³⁸ По силата на тези закони народнодемократичната власт подвежда през 1946 г. под съдебна отговорност всички организации, групи и лица, поставили се извън закона.

На 7 юли 1946 г. започва съдебен процес срещу Кр. Пастухов, който в статиите си "Нашата войска" и "Защо ме изкушавате лицемери", публикувани в "Свободен народ", критикува остро армията и нейното командване. На процеса Кр. Пастухов твърди, че армията е превърната в оръдие на БРП(к) и заявява това от името "както на социалистическата партия, тъй и на Земеделския съюз и на цялата опо-

³⁶ ОПА — В. Търново, ф. 7, оп. 1, а. е. 9 "а", л. 52.

³⁷ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 296, л. 14—17; Държавен вестник, № 97, 30 април 1946.

³⁸ Пак там, л. 21; Държавен вестник, № 97, 30 април 1946.

ция". По Закона за защита на народната власт Кр. Пастухов е осъден на 5 години строг тъмничен затвор и това е предупреждение към всички опозиционни елементи в страната.³⁹

По същото време протичат и заседанията на процеса срещу Г. Димитров и още 16 души, обвинени в поразенска дейност по време на Отечествения фронт и за други деяния против народната власт. М. Димитров е осъден на доживотен затвор, 10 души — на различни срокове затвор, а 5 са оправдани.⁴⁰

През лятото на 1946 г. са разкрити нелегалните организации "Негрален офицер" и "Цар Крум", македонска организация, ръководена от Ив. Михайлов, и др. Срещу тях започват съдебни процеси.⁴¹

По Закона за печата се спират 10 броя на "Народно земеделско знаме", орган на БЗНС — Н. Петков и за два месеца — "Знаме", орган на Демократическата партия, за публикуване на материали, в които вината за непостигнатото споразумение между Отечествения фронт и опозицията се прехвърля върху Съветския съюз, като се отнасят и обвинения срещу народната власт.⁴²

Под съдебна отговорност са подведени и главните редактори на вестниците "Народно земеделско знаме" и "Свободен народ" Трифон Кунев и Цвети Иванов.⁴³

Въпреки приетото постановление на Министерския съвет, с което се разрешава излизането на вестници на централния и на областните комитети на Отечествения фронт, през 1946 г. в много селища в страната се издават и местни партийни органи, в които се печат предимно материали на опозицията. Това налага с този въпрос да се занимае Националният комитет на Отечествения фронт. Той излиза с препоръки към правителството за прилагане на постановлението и за засилване на контрола, упражняван от Министерството на формацията.⁴⁴

За разлика от наказателните мерки, предприети от народнодемократичната власт срещу опозиционните сили, в изпълнение на отечественофронтовската програма правителството осъществява мероприятия, които гарантират и дават нови права и свободи на българите граждани и политически организации, обединени в Отечествения фронт. През май 1946 г. Народното събрание с пълно единодушие приема Закона за връщане имотите на нефашистките партийно-политически и други организации. По този закон всички имоти, придлежащи преди 9 септември 1944 г. на БКП (т.с.), БРП, БЗНС,

³⁹ Отечествен фронт, № 556, 29 юни 1946.

⁴⁰ Вж. подробно: И с о в, М. Политическите партии..., с. 283.

⁴¹ Раб. дело, № 129, 13 юни 1946; № 150, 15 юни 1946; № 167, 27 юли 1946.

⁴² Раб. дело, № 123, 6 юни 1946.

⁴³ Раб. дело, № 137, 22 юни 1946; Свободен народ, № 190, 27 септември 1946.

⁴⁴ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 46, л. 11.

БРСДП и на техните поделения, както и на други организации, които бъдат признати от Министерския съвет за профашистки, се връщат на собствениците.⁴⁵

През юли 1946 г. е приет нов закон, с който се амнистират деяния по всички наказателни закони, извършени до 9 май 1945 г. Амнистират се и извършените деяния до 8 септември 1944 г. по Закон за въоръжените сили и Закона за реквизициите.⁴⁶

За окончателното премахване на последиците от прилагането на противоеврейските закони на 17 юли 1946 г. Министерският съвет допълва съществуващата Наредба-закон от 1945 г. Измененията се отнасят до възстановяването на обществените осигуровки на всички евреи, напуснали принудително работа по силата на противоеврейски закони, считано от датата на напускането до 27 ноември 1944 г. а времето, прекарано в принудителна безработица, се признава за прослужено. Законът възстановява еврейските банки, които през периода на действие на противоеврейското законодателство са били конфискувани, ликвидирани или слети, като се разрешава във всеки град да има само една еврейска банка. На собствениците евреи се връщат всички конфискувани имоти и наемите, събирани от тях. Дирекцията на държавните имоти. Унищожените имоти се възстановяват от държавата.⁴⁷

По старата Наредба-закон за подпомагане на бедни еврейски семейства са отпуснати 30 млн. лв. Сега тази сума се увеличава до 80 млн. лв. за поддръжката на еврейските училища в България. Справедливото разрешаване на въпросите за правата и собствеността на евреите в България е оценено положително от всички политически сили, а представителят на българското еврейство в Народното събрание изказва благодарност на правителството на Отечествения фронт.⁴⁹

Наред с разширяване на правата и свободите на български граждани от чужд произход правителството и през 1946 г. предоставя възможност за свободен избор на местоживеене. През месец май Министерският съвет разрешава на 120 младежи евреи да заминат в Палестина, въпреки че приетото постановление от 1945 г. се отнася за изселване само на семейства.⁵⁰

По решение на Върховния съвет на СССР от 14 юни 1945 г. връща съветското поданство на лицата, които до 7 ноември 1917

⁴⁵ Стенографски дневници. XXVI ОНС. I р. с., 58 з., 8 май 1946, п. 678.

⁴⁶ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 336, п. 10; Държавен вестник, № 157, 13 юни 1946.

⁴⁷ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 346, п. 3-10.

⁴⁸ Стенографски дневници. XXVI ОНС. I р. с., 88 з., 1 август 1946, п. 991.

⁴⁹ Там там, п. 994.

⁵⁰ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 317, п. 35.

а били поданици на бившата Руска империя, и на лица, загубили съветско поданство, а също и на техните деца, живеещи на българска територия. Всички съветски поданици могат да се завърнат в родната си, като до 1 октомври 1946 г. представят необходимите документи в съветската легация в София.

Съгласно българските закони тези лица веднага губят правата, с които се ползват в България — служба, пенсия и др. За да се избегне това и за да не бъдат поставени в неравноправно положение в страната, в която са живели 20—30 години, Министерският съвет приема постановление до уреждане на заминаването им в СССР да запазят правата, които са имали.⁵¹

Правителството на Отечествения фронт удовлетворява желанието и на някои арменци, живеещи в България, да заминат за ССР Армения, като им разрешава да изнесат без мито и данъци всичкото си движимо имущество с изключение на нарядни стоки, непredназначени за лично ползване; снабдява ги с безплатни билети за български железници и освобождава подлежащите на военна и трудова повинност.⁵²

С тези закони отечественофронтовската власт не само изпълнява един пункт от своята програма, но дава нови доказателства за демократичния характер на управлението, за правата и свободите, с които се ползват всички българи и чужди граждани. Така отпадат много от обвиненията на западните държави срещу народнодемократичната власт.

Някои въпроси, като еврейският, амнистирането за политически престъпления до 9 септември 1944 г. по Наказателния закон и др., са основно решени и отпадат като програмни цели. Други претърпяват частични изменения и допълнения, наложени от конкретната обстановка, но и едините, и другите имат като резултат сплотяването на масите около Отечествения фронт и подготовката за решаването на голямата национална задача — сключването на справедлив мирен договор.

През 1946 г. отечественофронтовското правителство осъществява и мероприятия за укрепване на новата власт и утвърждаване ръководната роля на комунистическата партия.

На 27 юни 1946 г. Министерският съвет обсъжда и утвърждава закон за контрол и ръководство на армията, одобрен от Народното събрание на 2 юли.⁵³ Причините за приемането на този закон са разните военни нелегални организации и постъпката във Военния

⁵¹ Пак там, а. е. 378, л. 77; Отечествен фронт, № 557, 30 юни 1946.

⁵² ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 333, л. 27.

⁵³ Пак там, а. е. 339, л. 55—56; Стенографски дневници, XXVI ОНС, I р. с., 78 з., юли 1946, л. 854.

отдел на ЦК на БКП информация за недоброто състояние на работата в армията и пренебрежителното отношение към политическите офицери.⁵⁴ Според министъра на войната Дамян Велчев причината за предлагането на закона е изменилото се положение в страната при което царят като досегашен върховен началник на всички въоръжени сили не може повече да изпълнява тази длъжност, тъй като "войската е народна и тя няма никога да служи на чужди интереси а само на българския народ".

Съгласно чл. 1 на новия закон ръководството и контролът на армията се поемат от правителството. То утвърждава организацията и щатовете на армията, повишава, назначава, премества, уволнява, награждава офицерите и техните началници по предложение на министъра на войната. Чл. 4 постановява, че в армията не могат да служат лица с фашистки и антидемократични прояви и участвали в убийства и залавяне на антифашисти или в опожаряването на жилища на партизани и ятаци. Чл. 5 утвърждава правата на политическите офицери, които заедно с командирите носят отговорност за цялостната дейност на частите и поделенията.⁵⁵

При обсъждане на проектозакона Г. Димитров след сондиране на мнения с ръководствата на отечественофронтовските партии с името на техните парламентарни групи предлага Народното събрание да възложи на Министерския съвет да създаде Парламентарна комисия, която веднага да проучи всички материали и да представи в най-кратък срок своето заключение в Министерския съвет.⁵⁶ В изпълнение решението на Народното събрание още същия ден Министерският съвет съставя 10-членна комисия, в която влизат Г. Дамнов (председател), Ил. Игнатов, Г. Михайлов (БРП/к), Г. Енев, Найденов, П. Каменов (БЗНС), Ат. Драгиев, Й. Панайотов (НС "Звено"), Ас. Драгиев (БРСДП), В. Арнаудов (Радикална партия).⁵⁷

Комисията незабавно пристъпва към работа. Всяка седмица внася в Министерския съвет доклад за извършената работа и взетите решения. Тя има големи права и може да изисква материали от всички отдели на Министерството на войната, проучва делата на цели офицерски корпус и изважда от неговия състав 1940 души.⁵⁸ Комисията прави предложение за отстраняване на военния министър. След разговора между ръководителите на БРП(к) и К. Георгиев Д. Велчев е снет от длъжност за неопределено време, а министерството е поверено на Кр. Лекарски.⁵⁹

⁵⁴ Вж. подробно: И с у с о в, М. Политическите партии..., 284 – 285.

⁵⁵ Стенографски дневници, XXVI ОНС, I р. с., 78 з., 2 юли 1946г. л. 854.

⁵⁶ Пак там.

⁵⁷ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е.341, л. 19.

⁵⁸ Пак там, л. 20.

⁵⁹ Вж. И с у с о в, М. Политическите партии ..., с. 285.

Прочистването на армията продължава няколко месеца. В докладите на комисията се посочват и степенуват провиненията на офицерите и се предлагат различни наказания. Отстранените от армията трябва да се преориентират към гражданска дейност. С цел да се приобщат към народната власт" правителството дава гаранция, че ако те извлекат поука от станалото", то е готово "да използва отово техните знания и опитност в държавната работа, в т. ч. и за работата в редовете на войската"⁶⁰. За да подпомогне материално уволнените офицери Министерският съвет разрешава да се даде срещу заплащане костюм или балтон или чифт обувки на офицерите и да им се изплатят помощи в размер на 5-месечни заплати без удържане.⁶¹ По-късно, през месец септември 1946 г., това постановление се гнася и за уволнените подофицери.⁶² През октомври с. г. е прието ово постановление, с което се разрешава на всички офицери и подофицери, заемащи длъжности по щатовете на Министерството на войната за 1946 г., уволнени "по разположение", да получат помощ от 5-месечни заплати.⁶³

Успоредно с чистката започва попълването на офицерския корпус с предани на Отечествения фронт кадри. През август и септември се правят промени във Висшия команден състав на армията. Начават се нови командири на армии, дивизии, началник-отдели, началник на Военната академия и на НШЗО "Христо Ботев"⁶⁴. Повишават се във войнско звание офицерите, завеждащи политическото възпитание във войската, изпращат се комунисти на работа в армията. До 1948 г. техният брой достига 3533 души.⁶⁵

На 25 септември 1946 г. по доклад на министър-председателя е приета оставката на Д. Велчев и за временно управляващ Министерството на войната е назначен К. Георгиев,⁶⁶ длъжност, която той и в известен период Трайчо Костов изпълняват още от началото на месец август с.г.⁶⁷ Всъщност министерството се ръководи от помощник-министрите Кр. Лекарски и Ф. Козовски,⁶⁸ а К. Георгиев внася законопроектите.

⁶⁰ К о с т о в, Тр. Публицистика, кореспонденции. Т. 1. С., 1987, с. 162.

⁶¹ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 362, л. 81.

⁶² Пак там, а. е. 376, л. 43.

⁶³ Пак там, а. е. 386, л. 28.

⁶⁴ Пак там, а. е. 361, л. 36; а. е. 371, л. 37.

⁶⁵ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 390, л. 6; Д и м и т р о в, Г. Съч., т. 14, с. 338.

⁶⁶ Държавен вестник, № 222, 28 септ. 1946.

⁶⁷ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 362, л. 81; К о с т о в, Тр., Цит. съч. с. 156.

⁶⁸ Раб.дело, № 229, 6 окт. 1946. Неточно някои автори твърдят, че след оставката на Дамян Велчев Министерството на войната се оглавява от Г. Дамянов. Този ест той поема на 23 ноември 1946 г. при съставянето на правителство начело с Георги Димитров, а до този момент е само секретар на ЦК на БРП(к). Вж. Раб. дело, № 273, 23 ноем. 1946 г.

След референдума за република на 12 октомври 1946 г. правителството одобрява новата клетва за вярност към Народна република България, която чиновите от армията трябва да полагат.⁶⁹ През 1946 г. се осъществяват едни от най-радикалните мероприятия, засягащи преустройството на армията. Те позволяват, макар и трудно да се пристъпи към създаването на нейната нова партийно-политическа структура.

Промените в българската армия и отговорните стопански задачи, които има да решава народнодемократичната власт, налагат преустройството и на трудовите войски в България. За това допринасят и решението на Министерския съвет от май 1946 г. за отменяне на задължителната временна трудова повинност за лицата от женски пол.⁷⁰ През 1946 г. трудовите войски у нас наброяват 30 830 войници, 2107 офицери, подофицери и чиновници, разделени в 8 трудови полка, един общовойсков полк, школа за трудови офицери и 4 фабрики, стопанства и работилници.⁷¹ В доклад до Министерския съвет от 24 април 1946 г. се отбелязва, че поради големите нужди на строителството е необходимо войниците да бъдат увеличени на 70 000 да се попълни командният състав и да се назначат около 860 надничари-специалисти за работния сезон, за да се изпълнят строителните задачи, поставени пред трудови войски.⁷²

С приетата на 4 ноември 1946 г. Наредба за устройството и задачите на трудовите войски, която влиза в сила от 24 август с. Министерският съвет урежда организацията, попълването на личния състав и устройството на трудовите войски. Съгласно наредбата управлението на трудовите войски се преименува в Главна дирекция на трудовата повинност, като таблиците за длъжностите, ценовете за заплатите и възнаграждението на нейните служители влиза в сила от 1 ноември 1946 г.⁷³ Всички трудови части и учреждения от българската войска заедно с движимото и недвижимото имущество преминават към главната дирекция.

Съгласно наредбата на редовна трудова повинност подлежат всички български граждани от мъжки пол, навършили 20 години, които не са били за военна или трудова служба, които не са приети или не са били служили военната си служба във войската до 30-годишна възраст.

Главната дирекция на трудовата повинност е подчинена пряко на Министерския съвет и се ръководи от главен директор — дейностен

⁶⁹ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 373, л. 2.

⁷⁰ Пак там, а. е. 324, л. 77.

⁷¹ Пак там, а. е. 307, л. 42; а. е. 393, л. 154.

⁷² Пак там, а. е. 307, л. 42.

⁷³ Пак там, а. е. 393, л. 154.

⁷⁴ Пак там, л. 157.

ащ или запасен генерал. За командир на трудовите войски е назначен генерал-лейтенант Благой Иванов.

Срокът на редовната служба в трудовата повинност е 18 месеца. Той трябва да се изслужи най-много в продължение на три години, като службата може да се прекъсва до два пъти. Неизслужилият пълния срок на службата до 35 години се освобождават от трудовата повинност, а остатъкът от службата, ако не е по-голям от 6 месеца, се откупува. Ако той е по-голям, подлежащият на военна служба се облага с военен данък на общо основание като неслужил.

През лятото на 1946 г. народнодемократичната власт пристъпва към реорганизиране на граничните войски и митническите служби. Това се налага от необходимостта за създаване на сигурност на българските граници, а също и от препоръките на Съюзната контролна комисия, която в специално писмо от 4 юни 1946 г. настоява пред комисаря по изпълнението на Съглашението за примирие и пред Министерството на финансите незабавно да се вземат мерки за подобряването състава и въоръжаването на митническата погранична стража в България.⁷⁶ За началник на гранична стража Министерският съвет назначава полковник Йонко Панов, произведен в чин генерал-майор.⁷⁷ На 27 август 1946 г. е публикуван Законът за граничната милиция към МВР, на която се поверява пазенето на държавната граница (чл. 1). Граничната милиция се попълва от младежи, постъпващи в казармата след завършване на единичното и ротното обучение (чл. 2). Служителите на граничната милиция се приравняват по права със служителите от българската войска и отговарят пред военните съдилища при извършване на деяние.⁷⁸ За началник на граничната милиция се преназначава генерал Йонко Панов.⁷⁹

С постановление на Министерския съвет от 26 септември 1946 г. граничната милиция се преименува в Гранични войски, тъй като по организация и предназначение се различава от милицията и попълва кадрите си от народната войска.⁸⁰ През октомври 1946 г. с приемането на Наредба за приложение на Закона за граничните войски окончателно се изгражда структурата на граничните войски. Те са подчинени на Министерството на вътрешните работи и се ръководят от Щаб на граничната войска. Границата се разделя на сектори, начело на които се назначават началници, приравнени по длъжност с командир на полк. Граничните сектори се разделят на участъци с началник, приравнен по длъжност с командир на дружина.

⁷⁵ Пак там, л. 168.

⁷⁶ Пак там, а. е. 338, л. 21.

⁷⁷ Пак там, а. е. 367, л. 15.

⁷⁸ Държавен вестник, № 195, 27 авг. 1946.

⁷⁹ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 367, л. 55.

⁸⁰ Пак там, а. е. 383, л. 13-14.

Наредбата урежда всички въпроси по организацията, попълване то, личния състав и устройството на граничните войски, като се използват съществуващите правилници и наредби, в които се внасят изменения съгласно приетите от народнодемократичната власт закони и постановления за граничните войски.

Войниците от граничните войски получават месечно възнаграждение и имат дневни дажби, два пъти по-големи, отколкото войниците от другите войски.⁸¹ На 9 октомври 1946 г. Министерският съвет одобрява щата на командния състав на граничните войски и прехвърля целия им инвентар от Министерството на войната.⁸²

На второто отечественофронтовско правителство принадлежи заслугата за организиране на статистика в България съобразно тогавашните изисквания. От приемането на стария закон са изминали близо 50 години. Новият се подготвя сравнително дълго време и разглеждан няколко пъти във ВСС и Законодателния съвет на Министерството на правосъдието, а на 20 юни 1946 г. е утвърден от Министерския съвет.⁸³ Законът за статистиката предвижда създаването на Главна дирекция по статистиката, обединяваща всички органи, които създават или се грижат за статистиката, в т. ч. и научните институти. Главната дирекция, която по стария закон е подчинена на Министерството на търговията и промишлеността, е прехвърлена към Министерския съвет и е оглавена от министър-председателя. Тя се превръща в общодържавен орган за събиране и обработване на статистически материал, за съгласуване на статистическата дейност и публикуване на статистически данни.⁸⁴

Главната дирекция се ръководи от Върховен статистически съвет, който има два състава: действащ и научен. Те се управляват от главен директор. За пръв главен директор е назначен д-р П. Киранов.⁸⁵ Със създаването на Главната дирекция на статистиката правителството й възлага преброяване на населението в България, започнало през 1946 г. В началото на октомври Министерският съвет приема постановление за ускоряване на преброяването на населението. Тъй като резултатите от него са необходими за предстоящите избори за Велико народно събрание, постановлението разрешава ползването на учители и държавни служители. Публикуваните данни на Главната дирекция на статистиката показват, че през 1946 г. населението на България възлиза на 7 029 000 души, от които 5 294 000 живеят в селата.⁸⁶

⁸¹ Пак там, а. е. 387, л. 19–24.

⁸² Пак там, а. е. 388, л. 39.

⁸³ Пак там, а. е. 335, л. 18.

⁸⁴ Стенографски дневници, XXVI ОНС, I р. с., 81 т., л. 891.

⁸⁵ Пак там, л. 872; Раб. дело, № 231, 9 окт. 1946.

⁸⁶ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 335, л. 63.

Най-важните вътрешнополитически мероприятия, които народнодемократичната власт осъществява през 1946 г., са референдумът за република и изборите за Велико народно събрание. Най-напред Г. Димитров на заседание на Политбюро на ЦК на БРП(к) от 16 юли 1946 г. посочва необходимостта от провеждането на референдум, който да определи формата на държавно управление в България.⁸⁷ С решението на Политбюро Г. Димитров запознава Кимон Георгиев. На 19 юли се провежда общо заседание на Националния комитет на Отечествения фронт и Министерския съвет, на което се обсъжда въпросът за провеждането на референдума. Г. Димитров информира ръководителите на отечественофронтовските партии и министрите, че "има идея да се извърши допитване до българския народ за формата на държавно управление и България да бъде обявена за република", а 6 седмици след референдума да се проведат избори за Велико народно събрание.⁸⁸ Г. Димитров подробно разяснява, че Великото народно събрание се свиква, за да изработи Конституция на народнодемократичната република, като нейните принципи трябва да бъдат формулирани още в законопроекта за Велико народно събрание.⁸⁹ Поради мирната конференция той предлага сесията на XXVI ОНС да продължи до края на месец септември 1946 г. Върховната власт до избирането на Велико народно събрание (ВНС) да мине върху председателството на Обикновеното народно събрание (ОНС), а след това — в ръцете на председателството на ВНС заедно с правителството.⁹⁰

Кимон Георгиев прави обширно изложение по предложението на БРП(к). Той отбелязва, че по въпроса за референдума е единодушен с Георги Димитров и от своя страна обосновава необходимостта от избори за ВНС. Според К. Георгиев изборите се налагат преди всичко от интересите на народнодемократичната власт, но и заради увереността, дадени на опозицията, че ще се предостави възможност да участва в държавното управление чрез предстоящите избори за Велико народно събрание. Националният съвет на Отечествения фронт уточнява, че те ще се проведат през ноември 1946 г.⁹¹ Освен това съгласно Ялтенската декларация народите сами трябва да определят формата на управление в своите страни. В уверение, че отечественофронтовското правителство се придържа към тази декларация, Васил Коларов при посещението си в Париж потвърждава, че в България предстоят избори за ВНС. Това съобщение получава одобрение от външните министри на САЩ и Англия.⁹²

⁸⁷ И с у с о в, М. Политическите партии..., с. 289.

⁸⁸ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. с. 28, л. 51.

⁸⁹ Пак там, л. 51—52.

⁹⁰ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. с. 28, л. 52.

⁹¹ Пак там, л. 54.

⁹² Пак там, л. 54—55.

На заседанието се обсъждат два варианта за провеждане на референдума и изборите за ВНС. Първият, предложен от Г. Димитров, предвижда провеждане на референдум и след шест седмици — избори за Велико народно събрание. Вторият застъпва идеята за едновременното им провеждане.⁹³ Приема се първият вариант. К. Георгиев предлага да се избере комисия, която да разработи практически въпроса за референдума и изборите за ВНС и да внесе своето предложение за обсъждане в Министерския съвет, а той от своя страна — в Народното събрание. К. Георгиев отбелязва: "Излизайки с единно решение на Народното събрание ние няма да позволим да се експлоатират нашите намерения нито вътре в страната, нито в чужбина."⁹⁴

На това заседание Г. Димитров предлага "приблизителен проект" на бъдещия законопроект, който да стане база за обсъжданятията за изработването на окончателния вариант.⁹⁵

Представителите на всички некомунистически партии в Отечественния фронт одобряват предварителния проект, като само Г. Кулишев припомня, че не трябва да се излиза извън програмата на Отечественния фронт от 17 септември 1944 г.⁹⁶ От името на БРП(к) В. Коларов подробно разяснява необходимостта от приемането на законопроекта, като отделя голямо внимание на външнополитическите причини. Според него България трябва да бъде република, докато още заседава мирната конференция; провеждането на изборите от гледна точка на международната обстановка е абсолютно необходимо, тъй като Бърис и Бевин поставяли в разговорите си с него изборите за ВНС като условие да не се месят във вътрешните работи на България.⁹⁷

На заседанието се избира 11-членна комисия с председател Г. Димитров и членове В. Коларов, М. Нейчев (БРП/к), Ив. Харизанов, П. Попзлатев (НС "Звено"), Г. Попов, Кр. Христов (БРСДП), П. Костурков, Сл. Стойлов (Радикална партия), а земеделците допълнително представят двама души. Комисията трябва да обсъди, уточни и предложи окончателния проект на закона.⁹⁸

На 22 юли 1946 г. се провежда ново съвместно заседание на Националния комитет на Отечественния фронт и Министерския съвет, на което комисията предлага законопроекта за референдум и за избори за Велико народно събрание.⁹⁹ Заседанието се ръководи от

⁹³ Пак там, л. 51, 55.

⁹⁴ Пак там, л. 56.

⁹⁵ Пак там, л. 56.

⁹⁶ Пак там, л. 58.

⁹⁷ Пак там, л. 60—61.

⁹⁸ Пак там.

⁹⁹ Пак там, л. 64.

Г. Димитров. М. Нейчев представя законопроекта, обсъден и приет без особенни дебати. Г. Димитров отговаря на поставените въпроси, като уверява Ив. Харизанов, че държавата ще закрила частната собственост, а Вл. Поптомов — че ще бъде изменен гербът на България.¹⁰⁰

На 25 юли правителството внася законопроекта за обсъждане в Народното събрание. В мотивите към него се отбелязва, че правителството в пълно съгласие с партиите от Отечественния фронт и съобразявайки се с решенията на Кримската конференция, смята, че е дошъл подходящият момент, в който народът трябва да се произнесе по въпроса за премахване на монархията и за създаването на народнодемократична република, а също и да избере Велико народно събрание, за да изработи нова Конституция на България.¹⁰¹

Законопроектът се състои от две части. Първата, за провеждане на референдум за премахване на монархията, който да се проведе на 8 септември 1946 г., а резултатите от него да се обявят в 6-дневен срок. Втората, за избори на Велико народно събрание, които да се състоят на 27 октомври 1946 г., и за изработване на Конституция. В законопроекта се посочват принципите, които трябва да залегнат в новата Конституция: източник на властта да бъде волята на народа, еднакви права и задължения без разлика на раса, народност, религия, език и социално положение; включване на жената във всички области на живота; свобода на словото, печата, правото на сдружения и организации и неприкосновеност на личността; светско образование; признаване на частната собственост и на правото да се предава в наследство; държавата ще закрила държавната, общинската, кооперативната и придобитата чрез труд и спестявания частна собственост; предаване земята на тези, които я обработват; всички природни богатства принадлежат на държавата и т.н.¹⁰²

В законопроекта се отбелязва, че една година след избирането на Велико народно събрание трябва да се избере Обикновено народно събрание.

По предложения законопроект пръв взема отношение министър-председателят К. Георгиев, който подчертава, че в България едва сега, след 69 години свободно съществуване, се поставя за реализиране идеята на Левски, Ботев и Каравелов за република.¹⁰³ От името на БРП(к) по проекта говори Г. Димитров. Той обръща внимание, че самото допитване до народа е потвърждение за съществуването на народна демокрация. "Ние не сме за всяка република. Нашият народ,

¹⁰⁰ Пак там, л. 71—75, 82.

¹⁰¹ Стенографски дневници, XXVI ОНС, I р. с., 84 з., 25 юли 1946 г., л. 931; вж. също И с у с о в, М. Политическите партии..., 289—290.

¹⁰² Стенографски дневници, XXVI ОНС, I р. с., 84 з., 25 юли 1946, л. 932.

¹⁰³ Пак там.

не иска република въобще, а действително народна република..., която да осигури развитието на нашата страна напред." По въпроса за конституцията Г. Димитров отбелязва, че не става дума за изменение на старата ¹⁰⁴Търновска конституция, а за създаването на нова Конституция.

Ив. Харизанов (НС "Звено") подкрепя изцяло законопроекта и подчертава, че Конституцията е отражение на фактическото състояние на силите, правен израз на извършения прелом в съзнанието на хората. "Властта — заявява той — е депозирана в народа, поради което революционният скок отпада." По-нататък Ив. Харизанов отбелязва: "Ние сме изправени пред печалния факт: пред призрака от комунистическата опасност се прераства на вражеска позиция пред върховните национални интереси. Под претекст, че бранят свободата, мнозина са готови да служат на реакцията."¹⁰⁵

По законопроекта се изказват още М. Геновски (БЗНС), Д. Братанов (БРСДП) и Ст. Габровски (Радикална партия), които го подкрепят напълно. Законопроектът е приет на първо четене от всички присъстващи ¹⁰⁶244 народни представители.

Народното събрание избира 25-членна комисия, която да подготви проекта за второ четене. То приема и законопроекта за реда, по който ще се проведе допитването. Предвижда се в него да участват всички български граждани, навършили 19 години, с изключение на лишените от политически права; гласуването да бъде лично и тайно, като бюлетините са две: "за народна република" и "за монархия".¹⁰⁷

С малки редакционни поправки на чл. 12 Законът за допитване до народа за премахване на монархията и свикването на Велико народно събрание е утвърден окончателно от Народното събрание на ¹⁰⁸26 юли 1946 г.

След приемането на законопроекта дейността по подготовката и провеждането на референдума се пренася изцяло на партийно-политическата сцена. Главната тежест пада върху Националния комитет на Отечествения фронт и отечественофронтовските партии. През август 1946 г. всички отечественофронтовски партии провеждат пленуми и съвещания, на които обстойно обсъждат вътрешното положение в страната и определят провеждането на референдума като най-важната политическа задача.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Пак там, л. 932—933.

¹⁰⁵ Пак там, л. 935.

¹⁰⁶ Пак там, л. 938.

¹⁰⁷ Пак там, л. 938—939.

¹⁰⁸ Пак там, 85 з., 26 юли 1946., л. 941—942.

¹⁰⁹ Вж. подробно: И с у с о в, М. Политическите партии..., 290—296.

БРП(к) разглежда този въпрос на проведения на 9 и 10 август пленум на ЦК, на който се обсъжда тактиката на партията за референдума. Задължават се партийните комитети да насочат главно си внимание към референдума, а Политбюро да изработи конкретен план. Кампанията за допитването трябва да бъде открита между 15 и 20 август и да се води съвместно от всички отечественофронтски партии.¹¹⁰

Ръководствата на останалите партии също призовават своите ленове да подкрепят републиката. Практическата работа по провеждането на референдума се поема от Националния комитет на Отечествения фронт, който на 8 август 1946 г. провежда заседание, поветено специално на този въпрос. За координиране на цялостната дейност по подготовката и провеждането на референдума по предложение на Цола Драгойчева се избира Централен комитет за допитването, в който влиза по един представител на всички обществено политически, професионални и културни организации. За председател на комитета е избран Георги Трайков (БЗНС), за подпредседатели — Д. Бодуров (БРСДП), Ат. Драгиев (НС "Звено"), Сл. Стоилов (Радикална партия), а за секретар — Люб. Герасимов (Национален комитет).¹¹¹ Взема се решение да се проведат курсове за оратори по референдума, като се включат най-малко сто представители а отечественофронтските комитети.¹¹² Набелязват се темите за рошури, които трябва да се издадат във връзка с референдума, и се определят техните автори — Д. Бодуров, П. Костурков, В. Павуржиев, Д. Ганев, и Тр. Трифонов.¹¹³

Към Националния комитет на Отечествения фронт е избран и Централен комитет за агитация и пропаганда, който да се грижи специално за печатните издания във връзка с референдума. В него се включва по един представител от редакциите на отечественофронтските вестници. В областните градове се оформят 3-членни комитети, в състав: областният инспектор по информацията, най-добрият журналист и представител на Областния комитет на Отечествения фронт. Към Министерството на информацията се създава център за събиране на информация за референдума, а всички редакции и Българското радио се задължават в едноседмичен срок да изработят специален план за дейността си, посветен на референдума.¹¹⁴

Приемането на Закона за допитването и изборите за Велико народно събрание заставят опозиционните партии да излязат с декларации по него и вътрешното положение в страната. Те ясно разби-

¹¹⁰ Пак там, с. 291.

¹¹¹ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 28, л. 91.

¹¹² Пак там, л. 92.

¹¹³ Пак там, л. 93.

¹¹⁴ Пак там, л. 96—97.

рат, че допитването е не само за република, но и за одобрение на цялата политическа платформа на Отечествения фронт. Ето защо опозиционните сили престават да защитават Търновската конституция и застават на републикански позиции. Целта им е да спечелят "сциален терен" в борбата за демокрация в България.¹¹⁵

Политическата кампания във връзка с референдума е открита на 16 август 1946 г. и се превръща в национална политическа акция, организирането на хиляди събрания, конференции, митинги и вечеринки в цялата страна.¹¹⁶

Проведеното на 8 септември 1946 г. допитване за бъдещото държавно устройство показва, че политическият идеал на българина е републиканската форма на управление. Референдумът потвърждава убедеността на Отечествения фронт, че е назрял моментът за премахването на монархията. От всичко 4 509 354 гласоподаватели в референдума участват 4 132 007 (91,63 %). Действителните бюлетени са 4 008 417 (97,01 %), от тях за република 3 833 183 (95,63 %), а монархия — 175 234 (4,37 %).¹¹⁷

Резултатите от референдума дават възможност да се направят важни изводи за позициите на политическите сили в страната и конкретно в отделните области в навечерието на изборите за Велико народно събрание. Те показват, че въпреки "общата" републиканска позиция на Отечествения фронт и опозицията 676 171 души не участват в изборите, гласуват с недействителни бюлетени, или за монархията, което означава, че в изборите за Велико народно събрание политическата борба ще бъде много по-трудна.

На 15 септември 1946 г. В. Коларов — председател на Народното събрание, обявява България за народна република.¹¹⁸ На следващия ден царското семейство напуска България, а Регентският съвет е разтурен. Неговите функции се поемат от Председателството на народната република, в каквото се конструира Председателството на Народното събрание.

На 21 септември 1946 г. Министерският съвет обсъжда законен проект за уреждане положението на бившите регенти В. Ганев, Цв. Бобошевски и Т. Павлов. Решено е да им се отпуснат пожизнени пенсии от 30 000 лв. месечно.¹¹⁹

Създаденото Председателство на републиката като колективен орган на държавно управление, който трябва да просъществува до изборите за Велико народно събрание, запазва някои от белазите

¹¹⁵ Вж. подробно: И с у с о в, М. Политическите партии ..., 262—264.

¹¹⁶ Пак там, с. 295.

¹¹⁷ Раб. дело, № 201, 15 септ. 1946.

¹¹⁸ Раб. дело, № 211, 16 септ. 1946.

¹¹⁹ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 380, л. 8.

арламентаризма, особено в отношенията си с правителството. То, акто и регентството, продължава да утвърждава законите, без да изменя своето конституционно положение на зависим от Народното събрание орган.¹²⁰

Обявяването на България за република налага да се промени клетвата, която полагат Председателството на Народното събрание, правителството и чиновниците от държавните и общинските учреждения. На 12 септември 1946 г. Министерският съвет одобрява нейния текст, а също и клетвата за чиновите в българската армия.¹²¹ Специална комисия с председател Р. Дамянов е натоварена да внесе промени в старата система на учредяване и награждаване с орден и медали, като се премахнат от тях символите на монархията.¹²²

Успешното провеждане на референдума, което представлява само първата част от Закона за допитване и изборите за Велико народно събрание, поставя на дневен ред изпълнението и на целия закон. Докато при провеждането на референдума тежестта пада главно върху общественополитическия фактор, организирането на изборите за Велико народно събрание ангажира в най-голяма степен правителството на Отечествения фронт.

На 17 септември 1946 г. се провежда съвместно заседание на Бюроа на Народното събрание, бюрата на парламентарните групи и Министерският съвет по въпросите за участието в изборите за Велико народно събрание. На съвещанието се уточняват принципите на системата на провеждане на изборите.¹²³ На следващия ден на заседание на Националния комитет на Отечествения фронт и централните ръководства на управляващите партии се изработва изборно-парламентарната тактика на Отечествения фронт. Задълбочено се обсъжда предложеният от министъра на вътрешните работи Антон Югов проект за провеждане на изборите, в който се предвижда гласуването да стане с обща отечественофронтowska бюлетина, но с различен глас за всяка от управляващите партии, а разпределението на мандатите във Великото народно събрание да бъде според броя на получените от всяка партия гласове.¹²⁴ С цел запазване единнодействието на отечественофронтовските партии в изборителната кампания при новата изборителна система БРП(к) предлага проект за съглашение-декларация, в което се определят рамките и принципите на отечественофронтовската предизборна борба.¹²⁵

¹²⁰ Георги Димитров и българската народнодемократична държава. С., 1982, с. 94.

¹²¹ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 373, л. 13.

¹²² Пак там, а. е. 389, л. 80-84.

¹²³ Пак там, ф. 28, оп. 1, а. е. 28, л. 101.

¹²⁴ Пак там, л. 103.

¹²⁵ Пак там, л. 158.

По предложения проект за провеждането на изборите се водят оживени разисквания. Ив. Харизанов (НС "Звено") определя изборителната система "като не само погрешна, но и съдбоносна". Според него при съществуващата сложна обстановка не трябва да се разчита на това, което ще кажат масите: необходимо е политиката на Отечествения фронт да бъде дирижирана, тъй като "историческата линия, която сме поели, не е осъзната от всички среди..., отечествено-фронтското съзнание не е задълбочено".

След като прави анализ на вътрешнополитическата обстановка в страната, Ив. Харизанов упреква земеделците, че забравят противоречията си и се "готвят за единна акция в изборната борба", а социалдемократите — че говорят за перманентна революция. Ние отбелязва той — настъпваме в една нова ера, където е призван политическият гений на комунистите да изградят тази ера, но с мирни и демократични средства според нашите възможности, за да могат един ден да кажат "вие се бояхте от комунизма, ето той е изграден вече пред вашите очи, с ваше съдействие".¹²⁶ Ив. Харизанов вижда слабостта на парламентарната изборителна система в недооценяване на реалната политическа обстановка в страната и в това, че нея се цели да се zlepоставят звенарите като малка партия, със слаборганизиран живот и политическо влияние, т. е. "публично да ликвидирате и развенчаете в изборната борба". Според него комунистите са "твърде много самонадеяни и искат формален приоритет след като го имат фактически".¹²⁷ Ив. Харизанов е уверен, че предлаганата изборителна система ще доведе до съперничество, до изтъпяване слабостите на другите партии, за да се убедят изборителите и подкрепят определена партия. Затова той не счита да се кандидатира за народен представител, ако не се върне старата система с още листи.¹²⁸

В изказването на Ив. Харизанов има политически реализъм, въпреки оценката за съотношението на политическите сили и тяхната тактика. Оттук идва и страхът му за бъдещето на Народния съюз "Звено" в държавното управление. Той признава, че старата изборителна система облагодетелства най-много звенарите и затова настоява за нейното запазване.

Александър Оббов, излагайки позицията на БЗНС "Ал. Стамболийски", заявява, че старата изборителна система е фалшификация на волята на българския народ и трябва да се издигне единствен правилният принцип — за общественото значение и влияние на деня политическа групировка. "Аз съм първият, който ще каже своите последователи: за грош петел, за грош пее... Ония, които имат

¹²⁶ Пак там, л. 107—108.

¹²⁷ Пак там, л. 109.

¹²⁸ Пак там, л. 111—112.

мнозинство, те имат право да искат. Това е логиката на демокрацията.¹²⁹ В цялото изказване на Ал. Оббов проличава самоувереността в силата и влиянието на неговата партия. Той твърде самоуспокоително вярва, че "опозицията ще се стопи, разпадне между другите партии, защото няма никаква политическа сила, че тя не представлява нищо".¹³⁰ Отговаряйки на Ив. Харизанов за формалната и фактическата хегемония, Ал. Оббов заявява, че "няма хегемония само когато българският народ се произнася. Хегемония може да има сега"¹³¹, което е намек срещу БРП(к).

Лидерът на БРСДП Димитър Нейков излага аргументи в защита на старата избирателна система и подчертава, че на нея се дължат успехите на Отечествения фронт. И той е убеден, че новата избирателна система ще породи спорове, съревнование и потвърждава, че Отечественият фронт е временна коалиция; че "докато опозицията търси пътища за обединение, Отечественият фронт се разединява".¹³² Д. Нейков е съгласен на всеки да се даде това, което заслужава, и признава, че БРП(к) е най-влиятелната политическа сила и трябва да получи повече мандати, но това да стане по старата система. "А на Вас, другари земеделци, ще кажа — завършва Нейков — Вашата сила е оспорвана и оспорена. Комунистите са единни, а Вие сте разделени."¹³³

Изказването на Ст. Костурков (Радикална партия) не се различава от това на звенарите и социалдемократите. "Непоколебимо съм убеден — подчертава той — че и с предприемането на новата система Отечественият фронт ще има опозиция, но опозицията ще излезе засилена, и то за сметка на името на Отечествения фронт."¹³⁴ Костурков съветва да се помисли сериозно и тогава да се решава, защото сега трябва да се работи не толкова за партията, "колкото за общото дело на Отечествения фронт. Страхувам се да не осраим България с резултатите, които ще получим".¹³⁵

От името на БРП(к) и като министър на вътрешните работи, който ще внесе законопроект в Народното събрание, А. Югов прави разяснения по него и защитава предлаганата избирателна система. Той отбелязва, че старата система дава поводи за обвинения, че "чрез нея Комунистическата партия, която е малцинство в България, господствала над другите партии с насилие, а не чрез доброволно получен вот на българския народ"¹³⁶. А. Югов припомня, че всъщност не ста-

¹²⁹ Пак там, л. 114—115.

¹³⁰ Пак там, л. 116.

¹³¹ Пак там, л. 118.

¹³² Пак там, л. 131—136.

¹³³ Пак там, л. 138.

¹³⁴ Пак там, л. 143.

¹³⁵ Пак там, л. 144.

¹³⁶ Пак там, л. 120.

ва дума за нова избирателна система, а за тази, която България е ползвала в цялата си политическа история. Що се отнася до различния цвят на бюлетините, която и партия да получи повече гласове, това ще бъдат гласове за Отечествения фронт. Той категорично заявява, че БРП(к) не може повече да търпи да се злослови, че Отечественият фронт е едно прикритие на комунистите, а другите партии са придатък на БРП(к)¹³⁷. "И ако все пак — завършва А. Югов, ако Вие направите някакво конкретно предложение, може да се обмисли."¹³⁸

Обобщения на всички изказвания прави В. Коларов. Той обръща внимание на три момента. Първо, необходимо е да се изясни кой е врагът, срещу когото да бъде насочена борбата. Това е опозицията. Второ, ясно да се определи избирателната платформа на Отечествения фронт; главният обект на предизборната борба е Конституцията. Трето, спечелване на изборна победа, гаранция за което ще бъде единството на Отечествения фронт.¹³⁹

От изказванията на представителите на отечественофронтовските партии може да се констатира, че двете от партиите — БРП(к) и БЗНС, са за предложения проект за избирателна система и напълно го одобряват. И двете партии считат, че е настъпил моментът да се покаже реалното съотношение на силите в Отечествения фронт и страната. Докато обаче БРП(к) реагира против обвиненията за мястото, което заема в политическия живот на страната, БЗНС вижда в изборите възможност да се реабилитира и да докаже, че е неоснователно подценяван като политическа сила. Единomisлието и подкрепата на новата избирателна система от двете партии не означава преодоляване на съществуващите противоречия. Това е търсенето на законна форма на политическа борба, в която и комунисти, и земеделци разбират, че резултатите от нея ще дадат възможност на едните или другите да пристъпят към окончателно изграждане на политическата система на народната демокрация съобразно своите програмни цели.

Останалите три партии от Отечествения фронт се обявяват против избирателната система. Техните лидери открито признават, че се страхуват от нея, защото оценяват, че влиянието им сред масите е слабо и ще загубят позициите, които имат в управлението. Обвиненията им срещу БРП(к), че е използвала Отечествения фронт като "параван", сега се превръщат в тяхната тактика и стратегия, която успешно могат да осъществят със старата избирателна система и запазването на възприетия още в края на септември 1944 г. паритет.

¹³⁷ Пак там, л. 121.

¹³⁸ Пак там, л. 127.

¹³⁹ Пак там, л. 145—149.

След близо тригодишно участие в управлението, което по-скоро им е предоставено, отколкото извоювано, настъпва моментът, когато Народният съюз "Звено", БРСДП и Радикалната партия трябва сами да защитят позициите си в държавната власт.

Въпреки нежеланието си тези партии подкрепят изборителния проект. П. Попзлатев заявява, че изказването на Ив. Харизанов е лично мнение и не ангажира Народния съюз "Звено", но и той счита, че "проекта можело да се измени, но Вие (комунистите) не искате"¹⁴⁰. На заседанието БРСДП остава на изложеното мнение и заявява, че допълнително ще даде окончателния си отговор.¹⁴¹ На следващия ден социалдемократите подкрепят законопроекта.

На това заседание на Националния комитет на Отечествения фронт се решават и други важни въпроси. Приема се предложението на В. Коларов за ролята на областните комитети на Отечествения фронт при утвърждаването на кандидатите на отделните партии за народни представители и за избирането на общопартийни изборителни комисии. Утвърждава се и предложението на П. Попзлатев за начина и формите на санкции при нарушаване на постигнатото споразумение за единодействие на отечественофронтовските партии.¹⁴²

Избират се две комисии. Първата комисия за формиране измененията в закона за изборите е в състав: А. Югов, М. Нейчев (БРП/к), М. Геновски, Л. Коларов (БЗНС), П. Стайнов, П. Попзлатев (НС "Звено"), Д. Нейков, З. Митовски (БРСДП), С. Стоилов, П. Костурков (Радикална партия).¹⁴³ Втората комисия е по изработването на проект за Конституция. Тя е 15-членна с председател М. Нейчев, секретар Т. Тихолов, докладчик М. Миворах и членове: М. Минчев (БРП/к), Л. Коларов, М. Геновски (БЗНС), Х. Лилков, И. Харизанов, П. Стайнов (НС "Звено"), Й. Бодуров, П. Цолов (БРСДП), П. Костурков, С. Стоилов и В. Арнаудов (Радикална партия).¹⁴⁴

Веднага на следващия ден първата комисия под председателството на А. Югов започва работа. Като взема предвид мненията на отечественофронтовските партии, изразени на заседанието на НК на Отечествения фронт, и препоръките на опозицията за засилване демократичните начала в закона, тя прави някои допълнения. Разширява се възможността за участие на партии или групи в изборите с бели бюлетини, а също и с бюлетини с регистриран партиен цвят (чл. 53 а). Ново за изборителната система е правото на партиите да излязат с обща бюлетина и да гласуват за нея, но със своя партиен цвят

¹⁴⁰ Пак там, л. 127, 155.

¹⁴¹ Пак там, л. 154.

¹⁴² Вж. И с у с о в, М. Политическите партии..., 297.

¹⁴³ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 28, л. 155.

¹⁴⁴ Изгрев, № 603, 22 септ. 1946.

(чл. 53 б). Член 104 урежда въпроса за разпределението на мандатите между кандидатите на отделните партии, които излизат с обща бюлетина. Предвижда се пропорционалното деление на мандатите на отделните партии съобразно получените бюлетини. Предлага се в рамките на общата листа да се извърши централно разпределение на определен брой мандати, пропорционално на получените гласове в цялата страна, като се вземат предвид получените вече от тях мандати. С тези изменения проектът дава възможност и на най-малките партии да вземат участие в разпределението на мандатите. Правят се промени и по отношение гласуването на военнослужещите "с цел участието им в изборите".¹⁴⁵

На 20 септември министърът на вътрешните работи А. Югов внася допълнения законопроект за утвърждаване в Министерския съвет. Той мотивира измененията и разяснява с примери как ще се разпределят мандатите между участващите в изборите партии.¹⁴⁶

На 21 септември 1946 г. Националният комитет на Отечествения фронт утвърждава начина за одобряване на кандидатите за народни представители. До 25 септември 1946 г. околийските комитети на Отечествения фронт трябва да представят в областните комитети общата листа на кандидатите и копие на всички кандидатски листи в Националния комитет. В случай на спор по дадена кандидатура областният комитет се обръща към Националния комитет на Отечествения фронт и уведомява централното ръководство на съответната партия. Околийските комитети извършват заверка на листове след утвърждаването им от Националния комитет.

За одобряването на кандидатурите за народни представители към Националния комитет на Отечествения фронт се създава юридическа комисия в състав: Л. Герасимов (НК) — председател, Б. Манолов (МВР) и Илия Тимев (главен секретар на Министерството на правосъдието). На юридическата комисия се възлага в най-кратък срок да изработи всички формуляри и образци, необходими за заверка на листите, които да бъдат публикувани във в. "Отечествен фронт".¹⁴⁷

На 27 септември 1946 г. се провежда ново заседание на Националния комитет на Отечествения фронт. На него окончателно се приема съглашението-декларация между отечественофронтовските партии, предложено от БРП(к).¹⁴⁸ С него политическите партии се задължават да укрепват единството на Отечествения фронт, като проявяват уважение и лоялност помежду си, да участват в изборите с

¹⁴⁵ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 378, л. 5—6.

¹⁴⁶ Пак там, л. 8—9.

¹⁴⁷ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 29, л. 31—32.

¹⁴⁸ Пак там, а. е. 28, л. 158—160.

ща платформа, в основата на която да бъде проектът за Конституция, да разобличават опозицията и да предложат за кандидати за народни представители убедени отечественофронтовци.¹⁴⁹ На това заседание се утвърждава предложението на БРП(к) и БЗНС за участие в изборите с единна бюлетина, но с различен партиен цвят и се гочняват въпросите по техническото провеждане на изборите — навиянето на хартия и бои за изборните бюлетини, отпечатването им др.¹⁵⁰

Комисията по изработване на проекта за нова Конституция започва работа на 21 септември 1946 г., като приема за база на обсъжанията конституционния проект на Политбюро на ЦК на БРП(к). На 27 септември 1946 г. председателят на комисията М. Нейчев зачислява членовете на Националния комитет на Отечественния фронт основните положения, залегнали в проекта, като подчертава, че Комисията предлага нова Конституция, а не изменение на Търновската конституция.¹⁵¹

Проектът за новата Конституция е обсъден обстойно от ръководствата на отечественофронтовските партии на 1 октомври 1946 г., когато при оживена дискусия се дават точни формулировки на мнозина от неговите текстове: за подземните и надземните богатства, за външната и вътрешната търговия, за положението на комитетите на Отечественния фронт, за характера, прерогативите и функциите на Народното събрание, на председателя на републиката и местните органи на държавата, за назначаването на министър-председателя и др.¹⁵²

На 4 октомври 1946 г. е отпечатан и предложен за всенародно обсъждане пълният текст на проектоконституцията на Отечественния фронт.¹⁵³ Опозиционните партии го обявяват за "комунистически" и се опитват с предложения за неговото изменение.¹⁵⁴

През есента на 1946 г. вниманието на политическите сили в страната е насочено към предстоящите избори. Времето до провеждането на изборите за Велико народно събрание се използва от всички политически партии за мобилизиране на целия им ръководен и пропагандно-агитационен апарат, за активна работа на всички нива и във всички селища на страната. Предизборната кампания се превръща в сцена на остри политически борби. Те изразяват противоречията меж-

¹⁴⁹ Пак там, л. 160.

¹⁵⁰ Пак там, л. 168—170.

¹⁵¹ Изгрев, № 603, 22 септ. 1946.

¹⁵² ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 28, л. 179—180.

¹⁵³ Пак там, а. е. 29, л. 123; вж. И с о в, М. Политическите партии..., 305—309; Георги Димитров и българската народнодемократична държава..., 106—115.

¹⁵⁴ Раб. дело, № 227, 4 окт. 1946.

ду Отечествения фронт и опозицията и между партиите в тях.¹⁵⁵

В началото на октомври 1946 г. започват да се обнародват кандидатските листи на отделните партии. На заседание на Националния комитет на Отечествения фронт, проведено на 2 октомври 1946 г., отново се разглежда въпросът за утвърждаването на отечественофронтовската листа на кандидатите за народни представители, тъй като възникват спорове около отечественофронтовския актив и лоялността на някои кандидати на некомунистическите партии. Взема се решение лица, които в миналото са били кметове, да не се включват в отечественофронтовските листи.¹⁵⁶

На 4 октомври 1946 г. се съставя специална петчленна техническа комисия към Централната избирателна комисия, която да отговаря за отпечатването на бюлетините.¹⁵⁷ Д-р Иван Пашов е натоварен да състави комисия за обществено наблюдение, включваща "известни хора", в която влизат А. Папанчев, председател на Касационния съд, професор Баламезов, проф. Герасков и др.¹⁵⁸ На 13 октомври се утвърждава възвание на Националния комитет на Отечествения фронт към избирателите за Великото народно събрание, отпечатано на 16 октомври на първа страница на всички отечественофронтовски вестници.¹⁵⁹ Всъщност до излизането на възванието на Националния комитет на Отечествения фронт предизборната агитация на управляващите партии се води в името на Отечествения фронт. След това политическите сили поставят в центъра на предизборната борба своите партийни кандидати, изтъкват заслугите си към властта.¹⁶⁰ Опасенията, които изказват И. Харизанов, Д. Нейков, и Ст. Костурков при обсъждането на проектозакона за изборите, се потвърждават.

Докато в предизборната борба между отечественофронтовските партии причините за съществуващите противоречия се търсят в отношенията между тях, главен прицел на атаките на опозицията е политиката на отечественофронтовското правителство, утвърждаващо "комунистическата диктатура" в страната. Опозиционните сили насочват цялата си предизборна борба за "демократичния характер на изборите" и против проекта за нова Конституция. На 5 октомври 1946 г. БРСДП(о) настоява да се осигурят свободни избори, като за целта правителството отмени Закона за защита на народната власт и Закона за печата; да гарантира свободата на събранията, на мисълта,

¹⁵⁵ Георги Димитров и българската народнодемократична държава..., с. 109.

¹⁵⁶ Вж. подробно И с у с о в, М. Политическите партии, 298–305.

¹⁵⁷ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 29, л. 123, 126, 128.

¹⁵⁸ Пак там, л. 168.

¹⁵⁹ Пак там, л. 169.

¹⁶⁰ Пак там, л. 171.

на словото и печата; да се освободят всички политически затворници и др.¹⁶¹ На 9 октомври 1946 г. обединената опозиция поставя пред министър-председателя К. Георгиев 18 искания, "изпълнението на които единствено може да гарантира свободни избори".¹⁶² Седмица по-късно опозицията прави ново изложение до К. Георгиев, в което поставя същите искания.¹⁶³ Най-тежки обвинения се отправят срещу Министерството на вътрешните работи, където действа "желязната ръка" на А. Югов.¹⁶⁴

Врх в предизборната кампания на опозицията е организираният на 19 октомври 1946 г. в София митинг, на който говорят опозиционните лидери. В своята реч Н. Петков характеризира вътрешното положение в страната като "комунистическа диктатура", при "която няма български гражданин, който да не е почувствал тормоза и тежестта на едностранното управление". Затова той призовава всички да гласуват против комунистическия проект за Конституция и припомня, че "свободата се извоюва, тя не се дарява". На митинга Н. Петков излага предизборната платформа на опозицията. В нея се говори за сърдечно приятелство със Съветския съюз и приятелски отношения с Англия, САЩ и Франция. Във вътрешната политика се издигат принципите за свобода, демокрация, независимост и народно благоденствие, зачитане на частната собственост, учредяване на съдебна милиция с цел преустройството на милицията и внасяне законност в нейните действия и др. под. Предлагат се мероприятия в културно-просветната, стопанската, социалната и други области.¹⁶⁵

Предизборната платформа на опозицията в основни линии повтаря програмата на Отечествения фронт от 17 септември 1944 г., но подчертава, че Отечественият фронт се е отклонил от тази програма, че тя не се изпълнява, а той не е такъв, какъвто бе замислен и създаден. С това опозицията обоснова своята основна, стратегическа цел, че именно тя е призвана и единствено способна да отвори "нова страница в борбата на българския народ за свобода и демокрация", като сваля "комунистическия Отечествен фронт" и неговата "комунистическа диктатура".¹⁶⁶

Амбицията, с която политическите партии се впускат в предизборната борба, и извършената огромна пропагандно-агитационна работа разпалват политическите страсти, а това довежда до силна поляризация на политическите сили. От всичко 4 506 662 гласоподаватели в изборите на 27 октомври 1946 г. вземат участие 4 252 631 ду-

¹⁶¹ И с у с о в, М. Политическите партии..., с. 312.

¹⁶² Свободен народ, № 197, 5 окт. 1946.

¹⁶³ Пак там, № 201, 10 окт. 1946; Народно земеделско знаме, № 154, 10 окт. 1946.

¹⁶⁴ Свободен народ, № 207, 17 окт. 1946.

¹⁶⁵ Свободен народ, № 204, 13 окт. 1946.

¹⁶⁶ Свободен народ, № 210, 20 окт. 1946.

ши. От тях за кандидатите на Отечествения фронт са подадени 2 981 189 гласа (70,10 %), за коалицията — БЗНС — Н. Петков — БРСДП(о) и независимите интелектуалци — 1 205 570 гласа (28,35 %), за Демократичната партия — 22 899 гласа, а 42 957 от всички бюлетини са недействителни.¹⁶⁷

Резултатите на отечественофронтовските партии са следни: БРП(к) получава 2 260 407 гласа или 53,16 %, БЗНС — 562 114 гласа, БРСДП — 79 511, НС "Звено" — 70 358, Радикалната партия — 7996 гласа. Това позволява на Отечествения фронт да спечели 364 от всички 465 депутатски места, от тях за БРП(к) — 275, за БЗНС — 69, за БРСДП — 9, за НС "Звено" — 8 и за Радикалната партия — 1.¹⁶⁸

Опозицията получава 101 мандата, т. е. повече, отколкото некомунистическите отечественофронтовски партии, взети заедно. Изборите за Велико народно събрание утвърждават и по парламентарен път БРП(к) като първостепенна политическа сила с влияние сред всички слоеве на българския народ. Опозицията се превръща във втората по сила политическа формация, докато некомунистическите отечественофронтовски партии претърпяват истински крах и това поставя пред тях сложни въпроси от организационен, политически и идеологически характер.

Второто отечественофронтовско правителство развива активна вътрешнополитическа дейност, провеждана в сложна вътрешна и международна обстановка. Поради това при изпълнението на найважните правителствени мероприятия кабинетът на К. Георгиев, както и преди, е принуден да търси опора и съдействие в Националния комитет на Отечествения фронт и в ръководствата на управляващите партии. Така вътрешната политика на второто отечественофронтовско правителство, която надхвърля рамките на буржоазнодемократичната представа за преустройство на държавната власт, се осъществява със съдействието на самите буржоазнодемократични партии в Отечествения фронт и спомага за по-безболезненото преодоляване на съществуващите противоречия в българското общество.

Неправилно би било обаче да се счита, че основната тежест на осъществяването на вътрешната политика през 1946 г. пада върху Националния комитет на Отечествения фронт и политическите партии. Въпреки преходния си характер правителството не се ограничава в своите функции на главен изпълнителен орган и не се превръща в регистратор на волята и политическите амбиции на отделните партии. То твърдо отстоява изпълнението на програмата от 17 септември 1944 г., играе ролята на координационен център в изработване на дър

¹⁶⁷ Пак там.

¹⁶⁸ Раб. дело, № 253, 31 окт. 1946.

жавнополитическата дейност на страната, като преодолява съществуващите междупартийни противоречия и провежда вътрешна политика, съобразена с желанието на онази част от българския народ, вървяща след Отечествения фронт.

* * *

Историята отрежда на второто отчественофронтовско правителство решаването на най-важната вътрешнополитическа задача в историческото развитие на България след Втората световна война — сключването на справедлив мирен договор. Това определя насоките на външнополитическата дейност на Отечествения фронт през 1946 г.¹⁶⁹ Както отбелязва К. Георгиев в декларацията на правителството от 3 април 1946 г., "когато говорим за нашата външна политика, трябва да отбележим, че ни предстои една особено важна задача — да сключим договор за мир. Правителството ще направи своевременно всичко, което зависи от него, за да отстои най-добре интересите на страната. То разчита на подкрепата на целия български народ и великите държави, които да оценят правилно усилията и жертвите и зачетат законните интереси на нашия народ."¹⁷⁰

Като оценява международната обстановка в момента, когато правителството застава начело на управлението на страната, и имайки предвид острите дискусии между великите държави около съставянето на т. н. "непарламентарно правителство", трябва да отбележим, че новият кабинет наследява всички плюсове и минуси на външнополитическата дейност на предходното правителство и най-вече отрицателното отношение на САЩ и Англия спрямо него. Това определя и една от главните насоки на външнополитическата дейност на правителството — да се докаже на западните държави демократичният характер на отчественофронтовската власт.

Външнополитическата дейност на правителството през 1946 г. е осъществявана с разнообразни форми и средства.

В потвърждаване на антифашисткия и демократичен характер на управлението у нас още на 1 януари 1946 г. правителството закрива легацията на България в Мадрид и фактически скъсва дипломатически отношения с Испания. Испанският посланик напуска София, но канцеларията на испанското посолство продължава да работи. Това налага на 25 април 1946 г. Министерството на външните работи да оповести официално скъсването на дипломатическите отношения и да помоли служителите от испанското посолство да напуснат Бъл-

¹⁶⁹ Някои аспекти на външната политика на това правителство, като българо-съветските отношения, подготовката и участието в мирната конференция, отношенията на САЩ и Англия към България, са достатъчно добре изяснени в научната литература, поради което авторът не ги разглежда, а само споменава за тях.

¹⁷⁰ Стенографски дневници, XXVI ОНС, I р. с. 46 з., 3 април 1946.

гария.¹⁷¹ На 14 май 1946 г. Министерският съвет приема постановление, с което съгласно чл. 13 от Съглашението за примирие относно съхраняване имуществото на неприятелските държави поставя под надзор имуществото на унгарските поданици, живеещи в България, тъй като в приетото на 21 декември 1945 г. специално постановление Унгария е пропусната.¹⁷² Пак в изпълнение на Съглашението за примирие и решенията на Потсдамската конференция на 21 май 1946 г. правителството предава в собственост на Съветския съюз намиращото се до 5 септември 1944 г. у нас германско имущество като частична компенсация за щетите, нанесени на СССР от Германия.¹⁷³

На 6 май 1946 г. британското външно министерство изпраща нота до нашето външно министерство. В нея се отбелязва, че това е третата поредна нота (първите две са от 13 декември 1945 г. и от февруари 1946 г. — б. м., М. М.). Настоятелно се поставя въпросът да се изплати обезщетение от 15 млн. лева на бившия чиновник от английската легация в София В. Гриневич, който през 1941 г. е задържан от българските власти и предаден на германските служби за сигурност. В нотата се обръща внимание, че неудовлетворяването на искането ще направи "тягостно впечатление" на английското правителство.¹⁷⁴ На 28 май 1946 г. Министерският съвет решава да изплати исканата сума.¹⁷⁵

През същия месец с цел нормализиране на отношенията със САЩ правителството на Отечествения фронт връща сградата на Американското пълно основно училище в София на американската мисия у нас, като заплаща всички щети, нанесени при ползването ѝ, наема за 4 години, чиято обща стойност е 3 115 900 лв.¹⁷⁶ Изплаща се и наем в размер на 5 113 146 лв за ползването на Американската девическа гимназия в гр. Ловеч, собственост на Женското мисионерско дружество със седалище Ню Йорк.¹⁷⁷ През април 1946 г. се уредват всички дългове към Швеция във връзка с изземането от държавата през 1943 г. на кибритената фабрика в Костенец. Това решение е продиктувано от желанието да се поддържат добри отношения с Швеция и да се улесни сключването на нови търговски договори с шведски фирми.¹⁷⁸ По същите съображения са уредени и плащанията на сума от 120 млн. франка с Франция.¹⁷⁹

¹⁷¹ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 316, л. 59.

¹⁷² ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 316, л. 60.

¹⁷³ Пак там, а. е. 321, л. 7.

¹⁷⁴ Пак там, а. е. 324, л. 32—33.

¹⁷⁵ Пак там, л. 34.

¹⁷⁶ Пак там, а. е. 322, л. 7.

¹⁷⁷ Пак там, л. 8.

¹⁷⁸ Пак там, а. е. 321, л. 57—58.

¹⁷⁹ Пак там, а. е. 367, л. 42.

Второто правителство на Отечествения фронт удовлетворява исканията на страните победителки за обезщетения от България за периода до 9 септември 1944 г. Така започва да се преодолява външнополитическата изолация, в която се намира страната.

В същото време правителството умело използва всяка възможност за установяване и разширяване на политическите и дипломатическите контакти с много страни. Когато през март 1946 г. правителството поема управлението, България поддържа дипломатически отношения с 16 страни, като има 16 легации, 7 генерални консулства — в Братислава, Женева, Загреб, Одрин, Скопие, Солун, Цариград, и две консулства — в Галац и Смирна.¹⁸⁰

През 1946 г. СКК във Виена разрешава на Австрия да акредитира свои представители в други страни. Нашето външно министерство веднага прави запитване до външното министерство на Австрия за това, по който трябва да стане признаването на Австрийската република и размяната на дипломатически представители. Австрийският външен министър д-р Карл Грубер отговаря, че е достатъчно да се изпрати писмо до австрийското външно министерство с решение на българското правителство. Министърът на външните работи Г. Кулишев се обръща към СКК в България за консултация. На 30 април 1946 г. представителите на СКК съобщават, че не съществуват никакви пречки. На 10 май 1946 г. Министерският съвет възлага на Г. Кулишев да уведоми австрийското правителство, че България признава Австрийската република¹⁸¹, и така се нарежда между първите държави, сторили това.

В резултат на дейността на българите, живеещи в Аржентина, за нормализиране на отношенията между двете страни и подкрепата на тази идея от аржентинските правителствени среди през ноември 1946 г. Министерският съвет възлага на министъра на външните работи да потърси контакти с аржентинското посолство в друга страна и да направи необходимото за установяване на нормални дипломатически отношения.¹⁸²

Второто правителство на Отечествения фронт признава и републиканското правителство на Испания начело с Хосе Хирал със седалище Париж и прави постъпки за установяване на дипломатически отношения.¹⁸³

Въпреки усилията на правителството за излизане от международната изолация през 1946 г. особени резултати в дипломатическата област не се постигат. Главните причини за това са неуреденото

¹⁸⁰ Пак там, а. е. 337, т. 35.

¹⁸¹ Пак там, а. е. 314, т. 7.

¹⁸² Пак там, а. е. 398, т. 5.

¹⁸³ Пак там, т. 6.

международно положение на България; изчакване на решенията на Парижката мирна конференция; нежеланието на правителствата на големите капиталистически държави да признаят управлението на Отечествения фронт, считайки го за комунистическо и недемократично.

Благосклонната позиция на определени правителствени среди в западните държави към България подсказва на народнодемократичната власт полезността от установяване на контакти с тях. Възможност за това предоставя участието на страната в провежданите различни политически, стопански и културни форуми. Правителството изпраща делегации и отделни представители на всички международни прояви, на които България е поканена.

От 21 до 24 юни 1946 г. в Брюксел започва конференция на Международния съюз на градовете, в която вземат участие кметът на София Славчо Стоилов и помощник-кметът Милко Тарабанов.¹⁸⁴ По същото време в Брюксел се свиква и учредителен конгрес на новата международна организация за радиоразпръскване, на който присъства наша делегация, водена от Карло Луканов — директор на радиоразпръскването. На членовете ѝ е възложено да съберат информация за мнението на европейската общественост за управлението на Отечествения фронт и да спечелят приятели за защита на нейната справедлива кауза.¹⁸⁵

През юли за френската столица заминава делегация в състав: Людмил Стоянов, Александър Обретенов, Любомир Пипков, Панчо Владигеров, проф. Кирил Братанов и Мария Грубешлиева. Те трябва да влязат във връзка с културните среди в Париж и да "разкрият истината за България".¹⁸⁶ Със същата цел през 1946 г. наши делегации участват в различни конгреси, конференции и срещи: на винопроизводителите, на химиците в Лондон, на дружеството на международните експресни влакове в Париж и др.¹⁸⁷

Правителството на Отечествения фронт използва като средство за преодоляване на международната изолация на България засилването на контактите с българите, живеещи в чужбина, и чрез тях — спечелване на обществеността в тези страни в защита на българската национална кауза. Връзката с българите зад граница се осъществява от Националния комитет на Отечествения фронт и от Българския славянски комитет. Въпреки разнородните партийнополитически възгледи на българската емиграция сред нея доминират привържениците на народнодемократичната власт. Още през 1945 г. в мно-

¹⁸⁴ Пак там, а. е. 327, л. 64.

¹⁸⁵ Пак там, а. е. 330, л. 3.

¹⁸⁶ Отеч. фронт, № 562, 6 юли 1946.

¹⁸⁷ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 324, л. 48, 75; а. е. 345, л. 26.

от българските колонии в чужбина се пристъпва към създаване на отечественофронтовски комитети подобно на тези в България. Те приемат изцяло правителствената програма от 17 септември 1944 г. и настояват организационно да преминат под ръководството на Националния комитет.¹⁸⁸ Такива отечественофронтовски комитети се образуват в Прага, Братислава, Бърно, Морава, Острава, Нитра, Кошице (Чехословакия), Люблина и Загреб (Югославия) и другаде.¹⁸⁹ В Чехословакия дори се провежда обединителна конференция на всички отечественофронтовски комитети за координиране на тяхната дейност, уточняват се въпросите по членството. За член се счита всеки българин антифашист, живеещ на чехословашка територия. Приема се устав, който регламентира правата и задълженията на отечественофронтовците, като главно внимание се отделя на "братското споразумение и сътрудничество между българския и чехословашкият народ".¹⁹⁰ Тези комитети осъществяват полезна дейност: стремят се да разкрият дейността на Цанковия корпус във Виена; търсят отговорност и събират доказателства за избиването и изпращането в концлагери на български антифашисти, живеещи в Чехословакия; подпомагат завръщането в родината на българите военнопленници и концлагеристи, чийто брой до 1 юли 1946 г. е 67, и др.¹⁹¹ Отечественофронтовските комитети развиват активна дейност и по изпращането на парични помощи за България, за закупуването на машини и инструменти за бригадирското движение и т. н.¹⁹²

Неудобството от поддържането на български политически организации на чужда територия налага Националният комитет на Отечественения фронт да препоръча отечественофронтовските комитети да се преустроят в културно-просветни организации. Това става в периода 1947—1948 г.¹⁹³

В много градове зад граница, където живеят компактно българи, се създават демократични дружества и организации в подкрепа на отечественофронтовското правителство: Съюз на българите във Франция (Париж), дружество "Демократична България" (Стокхолм), Българска антифашистка организация "Девети септември" (Виена), Дружество "Нова България" (Женева), Българска антифашистка група "Тел Авив" (Израел) и др.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Пак там, ф. 28, оп. 1, а. е. 471, л. 123, а. е. 477, л. 89.

¹⁸⁹ Пак там, а. е. 469, л. 68.

¹⁹⁰ Пак там, а. е. 177, л. 88—89.

¹⁹¹ Пак там, а. е. 471, л. 117—131.

¹⁹² Пак там, ф. 178, оп. 1, а. е. 36, л. 24—27; ф. 28, оп. 1, а. е. 471, л. 198, ф. 62, оп. 1, а. е. 5, л. 54.

¹⁹³ Пак там, ф. 28, оп. 1, а. е. 469, л. 80, а. е. 471, л. 195.

¹⁹⁴ Пак там, а. е. 469, л. 1—4, б. е. а. е. 468, л. 4.

Те организират срещи и събрания, на които канят видни политически и културни дейци, настоявайки да защитят пред своите правителства справедливите искания на България на Парижката мирна конференция. Дружеството "Приятелите на демократична България" в Стокхолм издейства да се направи в Швеция изложба от произведения на българското изкуство и получава съгласието на Стокхолмската опера български оперни певци да гостуват за два концерта¹⁹⁵. Земляческата организация "Съюз на българите във Франция" издават в Париж вестник "Нова България", който пропагандира мероприятията на отечественофронтовското правителство. В телеграма до Националния комитет от март 1946 г. се отбелязва, че "съюзът е съставна част от Отечественния фронт в България и работи за отечеството пред Франция"¹⁹⁶.

През август 1946 г. българите, живеещи в Италия, организират протестни събрания, на които настояват за правото на България да получи Западна Тракия и излаз на Егейско море. До министър-председателя К. Георгиев се изпращат телеграми с пожелания на Парижката мирна конференция да бъде защитена справедливата кауза на нашата страна¹⁹⁷.

Широка кампания в защита на България организират българските организации на американския континент. В САЩ, Канада, Аржентина, Уругвай и в други страни българските преселници използват всички възможни средства, за да запознаят обществеността с антифашистката борба на българския народ и да защитят правото му на справедлив мир. В издаваните български вестници "Народна воля" (Детройт), "Ново време" (Торонто) и "Възраждане" (Буенос Айрес) те одобряват вътрешната и външната политика на Отечественния фронт и оспорват твърденията на реакционните среди в тези страни, че в България няма демокрация, че отечественофронтовското правителство проявява нелоялност към САЩ и предупреждават, че "нищо добро няма да излезе от нашата (на САЩ — б. м., М. М.) подкрепа към опозицията... и това няма да спре движението на българския народ към свободна и независима нация"¹⁹⁸. На 9 май 1946 г. в Ню Йорк българите от САЩ организират голямо събрание, на което протестираат против гръцките искания спрямо България и призовават американската общественост в името на идеалите на Рузвелт "да не допусне един жесток мир, който да откъсне живи части от българското тяло и би поставил основите на нови раздори и нова

¹⁹⁵ Пак там, ф. 28, оп. 1, а. е. 471, л. 240, 243.

¹⁹⁶ Пак там, л. 28; Изгрев, № 288, 11 септ. 1946.

¹⁹⁷ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 468, л. 61.

¹⁹⁸ Вж. подробно: Ч и ч о в с к а, В. Движението на славянското единство и международните културни връзки на България 1944—1947 — В: Международни отношения и външна политика на България след Втората световна война. С., 1982, 325—326.

вражда над толкова нуждаещия се от спокойно развитие и братство Балкански полуостров"¹⁹⁹.

Правителството на Отечественния фронт оценява извършеното от българите в Америка и през септември 1946 г. изпраща делегация на третия американско-славянски конгрес в Ню Йорк. Тя осъществява много контакти, спечелва нови приятели на България, но чувства и враждебното отношение на американските официални власти, които третираат българските делегати като представители на бившия съюзник на Германия.²⁰⁰

Активна дейност в полза на България развиват и българите, живеещи в Аржентина. Те основават помощен комитет "Свободна България", който има клонове в 30 селища на страната и си поставя за цел "подпомагане на отечеството".²⁰¹ Комитетът организира помощна акция, като се обръща към всички българи, живеещи в Америка, за оказване морална и материална помощ на България. Събраните пари, дрехи и обувки на обща стойност 37 000 долара се изпращат в страната със съветския кораб "Баку".²⁰² По инициатива на комитета в Аржентина пребивават български стопански дейци, за да проучат възможностите за икономически контакти между двете страни.²⁰³

Тъй като до никакви положителни резултати не се стига, през юни 1946 г. помощната организация изпраща писмо до председателя на Върховния стопански съвет Добри Терпешев, в което отново се поставя въпросът за ползността от икономически връзки между България и Аржентина и се посочва, че за тази цел може да се използва приносителят на писмото, "който е индустриалец, ползващ се с авторитет".²⁰⁴

Българите в чужбина запознават обществеността със заслугите на България в антифашистката борба и участието на българи в освобождаването на много страни. В Братислава се създава Български партизански комитет, обединяващ останалите 25 живи участници от Словашкото народно въстание. Комитетът става инициатор за откриване на фонд "Постройка на паметник на падналите българи партизани в Словакия", в който участват 27 чехословашки организации и заводи, много граждани и над 300 българи.²⁰⁵ Паметникът е открит тържествено на 1 август 1948 г. в Братислава от Густав Хусак и културния съветник на българското посолство Крум Кюлявков.²⁰⁶

¹⁹⁹ Цит. по: Ч и ч о в с к а, В. Цит. съч., 325–326.

²⁰⁰ Пак там, с. 329.

²⁰¹ ЦДА на НРБ, ф. 77, оп. 1, а. е. 19, л. 1, 5.

²⁰² Пак там, л. 13.

²⁰³ Пак там, л. 5.

²⁰⁴ Пак там, л. 1, 2.

²⁰⁵ Пак там, ф. 179, оп. 1, а. е. 4, л. 15–19.

²⁰⁶ Пак там, а. е. 2, л. 54; а. е. 5, л. 12.

В чест на втората година от победата на Деветосептемврийското въстание дружество "Демократична България" в Брюксел с участието на белгийски и славянски демократични и антифашистки организации организира поклонение пред гроба на разстреляния от германците водач на чуждестранните партизани в Белгия българина Тодор Ангелов.²⁰⁷

Дейността на българските землячески и демократични организации и дружества зад граница, макар и без голям обществен резонанс в страните, в които са създадени, безспорно спомагат за пропагандиране демократичния характер на отечественофронтовската власт в България и за защитата на нейните национални интереси. Най-голямата им заслуга е, че в борбата със задграничното правителство на Александър Цанков и създадените фашистки и антиотечественофронтовски организации те успяват да спечелят българската емиграция на страната на народнодемократичната власт. Това се потвърждава от факта, че в "крепостта" на българската задгранична легионерска организация и на правителството на Ал. Цанков до май 1945 г. българската колония в гр. Бърно (Чехословакия) на импровизирания на 8 септември 1946 г. референдум за република от всичко 456 гласували 228 са за република, а 225 — за монархия.²⁰⁸

Второто правителство на Отечествения фронт използва като средство за осъществяване на своята външнополитическа дейност за преодоляване на своята външнополитическа дейност за преодоляване на международната изолация решението на Ялтенската конференция да се допуснат чуждестранни политици и журналисти в страните, бивши съюзници на Германия, за запознаване с и вършващите се процеси на следвоенно демократично преустройство.²⁰⁹ Това отговаря и на интересите на българското правителство, защото, както отбелязва В. Коларов, "ние имаме многочислени приятели в чужбина, но за съжаление не са малцина и ония, които главно поради това, че не ни познават, се отнасят резервирано към нашата страна".²¹⁰

Първите западни журналисти, посетили през 1945 г. България и най-вече американецът Марк Итъридж не променят своето открито мнение за Отечествения фронт.

През 1946 г. България е посетена от много западни политици и журналисти, на които правителството на Отечествения фронт предоставя неограничена възможност да се запознаят с политическия живот в страната.

²⁰⁷ Пак там, ф. 28, оп. 1, а. е. 463, л. 35.

²⁰⁸ Пак там, а. е. 471, л. 11.

²⁰⁹ Раб. дело, № 88, 20 април 1946.

²¹⁰ Пак там.

Такъв е английският журналист Едгърд Йънг, който заявява: "Идвам да напиша книга за България, с която да осведомя английските депутати и редактори на вестници, тъй като в Англия те са зле осведомени за вашата страна."²¹¹

Журналистът Г. Ф. Прайз в резултат на личните си наблюдения от изборите за Велико народно събрание изпраща дописка до вестник "Манчестър Гардиън" от 27 октомври 1946 г., в която твърди, че "в България в деня на изборите е царяла пълна свобода и че опозиционните партии имат възможност да гласуват, както желаят, имат свои представители в изборните бюра"²¹².

През септември 1946 г. във връзка с провеждането на референдума за република между другите западни журналисти и политици е и английският депутат Кони Зиякс. Своите лични впечатления от България той споделя по време на дебатите в английския парламент през ноември 1946 г., като заявява категорично, че е разочарован от позицията на британското правителство на Парижката мирна конференция, защитаваща искането на Гърция за стратегически граници. Според К. Зиякс "сегашното правителство и сегашната войска на България имат по-голям дял в справедливата борба на нашата страна през последната война, отколкото сегашното правителство и военното командване на Гърция. Аз смятам, че българите имат по-големи основания и от италианците да бъдат смятани за съвоюваща страна... Аз бих настоял пред министър Менхю да каже, че ние ще признаем българското правителство и че ще намерим една обща платформа с нашия съюзник Съветски съюз на Балканите"²¹³.

Най-голям интерес предизвиква посещението на английския депутат Джон Мак през април 1946 г. в България. Както всички западни политически дейци и журналисти, той пристига у нас с известни резерви и в първите си разговори заявява, че на "България ще трябват много усилия да разчисти пътя към семейството на свободолюбивите народи"²¹⁴. След като напуска нашата страна, на пресконференция в Белград Дж. Мак заявява: "Напуснах България с дълбокото убеждение, че българският народ е демократичен, че той напълно заслужава признаването от Великобритания"²¹⁵. При близо двуседмичното пребиваване на Дж. Мак в България му е предоставена

²¹¹ Раб. дело, № 257, 15 ноем. 1946.

²¹² Раб. дело, № 266, 24 ноем. 1946. По-късно Прайз се свързва с опозиционните лидери у нас и изпраща дописки, в които говори за "липсата на граждански права".

²¹³ Пак там.

²¹⁴ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 473, л. 14.

²¹⁵ Пак там, л. 27.

възможността да посети 12 града и много села. Среща се с най-видните политически личности на България през този период — Г. Димитров, В. Коларов, К. Георгиев, Ц. Драгойчева, Н. Мушанов, Н. Петков, П. Стайнов, С. Костурков, К. Лулчев, с почти всички министри, посещава заседание на Народното събрание²¹⁶.

Отечественият фронт и правителството отдават безспорно голямо значение на посещението на Дж. Мак, още повече че то става в навечерието на Парижката мирна конференция. Преди да отпътува от България, той моли да му бъде предоставен доказателствен материал за промените в страната, който да представи на лейбъристката група в Парламента.²¹⁷

Когато се завръща в Англия, той развива енергична дейност в защита на България, среща се с премиера К. Атли, говори по радиото, пише статии, представя доклад пред лейбъристите в комисията по външната политика. Но особено ревностно Мак защитава българската национална кауза по време на дебатите в Парламента през ноември 1946 г. В т. нар. "бунт" на английските лейбъристи, към които се присъединяват 74 депутати, Дж. Мак се обявява против външната политика на К. Атли, критикува дейността на английските дипломати в София. Заради това министър-председателят иска от Изпълнителния комитет на Лейбъристката партия "бунтарите" или да мълчат, или да бъдат изключени²¹⁸. Дж. Мак е учуден от гръцките искания спрямо България и след като лично се среща с гръцкия министър-председател Цалдарис, възмутен от разговора с него, се обръща към депутатите в английския парламент с призива: "В интерес на мира и човешкото приличие ние не трябва да поддържаме никакви претенции на Гърция за известни области, колкото и малки и незначителни да са те"²¹⁹.

Във връзка с референдума за република по искане на Общия работнически професионален съюз в България пристигат профсъюзни делегации и журналисти от Чехословакия, Унгария, Румъния, Албания, Югославия, Англия, Франция, САЩ и други страни. Предоставена им е възможност да наблюдават допитването и да добият лични впечатления от характера на отечественофронтовската власт. Неофициално организираната от Дирекцията по печата пресконференцията повечето журналисти потвърждават свободното участие на българските граждани и приемат телеграма, в която се опровергават клеветите на английското радио за начина на провеждане на референдума. Телегр

²¹⁶ Отеч. фронт, № 494, 11 апр. 1946; № 495 12 апр. 1946; № 496 13 апр. 1946. Раб. дело, № 81, 12 апр. 1946; № 82, 13 апр. 1946.

²¹⁷ Там там, л. 26.

²¹⁸ Раб. дело, № 226, 25 ноем. 1946.

²¹⁹ Там там, № 267, 15 ноем. 1946.

мата е подписана както от представителите на народнодемократичния печат, така и от журналисти от известни западни вестници: "Телепрес", "Обзървър" (Англия), "Ню Йорк таймс", "Дейли хералд", "Дейли експрес", "Асойшейтед прес" (САЩ) и др.²²⁰

Вниманието на второто отечественофронтовско правителство е насочено главно към участието на Парижката мирна конференция и сключването на справедлив, отговарящ на националните интереси договор. За постигането на тази цел правителството осъществява дейност в две направления: първо — активна, но внимателна дипломатическа дейност, с верни оценки за позициите на великите държави към България, обмисляне на най-правилната тактика и стратегия на нашата дипломация; второ — изработване на убедително аргументирани документи и речи за работата на конференцията в защита на българската национална кауза.

По първото направление най-голямо значение има участието на наша парламентарна делегация начело с В. Коларов на конференцията на Интерпарламентарните съюзи през април 1946 г. в Копенхаген²²¹. Както сам твърди В. Коларов, главната цел, която преследва българската делегация на тази конференция, е да разгърне разнообразна дейност за създаване на най-благоприятни условия за България при сключването на справедлив мирен договор. При участието на 18 държави делегацията успява да "установи приятелски контакти с много политически дейци и разсее ред недоразумения относно България. Направена е сериозна крачка за възстановяване на доверието към нова България"²²².

Правилността на тази оценка се потвърждава от факта, че група английски дейци настояват пред Форин офис да бъде разрешено на българска делегация да посети Лондон. Английската Лейбъристка партия, чрез т. нар. "Юнион за демократичен контрол" публикува брошура, озаглавена "България от освобождението насам (септември 1944 — май 1946 г.)". В нея за първи път безпристрастно е изложена истината за България. Появяват се статии в много френски, швейцарски и други вестници, в които се изразяват симпатии към нашата страна²²³.

От Копенхаген българската делегация заминава за Париж, където по подготовката за мирните договори заседава Съветът на министрите на външните работи. По време на престоя си във френската столица българската делегация установява контакти с много видни

²²⁰ Вж. Д и м и т р о в, Г. Съч., т. 12, с. 470.

²²¹ Вж. подробно: И с о в, М. Външнополитическата дейност на В. Коларов (1944 — 1949). В: Международни отношения и външна политика на България след Втората световна война. С., 1982, 66 — 72.

²²² Пак там, с. 71.

²²³ Стенографски дневници, XXVI ОНС, I р. с., 83 з., 24 юни 1946, л. 916.

политици и общественици от различни страни. В. Коларов се среща с Молотов и Ж. Бидо, организира пресконференция, дава интервюта за пресата и радиото. На 7 май 1946 г. на Секретариата на Съвета на външните министри е връчен Меморандумът на българското правителство²²⁴.

През юни 1946 г. делегация, водена от В. Коларов, отново заминава за Париж, за да следи отблизо втория етап от работата на сесията на Съвета на министрите на външните работи. В. Коларов има срещи с Молотов, Бърнс, Бевин и техните съветници, което му позволява вярно да оцени настроенията около подготовката на мирните договори и да даде конкретни препоръки на българското правителство в навечерието на откриването на мирната конференция²²⁵.

На 29 юли 1946 г. в Париж започва работа мирната конференция²²⁶. На 1 август 1946 г. Министерският съвет на свое заседание определя състава на българската делегация за Парижката мирна конференция: делегати — К. Георгиев — водач на делегацията²²⁷, В. Коларов²²⁸, А. Оббов, Г. Кулишев, И. Стефанов, Д. Нейков, П. Костурков; съветници — проф. С. Баламезов, Р. Дамянов — председател на ОРПС, И. Харизанов — председател на Върховната стопанска камара, Ц. Тодоров — председател на българската колония и на земеделската дружба в Париж, П. Нейков — пълномощен министър, Г. Андрейчин, полк. Илиев, инж. Л. Божков, Шолев — народен представител, Зяпков — пастор на Евангелската църква в България, А. Георгиев — легационен съветник и главен секретар на делегацията²²⁹. Министерският съвет предоставя на министъра на външните работи правото да посочи съответния брой секретари на делегацията и необходимия персонал²³⁰.

На 11 август 1946 г. делегацията заминава за Париж²³¹, а на 14

²²⁴ И с у с о в, М. Външнополитическа дейност на В. Коларов..., 72—74.

²²⁵ Пак там, 76—82.

²²⁶ За конференцията подробно вж. В а с е в, Сл., Кр. Х р и с т о в. България на мирната конференция в Париж 1946. С., 1947.

²²⁷ Неточно много автори посочват Васил Коларов като водач на българската делегация на мирната конференция — Вж.: С т е ф а н о в, Г. Международни отношения и външна политика на България 1949—1970. С., 1970, с. 271; Н а к о в, Ан. Българо-съветски отношения 1944—1948. С., 1978, с. 159; Б о ж и н о в, В. Защита националната независимост на България 1944—1947 г. С., 1962, с. 160; Д о б р и я н о в, Т. Помощта на Съветския съюз за преодоляване на външнополитическата изолация на народнодемократична България. — В: Балканите и международните отношения 1946—1948. С., 1984, с. 108.

²²⁸ Предвижда се Васил Коларов заедно с Ив. Харизанов и Г. Андрейчин да се присъединят към българската делегация в Париж, където се намират от края на месец юли.

²²⁹ Последните двама по-късно се поставят в услуга на западната дипломация.

²³⁰ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. с. 359, л. 9.

²³¹ Раб. дело, № 180, 12 авг. 1946.

август се явява пред конференцията, където Г. Кулишев прочита изложението на българското правителство. В него подробно се описва борбата на българския народ против фашизма и участието му във войната против фашистка Германия, отхвърлят се обвиненията и претенциите на Гърция, обосновава се искането на България за излаз на Егейско море, изтъква се несправедливостта на военните и на повечето от стопанските клаузи на проектодоговора и се подчертава демократичният характер на отечественофронтовската власт, както и нейната народополезна дейност²³².

Вторият момент на подготовката за участие в мирната конференция е изработването на основните документи, които трябва да изложат и защитят българската позиция по проектодоговора. През май 1946 г. е публикуван пълният текст на Меморандума на българското правителство до Съвета на министрите на външните работи, озаглавен "България и въпросите на мира"²³³. В него се разглеждат всички въпроси, по които предстои да се дискутира на мирната конференция, като реално се отчита нашият принос в антифашистката борба и във войната срещу фашистка Германия и се дава отговор на гръцките искания спрямо България. На 6 юли 1946 г. се публикува допълнение на Меморандума²³⁴, в което се настоява за връщането на Западна Тракия на България.

Към Меморандума правителството на Отечественния фронт допълнително представя документи по всички раздели на бъдещия проект за договор и по въпросите, които ще се обсъждат, преводи на работните езици на конференцията — английски, френски и руски. В тези документи на българското правителство се очертават два основни въпроса: териториален и репарационен²³⁵. По първия въпрос българската позиция е изложена обширно и аргументирано в Меморандума и в допълнението към него за Западна Тракия, на различни форуми в отговор на гръцките териториални претенции и убедително е защитена в изложението на В. Коларов от 2 септември пред Политическата и Териториалната комисия²³⁶. В тази реч с много исторически факти и документи, с международни договори и актове се показва несъстоятелността на гръцкото искане за "стратегически граници". "Ако — подчертава В. Коларов — има някакво основание да се иска от гръцка страна поправка на гръцко-българската граница, цялата история на Балканите е тук, за да покаже, че има висящ въпрос, който въпреки всички опити, направени досега, е останал без разрешение и който се намира в началото на една крещяща неспра-

²³² Вж. подробно: В а с е в, Сл., К. Х р и с т о в, Цит. съч., 46–59.

²³³ Вж. подробно: Б о ж и н о в, В. Цит. съч., 135–136.

²³⁴ Отеч. фронт, № 562, 6 юли 1946.

²³⁵ Б о ж и н о в, В. Цит. съч., с. 136.

²³⁶ Вж. подробно: В а с е в, Сл., К. Х р и с т о в, Цит. съч., 101–124.

ведливост. Това е въпросът за излиза на България на Егейско море²³⁷. В. Коларов обосновава справедливото искане на нашето правителство да се възстановяват границите на България от 10 август 1913 г.²³⁸

По втория основен въпрос, отнасящ се до репарациите, българската позиция е защитена в изложението-отговор на гръцките репарационни искания. В него българското правителство потвърждава готовността си да уреди своите задължения на базата на стопанското и имуществено репарирание, а не на принципа на наказателното възмездяване²³⁹. В изложението се прави подробен анализ и се дават точните суми, които българската държава е изразходвала в териториите, предадени ѝ през Втората световна война.

За издържане на административния апарат в Македония са изразходвани общо 14 957 226 547 лева, а в Тракия — 13 175 905 185 лева, като е бил приложен принципът на равноправно отношение към различните националности в тези райони²⁴⁰. По данни, извлечени от книгите на Върховната сметна палата, в държавната хазна под формата на приходи от присъединените територии са постъпили 5 714 230 695 лева за целия период на българското управление, докато за същия период са изразходвани общо за Тракия 6 058 005 298 лева, а за Македония — 10 609 034 459 лева²⁴¹. Това показва, че България не е третирали тези територии като окупирани и не изчерпва техните стопански средства. Освен това след напускането на Тракия българските служби не изнасят почти нищо от държавното и от личното имущество, което възлиза общо на 25 135 673 875 лева²⁴².

Изложените факти показват, че инвестициите на българската държава и изоставеното имущество далеч надхвърлят реалните щети, нанесени на присъединените територии, а гръцкото искане за репарации от 985 469 993 долара дори английският представител приема за нереално²⁴³. Английското правителство определя размера на щетите на 125 млн. долара²⁴⁴.

На заседание на Икономическата комисия на 30 септември 1946 г. българската делегация представя Меморандум, озаглавен "Истината върху гръцките претенции за репарации от България", съдържаш 120 страници документи и друг доказателствен материал за несъстоятелността на гръцките искания. В своето изложение на 4 ок-

²³⁷ Пак там, с. 116.

²³⁸ Пак там, 116—124.

²³⁹ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 550, л. 73.

²⁴⁰ Пак там, л. 79.

²⁴¹ Пак там, л. 79, 81.

²⁴² Пак там, л. 83.

²⁴³ В а с е в, Сл., Кр. Х р и с т о в, Цит. съм., с. 218.

²⁴⁴ Пак там, 227—228.

томври с. г. министърът на финансите Иван Стефанов отново убедително защитава българската позиция²⁴⁵.

Острите противоречия между страните-участнички в конференцията се проявяват и на 11 октомври 1946 г., когато Пленумът на мирната конференция трябва да приеме пълния текст на проектодоговора с България. Капиталистическите страни не приемат чл. 1 (за границите на България), поради което трябва да се изчака решението на Нюйоркската сесия на Съвета на министрите на външните работи от ноември-декември 1946 г. Дискусиите на тази сесия по договор с България се водят въщност по два основни въпроса — границите и репарациите. В резултат от енергичната защита на Молотов България запазва границите си от 1 януари 1941 г., размерът на репарациите е определен на 70 млн. долара²⁴⁶.

На 31 януари 1947 г. е обнародван окончателният мирен договор с България, а на 10 февруари той окончателно е подписан в Париж от българското правителство.

Приключването на работата на Парижката мирна конференция и на сесията на СМВР в Ню Йорк съвпада с края на управлението на второто правителство на Отечествения фронт. След осеммесечна изключително трудна дипломатическа борба то постигна за България мирен договор, който не накърнява националната независимост и държавния суверенитет, независимо че съдържа редица тежки и несправедливи клаузи.

* * *

Управлението на второто отечественофронтовско правителство е важен етап от изграждането на народната демокрация в България. Задачите в политическата област, които то решава, се отнасят до формата и характера на държавната власт, поради което изискват ангажирането на всички политически сили в страната. Това определя партийния и персонален състав на правителството и оказва влияние върху насоките на неговата дейност. В остра борба между Отечествения фронт и опозицията и между самите отечественофронтовски партии БРП(к) успява да задълбочи преобразователния процес в желаната от нея посока.

Въпреки краткото съществуване второто отечественофронтовско правителство осъществява най-важните задачи на програмата от 17 септември 1944 г. Цялата му дейност потвърждава, че именно от такова правителство се нуждае България в дадения исторически момент. Неговата политика намира потвърждение в подкрепата, която

²⁴⁵ Пак там, 224.

²⁴⁶ Пак там, 316 — 320.

– му оказват българите зад граница, постигнатите успехи по преодоляване на политическата изолация на България и сключването на справедлив мирен договор.

С управлението на Второто правителство на Отечествения фронт завършва изпълнението на отечественофронтовската програма от 1942 г., доразвита и конкретизирана от правителствената програма от 17 септември 1944 г. По думите на Г. Димитров това означава "създаването на ония условия, които биха позволили на българския народ да премине към социализма"²⁴⁷.

²⁴⁷ Димитров, Г. Съч., т. 14, с. 286.

ВНУТРЕННЯЯ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВТОРОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ОТЕЧЕСТВЕННОГО ФРОНТА

(31 марта — 21 ноября 1946 года)

Мишо МИНЧЕВ

(Резюме)

Второе правительство Отечественного фронта определенно вызывает научный интерес, несмотря на то, что имеет временный и переходный характер и что западные страны не признавали его, народodemократическая власть возложила ему решение многих и трудных задач внутренней и внешней политики страны.

Настоящее научное исследование, разработанное на основе богатого документального материала, первая попытка об исследовании механизма межпартийной борьбы при изготовлении самых важных правительственных документов и их значение для развития революционного процесса. Автор поясняет создание и реорганизацию ряд государственных органов, делает уточнения и коррекции некоторых из существующих постановок и фактов и в заключении доказывает, что деятельностью правительства выполнена программа Отечественного фронта и созданы необходимые предпосылки для радикальных преобразований социального характера, уничтожаются переходные кабинеты, создается правительство, в котором Коммунистическая партия имеет большинство и неоспоримую руководящую роль.

L'ACTIVITE POLITIQUE INTERIEURE ET EXTERIEURE
DU DEUXIEME GOUVERNEMENT DU FRONT NATIONAL
(31 mars — 21 novembre 1946)

Mintcho MINTCHEV

(Résumé)

Le deuxième gouvernement du Front national provoque avec raison un intérêt scientifique parce que bien qu'il ait un caractère temporaire et passager, et reste méconnu de la part des pays d'Ouest, le pouvoir populaire démocratique le charge avec la résolution de beaucoup de problèmes difficiles concernant la politique intérieure et extérieure du pays.

L'étude présente, développée sur la base de riches matériaux documentaires, constitue un premier essai à faire une recherche presque entière du mécanisme et des luttes entre les partis lors de l'élaboration de documents gouvernementaux les plus importants ainsi que leur signification pour le développement du processus révolutionnaire. L'auteur éclaircit la formation et la réorganisation de plusieurs organes d'état, il fait des précisions et des corrections de certains des formulations et des faits existants, et comme conclusion il prouve qu'avec l'activité du gouvernement on a achevé le programme du Front national et a créé les conditions préalables pour des réformes radicales, d'un caractère socialiste. On a supprimé les cabinets provisoires et on a créé un gouvernement dans lequel le Parti communiste a une majorité et un rôle dirigeant incontestable.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 26, кн. 3

1988

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"

DE V. TIRNOVO

FACULTÉ D'HISTOIRE

Tome 26, livre 3

1988

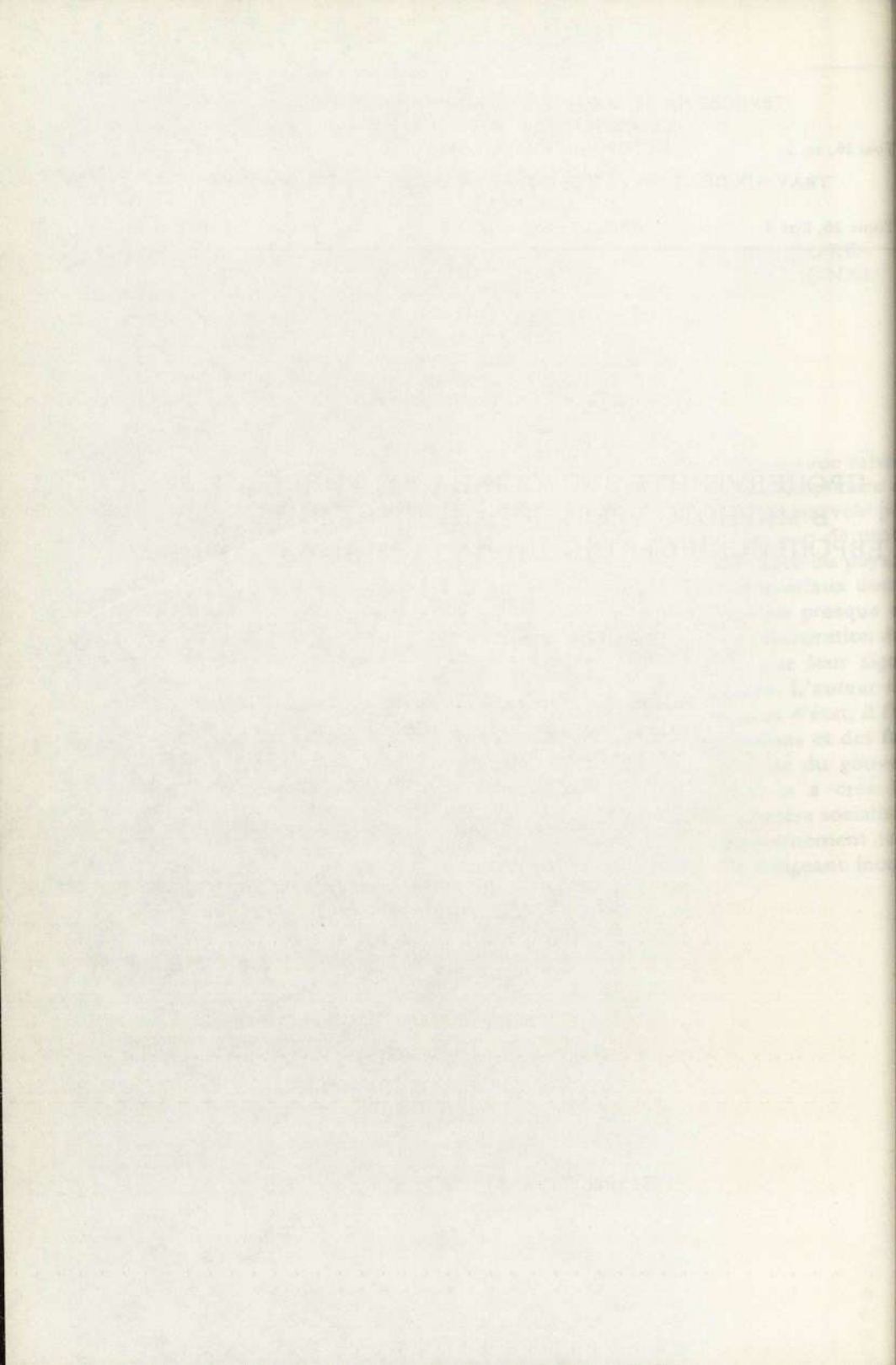
ПРОЦЕДУРНИТЕ ВЪПРОСИ НА ВТОРИЯ ЕТАП
В МИРНОТО УРЕГУЛИРАНЕ С БИВШИТЕ
ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗНИЦИ НА ГЕРМАНИЯ (1946)

ЕМАНУИЛ ЕМАНУИЛОВ

Рецензент: доц. д-р А.демър Сабулов

Редактор: доц. к.и.н. Работна Млашев

Велико Търново, 1992

Настоящото изследване има за цел да покаже мястото на процедурните въпроси на втория етап в мирното уреждане с бившите европейски съюзници на Германия през 1946 г., когато се извършва основната работа по съгласуването и окончателното съставяне на мирните договори за тези страни.*

Непосредствено след завършването на Втората световна война възлово място в международните отношения заемат въпросите за мирното уреждане с бившите европейски съюзници на Германия, Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия. По тези въпроси между Съветския съюз, от една страна, и Съединените щати и Англия, от друга, се води сложна дипломатическа борба, която е първо проявление на двете противоположни тенденции в следвоенната политика — демократичната миролюбива линия на Съветския съюз и империалистическия агресивен курс на западните държави начело със САЩ.

Съветската програма за следвоенно устройство и мирно уреждане е формулирана още в хода на войната. Тя съответства на принципите, залегнали в решенията на съюзниците, взети още във военния период, които, изработени при активното участие на Съветския съюз, имат справедлив и демократичен характер. Съветският съюз се стреми в сътрудничество с държавите от антихитлеристката коалиция да бъде ускорено нормализирането на международното положение на бившите европейски съюзници на Германия и без каквото и да е забавяне да бъдат подготвени и сключени мирните договори с тях. Съгласно съветската концепция мирните договори трябва да закрепят резултатите от Втората световна война, да съхранят териториалната цялост, да гарантират държавния суверенитет на петте победени държави, да създадат условия народите от тези страни, изкоренявайки всякакви остатъци от фашизма, свободно и сами, без чужда намеса, да определят формите на своя обществен строй. Териториалните проблеми, възникнали в резултат на изкуственото прекрояване на картата на Европа, като резултат от агресията на хит-

*Изследването е втора част на труда "Процедурните въпроси в мирното уреждане с бившите европейски съюзници на Германия след Втората световна война (1945—1947 г.), но е пригодно за самостоятелна публикация. Първата част на труда "Процедурните въпроси на първия етап в мирното уреждане с бившите европейски съюзници на Германия (1945 г.)" вж. в Тр. на ВТУ Т. 24, кн. 3. Исторически факултет, 1987, 109—189.

леристка Германия, следва да бъдат решени в договорите на основата на исторически оформилите се граници и като се отчита етническият елемент. Същевременно съветското правителство счита, че агресията не бива да остане ненаказана. Но като взема под внимание факта, че бившите европейски съюзници на Германия трябва да разполагат с необходимите ресурси за икономическо възстановяване и преустройство на обществото върху демократични начала, че те скъсват с хитлеристка Германия и оказват помощ в заключителния етап на войната за разгромяване на хитлерофашизма, то се обявява не за пълно, а за частично възстановяване на щетите, нанесени от тези държави на Съветския съюз и на другите народи от антихитлеристкия блок. Съветската политика по въпросите на мирното уреждане с бившите съюзници на Германия в Европа отговаря на интересите на народите на тези страни, на делото на мира и сигурността. След смъртта на президента Ф. Д. Рузвелт (12 април 1945 г.) в държавното управление на САЩ получават превес крайно десните антисъветски настроени кръгове, чийто изразител става новият президент Хари Труман. Използвайки като политико-идеологическо прикритие абсурдния тезис за съветската агресивност и експанзия, правителството на Труман осъществява поврат във външната политика на САЩ. То предприема курс на отказ от съгласуваните между съюзниците решения от военния период, за провеждане на "твърда политика" спрямо Съветския съюз, на повсеместно затормозяване на революциите. Великобритания като най-близък партньор на Съединените щати изцяло поддържа твърдата политика на САЩ спрямо Съветския съюз. Тяното сътрудничество между Лондон и Вашингтон се обуславя от еднаквостта на класовите интереси на управляващите среди в двете страни, от все по-нарастващата икономическа зависимост на Англия от САЩ, от стремежа на английското правителство да запази позициите на британския империализъм в следвоенния свят. Макар между американското и английското правителство да съществуват някои различия по тактически и конкретни въпроси, на международната арена САЩ и Англия действат по проблемите на следвоенното мирно уреждане като единен блок, който противостои на Съветския съюз.

Усвоили политиката на твърд курс, правителствата на САЩ и Англия разчитат посредством натиск спрямо Съветския съюз да използват процеса на мирното уреждане, за да съборят народнодемократичната власт в България, Румъния и Унгария и да възстановят в тези страни старите порядки, да подчинят европейските държави — бивши съюзници на Германия, на влиянието на англо-американския империализъм, да възродят "санитарния кордон" около границите на Съветския съюз. Тази политика и тези цели рязко контрастират на демократичния подход на Съветския съюз към проблеми-

те на мира. Всичко това придава на противоборството между двете позиции изключително напрежение и острота по въпросите на следвоенното мирно урегулиране.

Съществен елемент в дипломатическата борба около подготовката и сключването на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия са процедурните въпроси, зад които се крият реални интереси. Установяването и съблюдаването на съответната процедура може да предопредели приемането на важни решения. Поради това съветското правителство отдава сериозно значение на тези въпроси. То изхожда от позицията, че методът, редът и мирното урегулиране трябва в крайна сметка да способстват за постигането на действително демократичен и дълготраен мир. Обратно, правителствата на САЩ и Англия се стремят да използват процедурните въпроси като средство за налагане на техните условия на мира. Препоръките на процедурата стояха през цялото времетраене на мирния процес с изключение на Нюйоркската сесия на Съвета на министрите на външните работи през ноември-декември 1946 г. Преодоляването на противоречията по тях открива възможност за осъществяване на конкретна практическа работа по изготвянето на мирните договори за победените европейски страни.

* * *

На Потсдамската конференция на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания (17 юли — 2 август 1945 г.) е учреден Съвет на министрите на външните работи (СМВР), включващ министрите на СССР, САЩ, Великобритания, Франция и Китай "в качеството на най-добра процедура при съществуващото положение"¹. Съветът на министрите е създаден като основен орган за мирното урегулиране с бившите европейски съюзници на Германия. Възложено му е да състави мирните договори за Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия, които да бъдат представени в Обединените нации. При решаването на тази задача, както е записано в потсдамските споразумения, "Съветът ще се състои от членове, представляващи държавите, които са подписали условията на капитулацията, поставени на вражеската държава, до която се отнася разглежданият въпрос". При разглеждане на въпросите за мирното уреждане с Италия Франция ще бъде смятана за страна, подписала условията за капитулация на Италия².

Така по силата на потсдамските решения мирните договори трябва

¹ Советский союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941 — 1945 г. Т. 6. Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (17 июля — 2 августа 1945 г.). М., 1984, 41 — 42, 285 — 286.

² Пак там, 448 — 449.

ва да бъдат изработени, както следва: за Италия — от СССР, САЩ, Англия и Франция; за Румъния, България и Унгария — от СССР, САЩ и Англия, за Финландия — от СССР и Англия.

На първата сесия на СМВР в Лондон (11 септември — 2 октомври 1945 г.) делегациите на САЩ и Англия предприемат опит за изменение на процедурата по мирното уреждане, установена от Потсдамската конференция. Те настояват представителите на Франция и Китай да участват в обсъждането на всичките пет договора и до края на годината да бъде свикана мирна конференция от широк кръг държави. Според тактиката на американската дипломация, поддържана от англичаните, на мирната конференция се придава ключова роля. Сметките се градят върху това конференцията да се превърне в арбитър в дипломатическата борба със Съветския съюз и като се използва механическото мнозинство от гласовете на участващите в нея държави, намиращи се в по-голямата си част в една или друга степен в зависимост от САЩ и Англия, да се постигне практическо реализиране на англо-американските планове за мира. С идеята за мирната конференция фактически се цели да бъде ликвидиран Съветът на министрите като главен орган в мирното уреждане.

На Лондонската сесия на СМВР съветската делегация строго се придържа към потсдамските споразумения. Тъй като Франция и Китай не са подписали условията на примирието с балканските държави, според потсдамските споразумения те нямат статут да участват в обсъждането на мирните договори за тези страни. Съветското правителство по принцип не е против мирната конференция. Но то счита, че този въпрос трябва да бъде решен вътре в Съвета на министрите и конференцията да се свика, както предварително е договорено, след като мирните договори бъдат напълно и окончателно съставени в Съвета. Англо-американските предложения на Лондонската сесия на СМВР противоречат на потсдамските споразумения и съветската делегация основателно не ги подкрепя.

Прилагайки твърдия подход и използвайки като претекст изкуствено създадения от тях процедурен въпрос — за участието на Франция и Китай в обсъждането на договорите за балканските страни и за свикването на мирна конференция, делегациите на САЩ и Англия провалят първата сесия на СМВР в Лондон, която завършва своята работа, без да бъде подписан някакъв документ.

Благодарение на конструктивната позиция на Съветския съюз Московското съвещание на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания (16—26 декември 1945), като изхожда от потсдамските решения, утвърждава следната процедура в мирното уреждане с бившите европейски съюзници на Германия: в съставянето на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия в Съвета на министрите на външните работи ще вземат участие само онези негови членове, които се явяват или съ-

Съгласно условията на потсдамските споразумения се считат за страни, подписали условията на капитулацията със съответната победена държава; когато подготовката на всички тези проекти бъде завършена, Съветът на министрите ще свика конференция за обсъждане на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия; конференцията се състои от представители на САЩ, СССР, Великобритания, Китай, Франция, Австралия, Белгия, Белоруска ССР, Бразилия, Холандия, Гърция, Индия, Канада, Нова Зеландия, Норвегия, Полша, Украинска ССР, Чехословакия, Етиопия и Южноафриканския съюз. След завършване работата на конференцията и изглеждане на нейните препоръки държавите, подписали условията на примирието с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия приравнената към подписаните съюзни държави по отношение на мирния договор с Италия Франция, ще съставят окончателните текстове на мирните договори. Мирните договори трябва да встъпят в сила незабавно след като бъдат ратифицирани от съюзните държави, подписали примирието. Те подлежат на ратификация също и от победената държава³.

По този начин с установената от Московското съвещание процедура Съветът на министрите на външните работи остава основната, определяща инстанция в изработването на мирните договори. На конференцията се предоставят консултативни функции — не да взема окончателни решения, а да направи препоръки пред СМВР, който да извърши съгласно приетата процедура съставянето на мирните договори.

Решенията на Московското съвещание на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания, създавайки практически инструментариум в мирното урегулиране, позволяват да се пристъпи към конкретна работа по подготовката на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия.

Редица причини и обстоятелства в една или друга степен определят непосредствената заинтересованост на правителствата на САЩ и Англия в рамките на разработената процедура да бъдат въвеждани в началото на 1946 г. преговорите със Съветския съюз по съставянето и сключването на мирните договори. Кои са най-важните от тях?

Първо, правителствата на САЩ и Англия стигат до извода, че усилията от тях през 1945 г. политически методи не могат да доведат до сваляне на народнодемократичните правителства в България и Румъния. Отношението на Съветския съюз към правителствата на тези страни си остава неизменно приятелско, доброжелателно.

³ Внешняя политика Советского союза 1945 года. Документы и материалы. М., 1949, 154—155.

В САЩ и Англия се надяват чрез мирните договори да бъдат постигнати определени позиции за засилване на англо-американското влияние както в България и Румъния, така и в другите три бивши съюзници на Германия в Европа. Второ, англо-американската дипломатия приема английската концепция, основаваща се на класовоограничената оценка, че след сключването на мирните договори и последвалото ги изтегляне на съветските войски от Румъния, България и Унгария опозицията в тези страни ще бъде с развързани ръце в нейните домогвания към властта⁴. Трето, управляващите кръгове в САЩ и Англия трябва да се съобразяват с общественото мнение, което настойчиво изисква резултатно и скорошно завършване на преговорите по мирното уреждане⁵. Четвърто, подписването на мирните договори би ускорило демобилизацията на англо-американските войски в Европа и завръщането им в родината⁶. Пето, в Съединените Щати се възлагат особени надежди на това, че след нормализирането на международното положение на петте победени европейски страни те ще могат да бъдат включени в различните международноикономически, финансови и други организации, намиращи се под контрола на американския монополистически капитал; ще може да не се отпусне американска помощ, а това ще улесни въвличането им в орбитата на американския империализъм.

Като изразява готовност за продължаване на преговорите по мирното уреждане, правителството на САЩ не променя своята политика. Напротив, сред крайно десните кръгове на американски управленски ешелон се наблюдава по-нататъшна ескалация на антисъветски настроения. В специално писмо-меморандум, което има директивен характер, прочетено от президента Труман на 5 януари 1946 г. в Белия дом на държавния секретар Джими Бърнс, се казва, че твърдата политика на САЩ към Съветския съюз трябва да се проявява още по-енергично и категорично. Президентът използва и думата "железен юмрук". Труман счита, че по-рано Съединените Щати правят компромиси и отстъпки, а сега бил ред на Съветския съюз да правят такива отстъпки. В меморандума той акцентува върху императива повече на Съветския съюз да не се правят никакви отстъпки.

През втория етап на мирното уреждане с бившите европейски съюзници на Германия правителството на САЩ, подкрепяно от

⁴ Byrnes, J. Cartes sur table. Paris, 1948, 304 — 305; Campbell, J. C. The United States in World Affairs, 1945—1947. New York-London, 1947, p. 62.

⁵ Byrnes, J. Цит. съч., 247, 258, 273.

⁶ Там там, с. 258, 305.

— Там там, с. 305.

⁷ Truman, H. Memoires, I. L'annee des decisions. 2. De Potsdam a Hiroshima (1945—1946). Paris, 1955, 272—274.

лийското правителство, продължава да се придържа към линията на твърда политика спрямо Съветския съюз и "офанзива на мира"⁹. Това не е нищо друго освен настъпление срещу законните права и интереси не само на Съветския съюз, но и на народите, които против тяхната воля бяха въввлечени във войната на страната на хитлеристка Германия.

* * *

На Московското съвещание на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания през декември 1945 г. е решено заместник-министрите на външните работи "незабавно да възобновят своята работа" по подготовката на редакцията на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия "на базата на споразуменията, постигнати по дискутираните въпроси "(но не одписани поради позицията на делегациите на САЩ и Англия — Б. Г., Е. Е) по време на първата сесия на СМВР в Лондон"¹⁰. Най-важното от тези, макар и малко на брой, споразумения е в основата на мирните договори с Румъния, България, Унгария и Финландия да заемат условията на примирието, сключено от съюзниците с тези държави¹¹.

Заместник-министрите на външните работи подновяват своята работа на 18 януари 1946 г. в Лондон. Представителите на САЩ и Англия внасят проект за мирния договор с Италия. Съветският делегат от своя страна предлага проекти за мирните договори с Румъния, България, Унгария и Финландия. Съветските проекти са съвсем кратки документи и дават възможност за широко обсъждане и отчитане на различни взаимноприемливи гледни точки. Те възпроизвеждат условията на примирието и съдържат решения по политически, териториалните, икономическите и военните въпроси.

Заместник-министрите разглеждат най-напред условията на мирния договор с Италия, след което преминават към мирните договори с останалите четири държави. Това произтича от решенията на Потсдамската конференция. В тях Италия е поставена на първо място в листата на държавите, за които трябва да бъдат съставени мирни договори. Но спазването на този ред има и малко по-особен смисъл, тъй като не е съгласуван още въпросът за участието на Франция в обсъждането на всичките пет мирни договора. Когато заместник-министрите пристъпват към разглеждане на договорите за бал-

⁹ Notes documentaires et études, N 311, 24 mai 1946 (Série textes et documents — II). Paris, 1946, Discours radiodiffusé de M. Byrnes — (Washington, 20 mai 1946), t. 3; Byrnes, J. F. Цит. съч.; 257.

¹⁰ Recueil de textes à l'usage des Conférences de la paix. Paris, 1946, p. 50.

¹¹ Внешняя политика Советского союза 1945 год., 26—27.

канските страни, френският делегат "тактично" напуска заседание-то¹². Това показва, че въпросът за участието или неучастието на Франция в обсъждането на договорите за тези страни, придобил такава острота на първата сесия на СМВР в Лондон, сега не представлява вече процедурно препятствие за воденето на мирните преговори.

Заместник-министрите заседават и през февруари и март. Те обаче не успяват да постигнат никакви позитивни резултати и да придвижат преговорите от мъртвата точка. Причините за това са "твърдата политика" на САЩ и Англия и преследваните от англо-американската дипломация "цели на откритите врати"¹³.

На Московското съвещание на министрите на външните работи е потвърдено, че мирната конференция ще бъде свикана когато "бъде завършена" подготовката на всичките пет проекта на мирните договори¹⁴. Още по време на работата на заместник-министрите в Лондон обаче Държавният департамент конкретизира тактиката да бъде поставен въпросът за мирната конференция преди окончателното съставяне на проектите на мирните договори в Съвета на министрите¹⁵. Но тъй като работата на заместник-министрите не дава дори и формално основание за това, а още не е изработена и процедурата за конференцията, американската дипломация отлага прилагането на тази тактика на предстоящата сесия на СМВР¹⁶.

В съответствие с решенията на Московското съвещание¹⁷ и с цел да се ускори работата на заместник-министрите¹⁸ в Париж се провежда втора сесия на СМВР. Парижката сесия на СМВР протича в два етапа: първият от 25 април до 16 май, и вторият — от 15 юни до 12 юли 1946 г.

На първото заседание на Съвета в Париж френският делегат-министър-председателят и министър на външните работи на Франция Жорж Бидо поставя процедурния въпрос за участието на четиримата министри (на СССР, САЩ, Великобритания и Франция — б. Е. Е.) в обсъждането на мирните договори¹⁹. Светската делегация незабавно дава своето съгласие, разбира се, при спазване на реда приемане на окончателните решения, установен от Потсдамската конференция и Московското съвещание от декември 1945 г. Това

¹² В у г н е с, J. Цит. съч., с. 246.

¹³ В и д ъ я м с, В. Трагедия американской дипломатии. М., 1960, с. 168.

¹⁴ Recueil de textes....., p. 50.

¹⁵ Foreign Relations of the United States, 1946. V. 2. Washington, 1970, p. 30.

¹⁶ Ж и г н я, К. Подготовка и заключение мирных договоров с Болгарией, Румънией после Второй мировой войны. Кишинев, 1981, с. 89.

¹⁷ Внешняя политика Советского союза 1946 год. М., 1952, с. 124.

¹⁸ В у г н е с, J. Цит. съч., с. 247.

¹⁹ Пак там.

израз на добра воля на Съветския съюз към Франция²⁰. Разчита се също, че Франция като домакин на сесията на СМВР и на проектираната мирна конференция и в чието правителство участват представители на комунистическата партия, ще даде конструктивен принос в процеса на мирното урегулиране.

Делегациите на САЩ и Англия идват на Парижката сесия на СМВР с намерението, проявявайки "твърдост" и "безкомпромисност" и посредством натиск, да заставят съветската делегация да отстъпи и да приеме техните условия за мира²¹. Този подход блокира още в самото начало ползотворната работа на сесията.

Правителствата на САЩ и Англия поставят в основата на реализацията на своите планове, свързани с мирните договори, налагането на тяхната гледна точка по въпросите за итало-югославската граница и за Триест, за репарациите от Италия, за съдбата на италианските колонии, за икономическите раздели на мирните договори и корабоплаването по Дунав. Тези въпроси се превръщат в основни и застават в центъра на дипломатическата борба както на Парижкото съвещание на СМВР, така и при воденето на по-нататъшните преговори по мирното урегулиране.

През първата фаза на Парижката сесия на СМВР съветската делегация предлага цяла Юлийска Крайна заедно с нейния главен град Триест да бъде присъединена към Югославия. Населението в тази територия е предимно славянско — хървати и словенци. В икономическо отношение тя представлява единно цяло и именно така трябва да се третира при решаването на въпроса. Западните делегации обаче се противопоставят на съветското предложение. Съединените щати и Англия планират да превърнат Триест в своя военноморска база. Освен това, отчитайки заинтересоваността на съветското правителство от предаването на цяла Юлийска Крайна на Югославия, делегациите на САЩ и Англия използват въпроса за Триест за шангажиране на съветската делегация с цел да изтръгнат от нея изгоди за тях отстъпки по другите обсъждани въпроси. Експертите на САЩ, Англия и Франция внасят отделни проекти, в които в различни варианти се предвижда да бъде откъсната от Юлийска Крайна западната ѝ част заедно с град Триест. Това би довело до нарушаване на териториалната цялост на Югославия и би се отразило неблагоприятно на икономическите интереси на Триест. През първата фаза на Парижката сесия на СМВР проблемът за итало-югославската граница остава нерешен²².

На Парижката сесия съветската делегация подновява искането,

²⁰ История на дипломацията. Т. 5, кн. 1. С., 1978, с. 40.

²¹ Ж и г н я, К. Цит. съч., с. 90.

²² Внешняя политика Советского союза 1946 год., с. 130; Notes Documentaires et études, № 311, p. 2.

направено на Лондонската сесия на СМВР, да бъде определена сумата на италианските репарации — 300 млн. долара, от които 100 млн. долара да се изплатят на Съветския съюз и 200 млн. долара на Югославия, Гърция и Албания. Тези цифри показват, че от Италия се изисква да върне само една незначителна част от реално нанесените от нейните войски загуби на посочените държави. Тези суми трябва да послужат по-скоро като "напомняне", че не може да има безнаказаност за агресията и нахлуването в чужда територия. Съветската делегация предлага също възложените на Италия репарации да се издължават и чрез доставки от нейната текуща промишлена продукция. Това ще подпомогне по-бързото възстановяване на италианската промишленост и развитието на търговските връзки на Италия с другите страни²³.

През първата фаза на Парижката сесия репарационните искания на Съветския съюз срещат подкрепа от страна само на френската делегация. Американската делегация се изказва против изплащането на репарации от Италия. След това представителите на САЩ и Англия заявяват, че исканата репарационна сума ще затрудни възстановяването на италианската икономика и ще попречи на изплащането от Италия на нейните задължения срещу отпусканата ѝ англо-американска помощ. Несъстоятелността на тази аргументация изпъкна още повече, като се знае, че само за издръжката на англо-американските окупационни войски Италия изразходва милиарди долари. Накрая делегациите на САЩ и Англия отказват да приемат съветските репарационни искания, защото натуралните доставки на Италия за СССР по репарациите щели да станат за сметка на финансирането на италианската икономика главно от САЩ. Истинската причина обаче е, че съветските предложения влизат в противоречие с интересите на англо-американските монополи. Делегацията на САЩ предлага в качеството на репарации на СССР да бъде предадена една част от намиращите се в ръцете на САЩ и Англия италиански военноморски съдове. Но тези военноморски съдове представляват военни трофеи, поради което не могат да бъдат причислявани към репарации, а подлежат на поделение между съюзниците²⁴. Всички съображения по италианските репарации, изложени от делегациите на САЩ и Англия, прикриват тяхното нежелание да се съобразяват със законите интереси на СССР и другите заинтересовани страни.

Поради невъзможността да отрекат компромисния характер на справедливостта и обосноваването на съветските репарационни искания през първата фаза на Парижката сесия делегациите на САЩ и Англия са принудени да приемат предложената от СССР и подкрепена от Франция сума на репарациите от Италия. Те обаче не дав

²³ Външния политика Советского союза 1946 год, с. 127.

²⁴ Пак там. 126 — 128; Notes Documentaires et etudes, N 311, p. 2

съгласието си за стоково натурална форма на издължаване на репарациите. През първата фаза на сесията въпросът за формата и начина на изплащането на репарациите от Италия остава открит²⁵.

Съветският съюз последователно се обявява за предоставяне на пълна и действителна независимост на колониалните и зависимите народи. Но при обсъждането на въпроса за бившите италиански колонии в Африка в СМВР западните партньори на СССР не са готови за такова решение. В интерес на сътрудничеството между великите държави и с цел народите на Триполитания, Киренайка, Еритрея и Сомалия да се подготвят за получаване на независимост на Лондонската сесия на СМВР (1945 г.) съветската делегация предлага върху всяка от тези територии да бъде установена за не повече от десетгодишен период опека от една от четирите държави — СССР, САЩ, Англия и Франция. Съветският съюз е готов да поеме опеката над Триполитания. Но виждайки в осъществяването на съветското предложение заплаха за интересите на англо-американския империализъм, делегациите на САЩ и Англия категорично го отхвърлят²⁶.

За да се постигне разбирателство и да се придвижат по-нататък преговорите, през първата фаза на Парижката сесия на СМВР съветската делегация не настоява за предоставяне на Съветския съюз самостоятелно или заедно с Италия на опека над Триполитания. Тя се присъединява към френския проект, който предвижда италианските колонии да преминат под опеката на самата Италия. Станала държава с демократично управление след смъкването на фашизма, Италия би могла под ръководството на ООН да подготви тези страни за национална независимост²⁷.

Френският проект, поддържан от съветската делегация, не е подкрепен от делегациите на САЩ и Англия. За Англия италианските колонии в Африка имат важно стратегическо значение. Те се намират под неин военен контрол и тя се стреми, използвайки това положение, да ги присъедини към английската колониална империя. Съединените щати разчитат под флага на ООН да използват териториите на италианските колонии за изграждане на свои военни бази. По въпроса за италианските колонии делегациите на САЩ и Англия влизат в открит сговор в СМВР²⁸.

Съветският съюз естествено не може да допусне народите на Либия (Триполитания и Киренайка), Еритрея и Сомалия да преми-

²⁵ История на дипломатията. Т. 5, кн. 1, с. 45; Notes Documentaires et etudes, № 311, р. 2.

²⁶ История международных отношений и внешней политики СССР 1945—1967. Т. 3. М., 1967, 116—117.

²⁷ Внешняя политика Советского союза 1946 год., с. 129.

²⁸ Пак там; Notes Documentaires et etudes, № 311, р. 2.

нат от ръцете на едни колонизатори в други, да попаднат под господството на САЩ и Англия. През първата фаза на Парижката сесия на СМВР по въпроса за италианските колонии не е постигнато позитивно решение. Договорено е решаването на този въпрос да бъде отложено, а в случай, че четирите държави не успеят да го решат срок от една година след подписването на мирния договор, въпросът да бъде предаден за разглеждане от Общото събрание на ООН²⁹.

Обсъждането на въпросите за итало-югославската граница и за Триест, за репарациите от Италия и за бившите италиански колонии, свързани с мирния договор за Италия, в достатъчна степен изостря обстановката през първата фаза от работата на Парижката сесия на СМВР. Независимо от това през този период са постигнати важни положителни резултати по отношение на договорите за останалите четири държави, бивши съюзници на Германия. С изключение на икономическите раздели са съгласувани всички основни въпроси на мирните договори с Румъния, България, Унгария и Финландия — териториалните, военните ограничения, репарациите и др. За това способства обстоятелството, че съгласно предложението на съветското правителство в основата на мирните договори за тези страни са поставени условията на примирието³⁰. Делегациите на САЩ и Англия не се съпротивляват открито на съветските предложения по изброения кръг въпроси, засягащи мирните договори с посочените четири страни, тъй като тяхното внимание е насочено главно към икономическите клаузи на договорите и към въпроса за корабоплаването по Дунав.

Делегациите на САЩ и Англия настояват в мирните договори Италия, трите дунавски държави и Финландия да бъдат включени клаузи, осигуряващи "свобода на търговията" и "равни възможности" за страните-членки на Обединените нации, във всички области на икономическия живот в тези страни. Прилагането на тези принципи означава да бъдат създадени условия американските и английските капитали безпрепятствено да заемат ключови позиции в икономиката на победените страни, които по този начин биха попаднали под пълната зависимост на САЩ и Англия. Разликата в икономическото развитие на САЩ и Англия и на бившите европейски съюзници на Германия, изтощени и разорени в резултат на войната, е толкова голяма, че пледирането за "равноправни търговски връзки" е лишено от всякакво реално покритие. Западните представители и кат също петте страни да обезщетят в пълен размер загубите, понесени върху тяхната територия от чужди граждани. Съветската делегация по принцип не е против компенсирането на загубите на чуж

²⁹ Recueil des Documents de la Conference de Paris, Palais du Luxembourg, 29 juillet 15 octobre 1946. Imprimerie Nationale. V. 1 — 4. Paris, 1946. V. 4, p. 427.

³⁰ Внешняя политика Советского союза 1946 год., с. 125.

дестранните собственици, но тя се обявява за частична, а не за пълна компенсация. Защиатавайки икономическата независимост на победените страни, делегацията на СССР не допуска мирните договори да се превърнат в инструмент за икономическото поробване на тези страни от англо-американския капитал. Тя решително отхвърля предложенията на западните делегации относно икономическите раздели на мирните договори, които не са приети в СМВР през първата фаза на неговата Парижка сесия³¹.

Особена настойчивост проявяват представителите на САЩ, Англия и Франция в СМВР, за да бъде поставено в мирните договори с Румъния, България и Унгария условието за "свободно корабоплаване" по р. Дунав. Зад това искане стои стремежът предварително да бъде създадена правна основа западните държави да установят контрол над Дунав и по този начин да използват тази водна артерия не само за проникване в дунавския басейн, но и за да се постигне непосредствена близост със Съветския съюз. Съветското становище е, че въпросът за корабоплаването по Дунав не трябва да се решава в мирните договори. В. М. Молотов пояснява в Съвета на министрите, че този въпрос не може да се обсъжда и да се решава без участието на страните от дунавския район. Освен това внасянето на каквото и да е положения относно режима на Дунав в мирните договори с трите победени страни би представлявало нарушение на суверенните права на такива съюзни крайдунавски държави, каквито са Югославия и Чехословакия. Съветският външен министър отстоява становището, че въпросът за режима на корабоплаването по Дунав следва да се разгледа след сключването на мирните договори и с участието на всички дунавски държави. През първата фаза на Парижката сесия съветската делегация отклонява стремежа на западните държави да бъде приложен в мирното урегулиране един от основните принципи, осигуряващ империалистическата експанзия — принципа на "открити врати"³².

На Парижката сесия на СМВР въпреки очерталите се съществени различия и противоречия съветската делегация полага усилия да бъдат постигнати съгласувани решения по основните въпроси на мирните договори с петте страни. Но на 8 май 1946 г. държавният секретар Бърнс поставя въпроса за свикване на мирна конференция на 15 юни независимо от степента на подготовка на мирните договори³³. Той предлага несъгласуваните проекти да се предадат на мир-

³¹ История внешней политики СССР 1945 — 1980 г. Т. 2. М., 1981, 40 — 41; Making the Peace Treaties, 1941 — 1947. Department of State. Washington, D. C. February 1947, p. 23.

³² Внешняя политика Советского союза 1946 год., с. 126; Мунтян, М. Дунайская проблема в международных отношениях (1945 — 1948). Кишинев, 1977, 96 — 100; Making the Peace Treaties, 1941 — 1947, 23 — 24.

³³ Foreign relations of the United States, 1946. V. 2. p. 282.

ната конференция за обсъждане и там да се разгърнат споровете и борбите³⁴. Английският външен министър Бевин подкрепя американската инициатива³⁵.

Съветската делегация изхожда от задължението точно да се изпълняват решенията на Московското съвещание на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания от декември 1945 г. В. М. Молотов припомня на своите колеги, че съгласно тези решения свикване на конференция за обсъждане на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия се предвижда, след като бъде завършена подготовката на съответните проекти в Съвета на министрите. Той обръща внимание на западните представители, че в съответствие с решенията на Московското съвещание се изисква между правителствата на СССР, САЩ, Великобритания, а по отношение на Италия — също и на Франция, да бъде постигната необходимата договореност при изработване на мирните договори. Това означава, че до свикването на мирната конференция тези правителства трябва да изработят съгласувани между тях проекти за мирни договори. Съвършено очевидно е, че американското предложение влиза в противоречие с решенията на Московското съвещание на министрите на външните работи и на Берлинската конференция на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания. В. М. Молотов пояснява, че без предварителна съгласуваност в Съвета на министрите на мирната конференция биха били представени по няколко проекта и в резултат биха се появили съответно по няколко договора за всяка една от победените страни. А това, както се посочва в декларацията на съветския външен министър за резултатите от Парижкото съвещание на СМВР, би подкопало стремежа на народите към здрав мир и "би могло да има най-нежелателни последствия за по-нататъшното развитие на дружеските отношения между нациите"³⁶.

Френската делегация предлага работата по проектите на мирните договори да бъде продължена от заместник-министрите на външните работи, след което министрите на външните работи отново да обсъдят спорните въпроси и едва тогава да бъде разгледан въпросът за мирната конференция³⁷. Но Бърнс продължава да настоява на своето искане за свикване на мирна конференция, назовавайки последователно датите 15 юни, 1 юли или 15 юли 1946 г.³⁸ Съветската делегация не е съгласна да бъде определена дата за свикване на конференцията, преди да бъде постигната договореност по основните

³⁴ Външния политика Советского союза 1946 г., с. 136.

³⁵ Пак там, с. 125.

³⁶ Пак там, 124—125; Правда, 12 мая 1946.

³⁷ Foreign relations of the United States, 1946. V. 2, p. 383.

³⁸ Notes documentaires et études, № 311, p. 3.

въпроси на мирните договори в Съвета на министрите³⁹. Едва на 15 май Бърнс отстъпва и работата на сесията е прекъсната, а с това приключва нейната първа фаза⁴⁰.

През първия етап на Парижката сесия на СМВР се проявява крайно негативната тенденция, изразена в стремежа на делегациите на САЩ и Англия, влезли в блок помежду си, да наложат своята воля на съветската делегация и да променят установените принципи и реда за съвместна работа на съюзниците при изработване на мирните договори. През тази част на сесията обаче проличава, че подобни опити предварително са обречени на провал. Потвърдена е правилността на съветската позиция за съгласувани действия между великите държави и след завършването на войната при обезпечаване на мира⁴¹. "Само стремежът към дружеско сътрудничество — се посочва в декларацията на съветския министър на външните работи за резултатите от Парижкото съвещание на СМВР, — където няма място за налагане волята на една държава на друга, може да служи за надеждна основа за развитие на отношенията между съветската държава и другите страни"⁴². Един от най-важните резултати от работата на СМВР през първия етап на неговата сесия в Париж е, че методът на четиристранна съгласуваност при решаване проблемите на мирното урегулиране продължава да действа⁴³.

В интервала между двата етапа на Парижката сесия на СМВР Съединените щати и Англия предприемат нови опити да бъдат подкопани принципите и методът за мирното урегулиране. И Бърнс, и Бевин се изказват за скорошно свикване на мирната конференция, ако в по-нататъшната работа на Съвета отново възникнат разногласия⁴⁴. Държавният департамент отива още по-нататък. На 20 май Бърнс провъзгласява под формата на "нов план" намерението на американското правителство Съединените щати да поставят проблемите за мирното урегулиране направо в Общото събрание на ООН, ако през лятото на текущата година мирната конференция не бъде свикана⁴⁵. Подобна стъпка би била свършено неправомерна, тъй като ООН няма отношение към мирните договори. Съгласно нейния устав (чл. 107) въпросите, свързани с ликвидиране на последствията от войната, трябва да бъдат решавани от заинтересованите държави⁴⁶. Освен то-

³⁹ Пак там; Внешняя политика Советского союза 1946 г., с. 136.

⁴⁰ Ж и г н я, К. Цит. съч., с. 98.

⁴¹ Внешняя политика Советского союза 1946 г., 134—137.

⁴² Пак там, с. 136.

⁴³ Вж. Ж и г н я, К. Цит. съч., с. 98.

⁴⁴ Пак там, с. 100.

⁴⁵ Notes documentaires et etudes, № 311, p. 3.

⁴⁶ История международных отношений и внешней политики СССР. 1939—1945. Т. 2 М., 1967, с. 324.

ва един такъв широк форум, какъвто е Общото събрание на ООН, с толкова много участващи в него държави едва ли би могъл да постигне съгласуваност по мирните договори, ако предварително няма единомислие между великите държави. Въвлечането на ООН, която при това е все още в процес на изграждане и утвърждаване, в дискусии и "комбинации на гласове" по неприсъщи за нея проблеми, би могло да доведе само до принижаване на нейния международен авторитет. Правителството на САЩ не можеше да не отчита всички тези неща, преди да потърси приложение на своя нов план⁴⁷.

Съветът на министрите на външните работи възобновява своята работа на 15 юни и отново се превръща в арена на остра дипломатическа борба. Защиатавайки демократичния характер на мирните договори като цяло, съветската делегация в същото време проявява готовност за сътрудничество със западните делегации и за намиране на компромисна основа за постигане на взаимноприемливи споразумения по спорните въпроси. Делегацията на САЩ се завръща в Париж "твърдо решена", както пише Бърнс, "този път да направи всичко, зависещо от нея, за да бъдат изпратени поканите за мирната конференция"⁴⁸. В това отношение тя получава пълната и "енергична" подкрепа на делегациите на Англия и Франция⁴⁹.

Съветската делегация отчита, че ако не бъде прието главното от икономическите искания на американската делегация — победените страни да предоставят на членовете на Обединените нации режим на най-облагодетелствана нация в областта на търговията, промишлеността, корабоплаването и другите видове търговска дейност, Съединените щати, а заедно с тях и Англия и Франция могат да се откажат от по-нататъшната разработка и подписването на мирните договори⁵⁰. СССР се съгласява този принцип да бъде включен в мирните договори, постигайки ограничаване срока на неговото действие на 18 месеца от деня на встъпването в сила на мирните договори. В това споразумение, както отбелязва съветската изследователка К. Л. Жигня, най-ярко се проявява компромисният характер на мирните договори въобще. В него намира също отражение борбата на Съветския съюз за защита независимостта на петте победени страни. С включването в мирните договори на принципа на най-облагодетелстваната нация се дава удовлетворение на основното икономическо искане на американската делегация, поддържано от делегациите на Англия и Франция. Същевременно с ограничаване срока на действие

⁴⁷ Внешняя политика Советского союза 1946 г., 136—137; Pradell, A. de la, l'ONU peut-elle assurer la paix du monde? Cahiers du monde nouveau, 1947, № 6, p. 45.

⁴⁸ В у г н е s, J. Цит. съч. с. 259.

⁴⁹ Пак там. с. 263.

⁵⁰ Ж и г н я, К. Цит. съч., с. 114.

на този принцип на 18 месеца практически той се обезсилва. Би било нереално да се очаква, че за година и половина западният капитал ще успее да завоюва здрави позиции в икономиката на петте страни. През този ограничен период бившите съюзници на Германия, особено България, Румъния и Унгария — страни, в които се осъществяват интензивни мероприятия по индустриализацията и национализацията, успешно биха се преборили с икономическата експанзия на империализма⁵¹.

Делегацията на Съветския съюз не се съгласява обаче принципът на най-облагодетелстваната нация да бъде разпрострян върху национализираните предприятия в България, Румъния и Унгария; победените страни да компенсират в пълен обем щетите, нанесени на тяхна територия, на собствеността на членовете на Обединените нации; в мирните договори да бъде решен въпросът за режима на корабоплаване по Дунав.

През втория етап на Парижката сесия най-дълбоки са противоречията по въпросите, свързани с мирния договор с Италия. Най-остър и най-тежък за разрешаване е проблемът за съдбата на Триест и непосредствено принадлежащия му район⁵². Западните делегации категорично отказват да бъде предадена цяла Юлийска Крайна заедно с град Триест на Югославия, както предлага съветската делегация. Англо-американската дипломатия продължава да използва проблема с Триест, за да създава затруднения в работата на сесията и за поставяне на въпроса за свикване на мирна конференция. Опитвайки се да обвинят съветската делегация в несговорчивост и неотстъпчивост, делегациите на САЩ и Англия можеха да й припишат отговорността за породената от самите тях безизходица по този проблем и да прекратят преговорите. Както потвърждава по-късно Бърнс, след завършване на Парижката сесия на СМВР Съединените щати са имали план, за който по неговите думи "малцина хора са предполагали". Американското правителство е възнамерявало да прекъсне преговорите и въпреки очакваните сериозни международни усложнения Съединените щати да сключат сепаративен мир с Италия, по силата на който да й предадат Триест и западното крайбрежие на Истрийския полуостров⁵³.

Съветската делегация осуетява тази маневра и принуждава западните държави да продължат преговорите. След предварителна консултация между съветското и югославското правителство тя се съгласява на компромис. На заседанието на Съвета на 29 юни след

⁵¹ Пак там.

⁵² Notes documentaires et études, № 352, 18 juillet 1946 (Serie Textes et documents — XVIII), Paris, 1946; Discours radiodiffuse de M. byrnes, (15 Juillet 1946), p. 2.

⁵³ Пак там.

поредното искане на Бърнс да бъде определена датата за свикване на конференцията, френската делегация внася компромисен план за решаване на проблема за Триест⁵⁴. Според този план, който в сравнение с предложенията на САЩ и Англия е най-благоприятен за Югославия, по-голямата част от Юлийска Крайна и Истрийското крайбрежие, включващо пристанището Пула, се предават на Югославия. Триест и принадлежащият му район се обявяват за "свободна територия" под международен контрол. Съветската делегация приема френския план като основа за обсъжданията, запазвайки си правото да внесе предложения за статута и границите на бъдещата международна територия⁵⁵. Към този проект се присъединяват и делегациите на САЩ и Англия. След станалите разисквания се решава "свободната територия" Триест да бъде поставена под наблюдението и контрола на Организацията на обединените нации⁵⁶.

Така е постигнато важно споразумение, с което се деблокира работата на Съвета на министрите. Борбата по-нататък се пренася по въпроса за статута на "свободната територия" Триест. Съветската делегация отстоява демократичните принципи на устройство на вътрешния живот на тази територия. В англо-американските предложения се предвижда в Триест да бъде установена неограничена, почти диктаторска власт на назначавания от Съвета за сигурност на ООН губернатор. През втория етап на Парижката сесия становищата по въпроса за статута на "свободната територия" Триест остават раздалечени и по него не е прието съгласувано решение⁵⁷.

След продължителни и напрегнати обсъждания, остри стълкновения и взаимни компромиси на Парижката сесия са съгласувани повечето от клаузите на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия. Важно значение има постигането на споразумение по два от основните въпроси в преговорите — за границата между Югославия и Италия и Триест и за принципа за най-облаготелстваната нация. Практически е завършено съставянето на политическите, териториалните и военните клаузи на договорите. Не са съгласувани други два основни въпроса — за репарациите от Италия в полза на СССР и за корабоплаването по Дунав, както и 8 въпроса от икономическите раздели на договорите и въпросите за репарациите, които трябва да се платят от Италия на Югославия, Гърция, Албания и Етиопия и от България на Югославия и Гърция.

⁵⁴ История на дипломацията. Т. 5, кн. 1, с. 48.

⁵⁵ Пак там; История международных отношений и внешней политики СССР. Т. 3, с. 115.

⁵⁶ Notes documentaires et etudes, № 352, p. 2

⁵⁷ История международных отношений и внешней политики СССР. Т. 3, с. 115—116.

След постигане на споразумението за италиано-югославската граница и Триест Бърнс отново поставя въпроса за определяне датата за свикване на мирната конференция и за изпращане покана до нейните участници. Тъй като повечето от клаузите на мирните договори са съгласувани, съветската делегация не възразява да се внесат за обсъждане от конференцията някои несъгласувани точки, засягащи в по-голямата си част държави, които не са членове на СМВР и нямат възможност да изразят своето мнение⁵⁸. Но тя настоява въпросът за репарациите от Италия в полза на СССР да бъде решен от Съвета на министрите. Съветската делегация свързва двата въпроса — за свикване на мирната конференция и за италианските репарации за СССР, и предлага те да бъдат решени едновременно. Тези два въпроса се решават на закрито заседание на СМВР (без участието на заместник-министрите и на експерти) на 4 юли 1946 г. Само за 5 минути, както посочва Бърнс, се договаря мирната конференция да бъде открита на 29 юли в Париж. Уточнява се, за да не се счита Китай, който няма пряко отношение към европейското мирно уреждане, за съорганизатор на конференцията, поканите до нейните участници да бъдат изпратени от името на СМВР от френското правителство. Едва след шестчасови дискусии обаче делегациите на САЩ и Англия оттеглят своите възражения доставките от Италия за СССР за сметка на репарациите да се осъществяват и от текущата продукция на италианската промишленост⁵⁹.

На Парижката сесия на СМВР е извършена огромна практическа работа. Постигнати са първите реални, конкретни резултати в подготовката на мирните договори с петте държави, бивши съюзници на Германия. Съставени са в основни линии проектите на мирните договори с тези страни⁶⁰.

С изключение на клаузите, специфични за всяка от петте държави, проектите на договорите съдържат редица общи положения. В тях се припомня участието на Италия, Румъния, Унгария, България и Финландия във войната на страната на фашистка Германия и се обявява прекратяването на състояние на война с тях. Съюзниците поемат задължението след подписването на мирните договори да подкрепят молбата на посочените държави да бъдат приети за членове на ООН. На Италия се признава статутът на съвоюваща на обединените народи страна. Поради съпротивата на САЩ и Англия такъв

⁵⁸ История на дипломатията. Т. 5, кн. 1, с. 48.

⁵⁹ Пак там, с. 49; В у r n e s, J. Цит. съч., 268—269.

⁶⁰ Изложение на текстовете на проектите на мирните договори, разработени от СМВР и подлежащи на обсъждане на мирната конференция вж. в: Советские делегации на Парижской конференции. М., 1947, за Италия — 1—10, за Румъния — 10—17, за Унгария — 17—23, за България — 23—29, за Финландия — 29—33.

статут не е признат на Румъния и България. В съответните проекти се отбелязва само, че тези две страни са взели "активно участие във войната против Германия"⁶¹.

Проектите на договорите предвиждат в Румъния, България, Унгария и Финландия да бъдат разпуснати фашистките организации от всички типове и да не се допуска съществуването и дейността на такива организации в бъдеще, а по отношение на петте страни — да бъдат задържани и предадени военните престъпници, да се гарантират основните демократични права и свободи, като свобода на словото, печата и изданията, на религиозния култ, на политическите убеждения и публичните събрания. На победените държави се налагат редица военни ограничения. На тях им се забранява да произвеждат или притежават военна техника и материали повече от това, което е необходимо за разрешените от съответните договори военни сили. Те трябва да върнат имуществото на страните-членки на Обединените нации, да се откажат от всякакви претенции към съюзните държави, свързани непосредствено с войната, или произтичащи от мероприятията, предприети по силата на съществуването на състоянието на война. Петте държави следва да възстановят всички законни права и интереси на гражданите на страните-членки на Обединените нации.

Отделни клаузи дават право на всяка от съюзните държави в пределите на нейната територия да вземе, удържи, ликвидира или предприеме всяко друго действие по отношение на собствеността, правата и интересите, които в момента на встъпването в сила на договорите са принадлежали на съответната победена страна или на нейни граждани. В специални членове се определят сроковете за изтегляне войските на съюзниците от петте страни. Това трябва да стане не по-късно от 90 дни след влизането в сила на мирния договор. Изключение се прави за Съветския съюз, тъй като му се предоставя правото да запази свои въоръжени сили на територията на Унгария и Румъния, за да поддържа комуникациите си с Австрия⁶².

Проектите за мирните договори премахват извършеното прекрояване на картата на Европа и определят границите на петте държави в техните довоенни предели с малки изменения. Италия трябва да предаде на Франция четири незначителни района в Алпите, на Югославия — частта от Юлийска Крайна и полуостров Истрия, разграничена от линията на френските експерти и някои други територии, и на Гърция — Додеканезките острови. Обявяват се за недействителни решенията на т.нар. Виенски арбитражи от 2 ноември 1938 г. (предаване на Унгария на Задкарпатска Украйна и на южния район

⁶¹ Пак там. 1—2, 10—11, 17, 23—24, 29—30.

⁶² Пак там. 3—8, 12—14, 18—20, 24—27, 30—32.

на Словакия — б. м., Е. Е.) и от 30 август 1940 г. (предаване на Унгария на Северна Трансилвания — б. м., Е. Е.). Границата между Унгария и Чехословакия се изменя незначително в полза на Чехословакия в района на Братислава. Границите на Румъния се изменят във връзка с връщането на Съветския съюз на Бесарабия и предаването му на Северна Буковина. Румъно-унгарската граница се възстановява такава, каквато е била към 1 януари 1938 г. В първата част на проекта за мирния договор с България се посочва, че българските граници ще останат непроменени, т. е. такива каквито са били на 1 януари 1941 г. Финландия връща на Съветския съюз областта Петсамо (Печенга). Съветският съюз се отказва от правото си на аренда върху полуостров Ханко, а в замяна на това му се предоставя право на аренда и управление за срок от 50 години с ежегодно плащане на 5 млн. фински марки на територията и водните пространства в района на Поркал Уд за създаване на съветска военноморска база⁶³.

Репарационните задължения на Румъния, Унгария и Финландия в проектодоговорите са установени в съответствие със споразуменията за примирие. Румъния и Финландия се задължават да изплатят на Съветския съюз по 300 млн. долара репарации. Унгарските репарации са определени на стойност 300 млн. долара, от които 200 млн. за СССР и по 50 млн. за Чехословакия и Югославия⁶⁴.

На Парижката сесия Съветът на министрите не завършва докрай своята работа и не съгласува всички точки на мирните договори. Решаването на въпросите за съдбата на италианските колонии⁶⁵, за статута на свободната територия Триест⁶⁶ и за репарациите от Италия (с изключение на италианските репарации за СССР) и България е отложено. Репарационните претенции на Франция, Югославия, Гърция, Албания и Етиопия към Италия следва да бъдат разгледани на мирната конференция заедно с въпроса за това, по какъв начин и в какъв размер те ще бъдат удовлетворени⁶⁷. Въпросът за сумата на българските репарации и срока за погасяването им трябва да бъде разгледан след обсъждането му с правителствата на Югославия и Гърция⁶⁸. По осемте несъгласувани точки от икономически характер⁶⁹, както и по въпроса за корабоплаването по Дунав⁷⁰ в проектодоговорите са включени двойни редакции — една на съветската делегация и друга на западните делегации. Всичко това показва, че между съюзниците

⁶³ Пак там, с. 2, 17—18, 11—12, 24, 29—30.

⁶⁴ Пак там, с. 13, 19, 32.

⁶⁵ Пак там, с. 4.

⁶⁶ Пак там, 3—4.

⁶⁷ Пак там, с. 7.

⁶⁸ Пак там, с. 26.

⁶⁹ Пак там, 8—19, 14—15, 16—17, 20—22, 26—27, 28, 32—33.

⁷⁰ Пак там, с. 15, 22, 28.

остават сериозни различия и до окончателното съставяне на мирните договори предстои трудна дипломатическа борба.

След като е определена датата за свикване на мирната конференция, съветската делегация предлага Съветът на министрите да обсъди и приеме процедурни правила за нейната работа⁷¹. Такива правила, съобразени с решенията на Потсдамската конференция и Московското съвещание на тримата министри на външните работи, значително щяха да облекчат работата на конференцията. Те следва да създадат гаранции, за да не се допусне една група държави да налага своята воля на други държави.

Съветската делегация внася в Съвета на министрите на Парижката сесия подробен план за процедурни правила на мирната конференция. В него се предвижда колко и какви комисии да бъдат създадени, как да бъде определен техният състав, начинът на работа и гласуване в комисии и пленарните заседания на конференцията. Главното в съветския проект е решенията за препоръки на пленарните заседания да се приемат с квалифицирано мнозинство от две трети от гласовете. Прилагането на този принцип има за цел на конференцията да се търси не разединение, а сътрудничество и единодушие участващите държави.

Френската делегация също внася свой проект за процедурни правила на конференцията. Той има съществени недостатъци и чувствително се различава от съветските предложения по този въпрос. Съгласно френския проект цялата работа на конференцията трябва да се съсредоточи в една генерална комисия, а на пленума на конференцията се предоставя единствено правото да утвърждава нейни решения. Сериозна слабост на френския проект е, че в него се предвижда решенията за препоръки на генералната комисия да се вземат с обикновено мнозинство на гласовете (петдесет процента плюс един) и нейната работа да бъде закрыта. Това създава предпоставки на конференцията да се разгръща безпринципна и задкулисна игра на гласове⁷².

Делегациите на САЩ и Англия поначало са против Съвета на министрите да обсъди и приеме процедурни правила за мирната конференция. Те се придържат към позицията на конференцията сама изработи правилата за своята работа⁷³, разчитайки по този начин наложат такъв метод, който би им позволил да прокарат изгодни за тях препоръки както по спорните, така и по безспорните точки

⁷¹ История на дипломацията, Т. 5, кн. 1, 49–50; Byrnes, J. Цит. съч., с. 269.

⁷² История на дипломацията, Т. 5, кн. 1, 49–50.

⁷³ Там там, с. 50.

⁷⁴ Byrnes, J. Цит. съч., с. 269–270.

мирните договори. Тактиката на делегациите на САЩ и Англия е остроена върху оценката, че съветската делегация няма да приеме френския проект и така въпросът за процедурните правила на конференцията ще отпадне в Съвета на министрите. Затова отначало те се ротивопоставят на обсъждането на този въпрос, а след това се изазват одобрително за френския проект⁷⁵.

Съветската делегация също се съгласява за основа на разискванията по изработването на процедурните правила на конференцията да бъде приет френският проект. Така делегациите на САЩ и Англия, поддържайки френския проект, дават своето съгласие Съветът а министрите да обсъди правилата за процедурата на мирната конференция⁷⁶.

Дискусиите в Съвета на министрите по процедурните правила а мирната конференция продължават четири дни — от 5 до 8 юли 1946 г. Бърнс характеризира в своите мемоари тези дискусии като горчиви⁷⁷, изразявайки по този начин нежеланието, с което американската делегация участва в тях. Съветската делегация прави рещика поправки към френския проект. Под въздействието на нейната ритика делегациите на САЩ и Англия изоставят едно след друго воите възражения. В крайна сметка Съветът на министрите израотва и приема процедурни правила за работата на мирната конфеенция, в които залягат основните положения на съветските предлоения по този въпрос. Делегациите на САЩ и Англия дават своето ъгласие, но при условие, че те ще бъдат представени като препоръи на Съвета на министрите и ще подлежат на утвърждаване от конеренцията⁷⁸.

Съгласно разработения от Съвета на министрите проект за оранизацията и процедурата на мирната конференция като главен оран на конференцията се определя пленарното заседание, което ключва ръководителите на делегациите на участващите в нея нации. Пленарното заседание се запознава с проектите на договорите, подотвени от Съвета на министрите, и ги изпраща за проучване в комисииите на конференцията. Всяка комисия разглежда онези части от оговорите, които са от нейната компетентност. Пленарното заседаие получава докладите, съставени от комисииите, обсъжда ги и приама всички препоръки, които счита за необходими⁷⁹.

Проектът предвижда на конференцията да бъдат създадени следите комисии:

⁷⁵ История на дипломатията, Т. 5, кн. 1, 50.

⁷⁶ Пак там

⁷⁷ Byrnes, J. Цит. съч., с. 269–270.

⁷⁸ История на дипломатията, Т. 5, кн. 1, 50–51; Byrnes, J. Цит. съч., с. 269–270.

⁷⁹ Recueil des Documents de la Conference de Paris. V. 1, p. 107.

1. Една генерална комисия към пленарното заседание, включваща един представител на всяка от нациите-членки на конференцията. Нейната задача е да координира работата на различните комисии на конференцията⁸⁰.

2. Комисии, които да проучат отделните части на договорите и да направят препоръки пред пленарното заседание: а) по една комисия по политическите и териториалните въпроси по договорите с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия; всяка от тези комисии да бъде съставена от представители на държавите, участващи в Съвета и в подготовката на проектите на договорите, и от държавите-членки на конференцията, намиращи се в състояние на война съответно с Италия⁸¹; една икономическа комисия, която да се занимава с икономическите и финансовите клаузи на мирния договор с Италия, съставена от представители на държавите, намиращи се в състояние на война с Италия⁸²; една икономическа комисия за изучаване на икономическите и финансовите клаузи на договорите с Румъния, България, Унгария и Финландия, съставена от представители на членовете на Съвета, които са подготвили проектите на договорите, както и от представители на държавите-членки на конференцията, воювали със съответната неприятелска държава⁸³; една военна комисия, която да бъде натоварена да проучи военните, морските и въздушните клаузи на петте договора; юридическата и редакционната комисия. Военната, юридическата и редакционната комисия ще бъдат съставени от представители на всички нации, представени на конференцията⁸⁴.

Във втория параграф на проекта на СМВР се определя от кого и какъв ред ще се председателствува конференцията. Предвижда първото заседание да бъде ръководено от представител на страна-домакин. След това председателството на конференцията ще се осъществява по азбучен ред (по френската азбука) и по принципа на ротацията за по три последователни дни от представители на държавите-членки на СМВР.

Всяка от комисииите ще избира свой председател и заместник-председател и ще назначава докладчик⁸⁵.

В третия параграф на проекта се посочва, че конференцията ще покани представители на Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия, за да изложат своето отношение към мирните договори, като условията за това допълнително ще бъдат определени. На ко

⁸⁰ Пак там.

⁸¹ Пак там.

⁸² Пак там.

⁸³ Пак там.

⁸⁴ Пак там, с. 108.

⁸⁵ Пак там.

ференцията могат да бъдат поканени също и други страни, които не са нейни членове, но имат право да изложат своето мнение⁸⁶.

Най-важният пункт на проекта се съдържа в шести параграф. В него се определя начинът на гласуване и приемането на препоръките на пленарното заседание и на комисията. Формулирано е, че решенията на пленарното заседание по процедурните въпроси ще се приемат с обикновено мнозинство. Решенията по всички други въпроси от пленума на конференцията ще се приемат с мнозинство от две трети от гласовете. Ако едно решение в комисията бъде постигнато с мнозинство от две трети, съответният доклад ще се разглежда като препоръка пред конференцията. Но малцинството ще има право да изложи своето мнение и да поиска конференцията да се произнесе по него. В случай че мнозинство от две трети не бъде достигнато в една комисия, тя представя на конференцията два или повече доклада, като всеки член запазва правото да направи свое собствено предложение и да поиска конференцията да вземе решение по него⁸⁷.

Парижката сесия на Съвета на министрите е важен етап в процеса на мирното уреждане с бившите европейски съюзници на Германия. Изпълнена е главната задача — да се съставят като цяло мирните договори. Това е резултат преди всичко от борбата на Съветския съюз за хуманност на мирните договори и за спазване на демократичната процедура при тяхната подготовка, от конструктивната и съвместна позиция на съветската делегация на сесията. Западните партньори на Съветския съюз са заставени да съблюдават решенията на Тотсдамската конференция и на Московското съвещание на тримата министри на външните работи относно процедурата за водене на преговорите и подготовката на мирните договори. Обстоятелството, че на мирната конференция се отива след като мнозинството от клоните на договорите са редактирани и е изготвен проект за нейната организация и процедурата ѝ, е поражение за противниците на сътрудничеството на западните държави със Съветския съюз⁸⁸.

* * *

Действайки от името на СМВР, на 9 юли френското правителство изпраща покани до 21 страни за участие в мирната конференция⁸⁹. В поканите се цитира разделът от комуникето на Московското съвещание на тримата министри за подготовката на мирните до-

⁸⁶ Пах там.

⁸⁷ Пах там, с. 109.

⁸⁸ Ж и г н я, К. Цит. съч., с. 120.

⁸⁹ Recueil des Documents de la Conference de Paris. V. 1, 7-8

говори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия⁹⁰. Към него е прибавено, че проектите на мирните договори с посочените пет държави, подготвени от СМВР, допълнително ще бъдат предадени на членовете на конференцията, а проектът на Съвета на министрите за организацията и процедурата на конференцията ще бъде представен в техните легации в Париж⁹¹.

Мирната конференция е открита на 29 юли 1946 г. в Париж, както е предвидено в решенията на СМВР от 4 юли. Тя заседава в Люксембургския дворец до 15 октомври 1946 г. Конференцията е призвана да играе важна роля в установяването на мира и сигурността в Европа. Тя трябва да направи препоръки пред СМВР по проектите на договорите с петте европейски държави, бивши съюзници на Германия⁹². Нейното значение нараства с това, че тя следва да даде реален принос в разрешаването на онези спорни въпроси на мирните договори, които не са съгласувани в СМВР.

Мирната конференция е продължение на работата, извършена от Съвета на министрите. Поради това в центъра на разискванията на конференцията стоят същите въпроси, които са разглеждани и в СМВР. Но присъствието наред с делегациите на четирите държави — членки на СМВР, на представители на още 17 нации разширява периметъра на дипломатическата борба, придава ѝ нови елементи и детайли, прави я още по-сложна и напрегната.

Позицията на Съветския съюз по въпросите на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия е изложена от съветските представители на първите пленарни заседания на конференцията, посветени на общите дискусии. В речта си на пленарното заседание на 31 юли ръководителят на съветската делегация В. М. Молотов посочва, че Съветският съюз се стреми мирните договори да способват да бъде изключена възможността за използването на тези страни за нови агресии, да бъдат изкоренени политическите и икономическите основи на фашизма в тях и да бъдат защитени демократичните завоевания на техните народи, частично да бъдат компенсирани щетите, причинени на съюзните държави в годините на войната⁹³. Той изразява категоричното несъгласие на Съветския съюз да бъдат предявени необосновани икономически искания и да бъде упражняван икономически натиск спрямо народите на петте страни, тръгнали по пътя на "демократичните и социални реформи", защото "това би противоречило на техния суверенитет и на тяхното национално достойнство"⁹⁴.

⁹⁰ Recueil de textes a L'usage des Conference de la paix, 49 — 50.

⁹¹ Recueil des Documents de la Conference de Paris. V. 1, p. 8.

⁹² Пак там, с. 38.

⁹³ Пак там, с. 38 — 40.

⁹⁴ Пак там, с. 39, 41.

Ръководителят на съветската делегация отбелязва в своята реч, че Съветският съюз последователно се придържа към решенията на Потсдамската конференция, приети по предложение на президента Труман⁹⁵, за създаването и дейността на Съвета на министрите на външните работи. Съветското правителство счита, че строгото и точно спазване на тези решения не е формално задължение на съответните правителства, а представлява "предварително условие от решаващо значение за успешната работа на Съвета". Съветският външен министър окачествява опитите на някои страни да налагат своята воля на други страни като несъвместими със задачите на Съвета, създаден от държавите, натоварени с изработването на мирните договори, колективно и в сътрудничество да търсят балансирани решения по въпросите на мира. Оценката на съветското правителство е, че извършената от Съвета на министрите работа и постигнатите от него "определено положителни резултати" по подготовката на мирните договори отговарят "в основни линии" на интересите на големите и малките страни⁹⁶.

Отношението на съветското правителство към мирната конференция се базира на принципа, че всички делегации, независимо дали представляват големи, средни или малки страни, имат равни права. Подчертавайки привързаността на съветското правителство към този принцип, на конференцията В. М. Молотов заявява: "Тук всеки от нас може свободно да изложи своето мнение и да изрази своето съгласие или несъгласие по отношение на една или друга част на всеки от мирните договори."⁹⁷ От името на съветското правителство той дава гаранции, че на направените от конференцията препоръки ще бъде отделено полагащото им се внимание и изразява надежда, че те могат да подпомогнат окончателното съставяне на мирните договори⁹⁸.

Съветските представители призовават мирната конференция сътрудничеството между нациите, започнало през военния период, да продължи и да намери израз в установяването на справедлив, продължителен и траен мир. Изхождайки само от тази основа, конференцията може да разчита на успех и да отговори на очакванията на народите от всички страни⁹⁹.

Свързано различно са плановете на САЩ и Англия, свързани с мирната конференция. На конференцията те формират блок от зависими в политическо и икономическо отношение страни. В някои от

⁹⁵ Берлинская (Потсдамская) конференция..., 41—42, 285—286.

⁹⁶ Recueil des Documents de la Conference de Paris. V. 1, p. 40.

⁹⁷ Пак там.

⁹⁸ Пак там, с. 40—41.

⁹⁹ Пак там, с. 40, 41, 74.

тях с цел оказване на натиск продължава присъствието на англо-американски войски. Така САЩ и Англия разчитат да прокарат като препоръки онези свои предложения по мирните договори против които Съветският съюз възразява. За да не дискредитират своите правителства пред световната общественост чрез открито преследване на поставените цели, делегациите на САЩ и Англия обикновено прибегват до "услугите" на делегациите от Западния блок. Твърде често предположенията, съответстващи на позициите на правителствата във Вашингтон и Лондон, идват от представители на зависимите от САЩ и Англия страни. Особена активност в това отношение проявяват ръководителят на австралийската делегация д-р Еват, както и делегациите на ЮАС, Нова Зеландия, Белгия, Холандия, Канада и др.

Първият въпрос, по който се разгръща полемика на мирната конференция, е процедурният. Това не е случайно. От процедурата и преди всичко от начина на гласуване на конференцията зависи приемането на препоръки по такива важни от жизнено значение за народите на петте европейски страни въпроси като териториалните, икономическите, репарационните и др.

Решението на Съвета на министрите предвижда изработеният проект за организацията и процедурата на конференцията да влезе в сила, след като бъде утвърден от самата конференция¹⁰⁰. Но заобикаляйки това решение, в речта си на пленарното заседание на 30 юли Дж. Бърнс, ръководител на делегацията на САЩ, заявява, че независимо от направените от Съвета препоръки "конференцията е свободна да утвърди свои собствени правила за вътрешния си ред"¹⁰¹. Бърнс отива още по-далеч, завършвайки речта си с декларацията, че мирът трябва да бъде сътворен от тези, които са водили войната срещу европейските държави от Оста¹⁰². Това е ново издание на отхвърлените вече опити да бъде подменен Съветът на министрите на външните работи с мирната конференция.

Речта на Бърнс е пряко указание за действие на западните делегации. Подтикнати от нея и под претекст за "равноправие" и "по-активно" участие на малките страни в мирния процес, представителите на западния блок предприемат настъпление срещу процедурата и реда на изготвяне на мирните договори, установени с решенията на Потсдамската конференция и Московското съвещание. Австралийският делегат д-р Еват се обявява за нов статут, излизащ извън рамките на тези решения. Предвижда се започващият форум да няма консултативни функции, а нациите-членки да бъдат равностойни

¹⁰⁰ Пах там, с. 27.

¹⁰¹ Пах там, с. 32.

¹⁰² Пах там.

партньори с решаващ глас в мирното урегулиране¹⁰³. Пол А. Спаак, министър на външните работи на Белгия, говори за "бунт" на малките страни против възприетия метод за подготовка на мирните договори¹⁰⁴. Позовавайки се на своята дълга политическа кариера, министър-председателят на Канада Маккензи Кинг "съветва" да бъде премахнат етапът на мирното уреждане след мирната конференция. Той предлага Съзетът на министрите да заседава "на място" едновременно с конференцията, по време на която да не се провежда гласуване, да отчита в своите решения изказаните на конференцията мнения, доминиращата в тях тенденция и направените препоръки. Според канадското предложение задачата на Съвета на министрите след конференцията е да събере и само формално да утвърди приетите по този начин решения¹⁰⁵. С него се цели да бъде упражняван психологически натиск върху Съветския съюз, за да отстъпи от защитаваните демократични принципи при изработването на мирните договори. Разбира се, нито Съветът на министрите на външните работи, нито пък мирната конференция имат правомощия да ревизират решенията на Потсдамската конференция на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания и на Московското съвещание на тримата министри на външните работи за процедурата, реда и механизма при изготвяне и подписване на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия. Затова борбата на конференцията се ограничава и се свежда до въпроса за утвърждаване на правилата за организацията и вътрешния ѝ ред.

Съветските делегации, както и делегациите на Полша, Чехословакия и Югославия поддържат проекта, представен от СМВР, за организацията и процедурата на конференцията. На конференцията делегациите на САЩ, Англия и Франция се разграничават от него и не подкрепят основната му точка — решенията за препоръки на конференцията да се приемат с квалифицирано мнозинство от две трети от гласовете. Представителите на САЩ и Англия, за да подготвят необходимата основа за налагане на съобразени с исканията им препоръки, насочват усилията си към заместване на принципа на квалифицираното мнозинство при гласуването с принципа на обикновеното мнозинство.

На първото пленарно заседание на конференцията е създадена комисия по въпросите на организацията и процедурата ѝ, в която влизат представители на всички 21 нации-членки на конференцията. Жорж Бидо, ръководител на френската делегация, предлага комисията по процедурата да заседава едновременно с провеждането на пле-

¹⁰³ Пак там, с. 27, 41—43.

¹⁰⁴ Пак там, 89—90.

¹⁰⁵ Пак там, 66—67.

нарните заседания. Но по настояване на д-р Еват, подкрепен от Бърнс, е решено работата на процедурната комисия да не съвпада с пленарните заседания, за да може в нея да участват ръководителите на делегациите¹⁰⁶. Това показва какво значение отдават западните делегации на процедурния въпрос.

Комисията по процедурата заседава от 30 юли до 7 август и има общо 12 заседания. Комисията приема като база за своята работа проекта на СМВР за организацията и процедурата на конференцията. По него се провежда обща дискусия, след което той е обсъден член по член¹⁰⁷.

Главният въпрос, който трябва да реши комисията по процедурата, е какво да бъде мнозинството при приемане на препоръките на конференцията. Инспирирани от представителите на САЩ и Англия, делегациите на Холандия¹⁰⁸, Бразилия¹⁰⁹, Нова Зеландия¹¹⁰ и Белгия¹¹¹, всяка поотделно, внасят в комисията предложения решенията на конференцията да се приемат не с квалифицирано, а с обикновено мнозинство. Освен конкретни цели искането да бъде отхвърлен принципът на квалифицираното мнозинство означава конференцията открито да се противопостави на решенията на СМВР по процедурния въпрос. От тази гледна точка то трудно би могло да бъде прокарано както в комисията, така и на пленарното заседание.

При това положение английската делегация в нарушение на решенията на СМВР и поетите с тях задължения внася в комисията "компромисна" поправка към проекта на СМВР — препоръките на конференцията да бъдат два вида: първо, препоръки, одобрени с мнозинство от две трети, и второ, препоръки, които са получили повече от половината, но по-малко от две трети от гласовете на членовете на конференцията¹¹². Английското предложение формално запазва принципа на квалифицираното мнозинство. Но практически този принцип се обезсилва, тъй като в Съвета на министрите ще бъдат изпратени и препоръките, приети с обикновено мнозинство.

След продължителни дискусии, при които представителите на Съветския съюз и на трите народнодемократически страни защитават принципа на квалифицираното мнозинство от две трети от гласовете, посредством скалъпеното от делегациите на САЩ и Англи

¹⁰⁶ Пак там. 27—29.

¹⁰⁷ Пак там. 94—106.

¹⁰⁸ Пак там. 96—97.

¹⁰⁹ Пак там. 97—98.

¹¹⁰ Пак там. с. 98.

¹¹¹ Пак там. с. 101.

¹¹² Пак там. с. 102.

механическо мнозинство процедурната комисия с 15 гласа "за" и 6 "против" приема английската поправка¹¹³.

Съветските представители оценяват като "сериозна грешка" на комисията гласуването по този въпрос¹¹⁴. Приемането на английското предложение за начина на гласуване създава прецедент за преразглеждане и на други съгласувани със СМВР решения и открива възможност за недобросъвестна игра на гласовете на конференцията.

В комисията по процедурата са направени и други поправки към проекта на СМВР, които обаче не променят останалите му основни положения.

Единодушно е прието решение по всички други въпроси на процедурата, които не са предвидени в проекта на СМВР, конференцията и нейните комисии да се ръководят от принципите, стоящи в основата на процедурните правила за вътрешния ред на Общото събрание на ООН¹¹⁵. Смисълът на това решение е принципът на гласност да се пренесе и в работата на конференцията и нейните комисии, тъй като заседанията на Общото събрание на ООН, освен в отделни специфични случаи, се провеждат открито.

Както отбелязва френският буржоазен историк Максим Мурен, на превръщането на мирната конференция в открит форум, на който тя присъствуват и журналисти, неотстъпно настоява лично ръководителят на съветската делегация В. М. Молотов¹¹⁶.

Пленарното заседание на мирната конференция приключва общата дискусия на 3 август. То не е свикано на 4, 5, 6 и 7 август, за да се изчака завършването на работата на процедурната комисия. Проектът за организацията и процедурата на конференцията, разработен от комисията на основата на препоръките на СМВР, е внесен на седмото пленарно заседание чак на 8 август. Той е обсъден на три последователни пленарни заседания, които се провеждат на 8 август (едно) и на 9 август (две)¹¹⁷.

Дискусиите на пленарното заседание се концентрират около съветското предложение и предложението на процедурната комисия (респективно на английската делегация) за начина на гласуване на конференцията. Съветската делегация предлага да бъде поправена решката, допусната от процедурната комисия, с утвърждаването на принципа за обикновено мнозинство и решенията за препоръки на конференцията да се приемат с квалифицирано мнозинство от две

¹¹³ Пак там, с. 104.

¹¹⁴ Пак там, с. 111.

¹¹⁵ Пак там, с. 109.

¹¹⁶ Mourin, M. Histoire des Grandes Puissances Du Traite de Versailles au traites de Paris, 1919—1947, Paris, 1947, p. 545.

¹¹⁷ Recueil des Documents de la Conference de Paris, V. 1. 92—148.

трети, както се предвижда първоначално в проекта на СМВР¹¹⁸. Това предложение се поддържа от другите две съветски делегации и от от делегациите на Югославия, Полша и Чехословакия. Западните делегации поддържат предложението на процедурната комисия препоръките на конференцията да бъдат два вида — приети с квалифицирано и с обикновено мнозинство.

Представителите на Съветския съюз и на Югославия от политическа и международноправна гледна точка аргументирано обосновават предложението мнозинството на конференцията да се формира с две трети от гласовете. Първо, квалифицираното мнозинство открива възможност, като се отчитат различните интереси и становища, да се постигне приближаване на позициите и да се осигури единодушие при изработване на мирните договори. Второ, международното право и международните отношения в най-ново време показват, че на международните конференции важните въпроси се решават, като се съблюдава принципът на единодушие. Този принцип например е валиден и безспорен на конференциите на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания в Техеран, Ялта и Потсдам, както и за работата на СМВР¹¹⁹. В изказването си на пленума на конференцията на 9 август ръководителят на делегацията на Украинската ССР Д. Мануилски припомня чл. 18 от Устава на ООН, утвърден на конференцията в Сан Франциско през 1945 г., който гласи: "Решенията на Общото събрание по важни въпроси се приемат с мнозинство от две трети на присъстващите членове. За важни въпроси се считат: препоръките, отнасящи се до поддържането на мира и на международната сигурност..."¹²⁰ Това изискване може да бъде приложено и в работата на мирната конференция. И, трето, въвеждането на обикновеното мнозинство би позволило в разрез със суверенните равни права на представените на конференцията 21 нации примерно 11 делегации да наложат своето мнение на другите 10 или пък една делегация да играе ролята на арбитър по толкова сложните въпроси на мирните договори¹²¹.

Изказалите се на пленарните заседания представители на Западния блок не могат да изтъкнат съществени мотиви в подкрепа на принципа на обикновеното мнозинство. Техният основен аргумент е, че след като предложението за двата вида препоръки е прието в процедурната комисия с мнозинство, превишаващо две трети, принципът на квалифицираното мнозинство фактически е приложен и след-

¹¹⁸ Пак там, с. 116, 132.

¹¹⁹ Пак там, 110—116, 118—120, 124—126, 129—130.

¹²⁰ Пак там, с. 125.

¹²¹ Пак там, с. 111.

ва въпросът да се счита за приключен¹²². Но в случая решението на процедурната комисия, посредством скалъпеното по конкретния въпрос механично мнозинство, влиза в противоречие с демократичните принципи за методите, целите и характера на следвоенното мирно урегулиране.

Английският делегат А. В. Александър обвинява съветската делегация, че като се застъпва за първоначалното предложение на СМВР за квалифицираното мнозинство, тя проявявала "обструкционизъм" и "забавяла" обсъждането на проектите за мирните договори¹²³. Подобна позиция, изразена макар и непряко, заема и Бърнс, който в изказването си заявява, че продължаването на дебатите по процедурния въпрос можело "само да унищожи" усилията по мирното урегулиране¹²⁴.

Такива обвинения към съветската делегация, разбира се, са съвсем неоснователни. И на този първоначален етап от работата на мирната конференция тя дава неоспорими доказателства за готовността си за конструктивно сътрудничество и за намиране на взаимноприемливи решения по обсъжданите въпроси с всички делегации. Достатъчно е да се посочи само един пример от работата на процедурната комисия. В комисията е постигнато споразумение по следните две точки: първо, придава се особена тежест на препоръките, гласувани от конференцията с мнозинство от две трети. Второ, прието е препоръките, които не са получили мнозинство от две трети, а само обикновено мнозинство, също да бъдат изпратени в СМВР. Въпросът, по който не се постига съгласие, се отнася до начина на изпращане на тези препоръки в СМВР. Френската делегация внася компромисно предложение: препоръките, гласувани с мнозинство по-малко от две трети, да бъдат изпратени в СМВР не автоматически, а по молба на една от страните, гласували в тяхна полза. Мотивировката на това предложение е, че с него се цели да се търси единодушие в решенията и уважение на правата на всички нации. Съветската делегация се присъединява към френското предложение. Но по указание на делегациите на САЩ и Англия то е отклонено от комисията, за да се приеме английското предложение за двата вида препоръки¹²⁵. Отстъпките на съветската делегация на конференцията достигат до онези граници, извън които се поставя вече под съмнение демократичният характер на мирното урегулиране.

На предобедното пленарно заседание на 9 август 1946 г. най-напред е поставено на гласуване съветското предложение препоръките на конференцията да се приемат с квалифицирано мнозинство от

¹²² Пак там, с. 116, 118, 120–121, 128–129.

¹²³ Пак там, с. 121.

¹²⁴ Пак там, с. 129.

¹²⁵ Пак там, с. 131.

две трети. Става ясно обаче, че делегациите на САЩ и Англия, упражнявайки строг контрол върху останалите делегации от западния блок, няма да отстъпят от предложението на процедурната комисия. С 6 гласа "за" (на съветските делегации и на делегациите на трите народнодемократични страни) и 15 "против" съветското предложение не е прието¹²⁶. При това положение гласуването по отделните раздели и по цялостния проект на комисията за организацията и процедурата на конференцията губи смисъл. Независимо от това, за да се придаде обективност на утвърждаването на проекта, западните делегации го поставят на гласуване, проведено на същото заседание. По шести параграф на проекта, предвиждащ двата вида препоръки с квалифицирано и обикновено мнозинство, "против" гласуват трите съветски и трите делегации на народнодемократичните страни, а по цялостния проект — делегациите на Белорусия, Украйна, СССР и Югославия. Делегациите на Полша и Чехословакия се въздържат от гласуване¹²⁷. Така с механичното мнозинство от 15 гласа на пленарното заседание е утвърден проектът на специалната комисия за процедурата и организацията на мирната конференция.

На обсъждането на различни страни на процедурата и организацията на конференцията са посветени нови пет пленарни заседания проведени от 9 до 12 август. Приета е резолюция, с която представителите на Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия са поканени на пленарните заседания, започващи на 10 август, за да изложат съображенията на своите правителства по отношение на мирните договори¹²⁸. Решено е да бъдат поканени и представители на Албания, Мексико, Куба и Етиопия, за да изразят на пленарните заседания и в различните комисии отношението на своите правителства към редакцията на мирния договор с Италия¹²⁹. Сформиран и утвърден е секретариатът на конференцията¹³⁰. Установена е следната формула за изработване на дневния ред на пленарните заседания на конференцията: "Дневният ред, приет на пленарните заседания на конференцията, ще бъде подготвен от Секретариата, ще се утвърждава от изпълняващия функциите председател на събранията и след това окончателно ще се утвърждава от пленарното заседание"¹³¹. Разпределени са задачите на отделните комисии за обсъждане на съответните членове на мирните договори¹³².

Въпросите на процедурата и организацията се дискутират и р

¹²⁶ Пак там, с. 132.

¹²⁷ Пак там, с. 136.

¹²⁸ Пак там, с. 144, 148.

¹²⁹ Пак там, с. 245.

¹³⁰ Пак там, с. 246, 248, 160 — 161.

¹³¹ Пак там, с. 252.

¹³² Пак там, с. 163.

стават на конференцията в продължение на две седмици. Само по себе си това е показател за значението, което имат в нейната работа. Едва на 13 август на 14-то пленарно заседание започва дискусиа по декларацията на италианското правителство, направена на 10 август, във връзка с мирния договор с Италия. Така конференцията преминава непосредствено към въпросите, свързани с мирните договори¹³³. От различните комисии първа започва работа на 13 август комисията по политическите и териториалните въпроси за Италия¹³⁴.

В хода на дискусиите по процедурата и организацията на конференцията се очертават двете противоположни тенденции по въпросите на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия. В изказванията на делегатите от западния блок се проявява открит антисъветизъм. Както изтъква ръководителят на съветската делегация В. М. Молотов в речта си на пленарното заседание на 8 август, западният блок начело със САЩ и Англия се стреми преди всичко да осигури удобно средство да утвърди препоръките, против които Съветският съюз се обявява, и да бъдат отхвърлени онези препоръки, които той предлага или поддържа¹³⁵. Първото приложение на системата на механичното мнозинство е приемането в специалната комисия и на пленарното заседание на решението да бъдат валидни и препоръките, утвърдени с обикновено мнозинство. Това решение в конкретния случай е крайно неконструктивно и антидемократично и е израз на антисъветизъм. То минира усилията за сближаване на становищата и за достигане на единодушие, затормозва работата на конференцията и я тласка към безизходица. Такава процедура, отбелязва в речта си на пленарното заседание на 8 август ръководителят на югославската делегация Ед. Кардел, даваща на групата на блок от държави възможността да налагат своите решения на други държави, би превърнала конференцията в чиста формалност. Тя би загубила характера си на мирен форум и "вместо да подготви мира би поощрила всички елементи в света, които се стремят към разпалването на нова война"¹³⁶.

Някои буржоазни вестници бързат да окачествят решенията на конференцията по процедурните въпроси като "победа на западните сили над Съветския съюз"¹³⁷. Разбира се, такава оценка е неоснователна. Решението за въвеждане на обикновеното мнозинство е само елемент от борбата по мирното уреждане. Съветските делегации, поддържани от делегациите на трите народнодемократични страни,

¹³³ Пак там, с. 269.

¹³⁴ Пак там, т. 2, с. 9.

¹³⁵ Пак там, т. 1, с. 115.

¹³⁶ Пак там, с. 118, 120.

¹³⁷ Cite Soir du 7 août 1946.

имат достатъчно авторитет и доводи да продължат борбата на конференцията за справедливи мирни договори. Силата на съветската позиция се корени в демократизма на принципите, на които се опира. Освен това гласността в работата на конференцията позволява на съветските делегации да разобличават маневрите и задкулиските игри на противниците на сътрудничеството; на световната общественост — да се осведомява за хода на борбата и да изразява своята подкрепа на съветската позиция.* Следва да се изтъкне също, че препоръките на конференцията нямат задължителен характер за СМВР. В хода на дискусиите по процедурните въпроси в резултат на убедителните доводи на представителите на СССР и на народнодемократичните страни става ясно, че реална тежест ще имат препоръките, приети с квалифицирано мнозинство от две трети, докато онези препоръки, които могат да получат обикновено мнозинство, ще бъдат предварително политически и морално дискредитирани. Това дава основание на Съветския съюз, опирайки се на принципа на единодушие в СМВР, последователно да отстоява демократизма на мирните договори.

Борбата по процедурните въпроси значително усложнява работата на конференцията¹³⁸. В напрегната обстановка протича обсъждането на проектодоговорите и на голям брой поправки, предложения и допълнения към тях в отделните комисии, подкомисиите и на пленарните заседания. Делегацията на СССР, направила вече компромисни споразумения в СМВР, се придържа към съгласуваните в съвета членове на проектодоговорите, които като цяло носят справедлив характер. По несъгласуваните въпроси тя отстоява съветските предложения, направени в СМВР и отразени в съответни приложения към проектите за договори. Поддържайки съветската позиция, делегациите на Украинската и Белоруската ССР, както и делегациите на Полша, Чехословакия и Югославия се стремят да дадат своя принос за завършване върху справедливата основа съставянето на мирните договори и за уточняване на онези членове от тях, по които се води продължителна дискусия и бяха неудовлетворителни. Около две трети от общия брой на поправките към договорите на конференцията са дело на западните делегации¹³⁹. В това отношение отново се отличава австралийската делегация, направила 73 поправки¹⁴⁰. Промените, наложени от западните делегации, по същество възпроизвеждат англо-американските предложения както по съгла-

* Не е случайно, че някои западни дейци, като например П. А. Спаак, министър на външните работи на Белгия и ръководител на белгийската делегация на конференцията, ратувайки за "тайната дипломация", критикуват именно гласността като основна причина за затрудненията в работата на конференцията, за нейните "продължителни" и "нестончаеми" заседания. Вж. Le Monde, dv 13 oct. 1946.

¹³⁸ Ж и г и я, К. Цет. съч., 131—132.

¹³⁹ Recueil des Documents de la Conference de Paris, V. 1. 439—445.

¹⁴⁰ Пах там, 439—441.

суваните, така и по спорните и нерешените въпроси на мирните договори. Тяхното приемане би означавало договорите и процедурата по приложението им да бъдат превърнати в инструмент за политико-икономическо подчиняване от империалистическите държави на петте победени страни.

Благодарение на усилията на съветските делегации и на делегациите на трите народнодемократични страни по-голяма част и най-несправедливите от поправките, предложенията и допълненията на западните делегации са оттеглени, без да бъде гласувано по тях, или пък са отхвърлени в комисиите и на пленарните заседания.

Най-опасно е австралийското предложение, което се отнася до статута на мирните договори и до процедурата за тяхното съставяне: на специална конференция от членове на Обединените нации да бъде дадено правото "да ревизира" мирните договори или на части от тях след приемането и влизането им в сила¹⁴¹. Това предложение автоматично зачерква решенията на Потсдамската конференция и възложеното с тях на СМВР изработване на мирните договори. То е необосновано и нелогично и е категорично отхвърлено в комисиите по политическите и териториалните въпроси¹⁴². Отпадат още цяла серия несправедливи предложения на австралийската делегация: към всяка комисия по политическите и териториалните въпроси на конференцията да бъде съставен "анкетен комитет", който да представи доклад по спорните териториални въпроси¹⁴³; при положение че след подписването на мирния договор с Италия двустранната итало-югославска комисия срещне затруднения при трасирането на границата, указания да ѝ бъдат дадени не от посланиците на четирите велики държави — СССР, Великобритания, САЩ и Франция, както се предвижда в проектодоговора с Италия, а от представители на тези държави и от още трима представители на страни, които да бъдат определени на конференцията¹⁴⁴; победените страни да признаят задълженията по съблюдаване правата на човека като "фундаментални закони" и да не приемат никакви други официални решения, "противоречащи на тези закони"¹⁴⁵; да бъде създаден наддържавен "Европейски съд за правата на човека", който да има "пълна компетентност при решаването на въпросите, свързани с "нарушаване правата на човека" и с "фундаменталните свободи" в петте победени страни¹⁴⁶; да бъде създаден "Изпълнителен съвет", който да контролира "бързото

¹⁴¹ Пак там, с. 454.

¹⁴² Пак там, т. 2, с. 86.

¹⁴³ Пак там, т. 1, с. 446; т. 2, с. 17.

¹⁴⁴ Пак там, т. 4, 421—422, 447; т. 1, с. 447; т. 2, с. 61.

¹⁴⁵ Пак там, т. 1, с. 447; т. 2, с. 66.

¹⁴⁶ Пак там, т. 451—452; т. 2, с. 85.

и ефикасно" прилагане на мирния договор от Италия¹⁴⁷; да бъде създадена за всяка една от четирите страни (Румъния, България, Унгария и Финландия) и за италианските репарации по отношение на Съветския съюз "Репарационна и реституционна комисия", която 6 месеца след встъпването в сила на мирните договори да определи размера и източниците на репарациите и да контролира тяхното изпълнение. Репарациите да се изплащат в чуждестранна валута — в долари или в лири стерлинги¹⁴⁸ и др.

Съветската делегация не допуска на мирната конференция да бъдат приети препоръки, имащи за цел съществено изменение на политическите, териториалните, репарационните и военните клаузи на проектодоговорите, които като цяло са съгласувани в СМВР. Отхвърлено е искането на гръцката делегация, поддържано от делегациите на Англия и САЩ, да бъде присъединена към Гърция 1/10 от територията на България и 1/3 от територията на Албания. Отпадат редица от тенденциозните поправки на гръцката делегация по отношение на мирния договор с България, като например тези за създаване в България на Съюзна контролна комисия в състав Гърция, Великобритания, САЩ, СССР, Югославия, която да упражнява надзор за изпълнението на военните клаузи на договора, за снижаване числеността на българската армия и нейните въоръжения до ниво много по-ниско от предлаганото от СМВР¹⁴⁹ и др.

На мирната конференция Албания е поканена да изложи своите съображения по мирния договор с Италия и е признато правото ѝ да получи репарации от Италия¹⁵⁰. Фиксирана е сумата 25 млн. долара, която Италия трябва да изплати като репарации на Етиопия¹⁵¹.

Конференцията потвърждава онези икономически клаузи на мирните договори, по които е постигнато съгласие в СМВР. Срокът на действие на принципа за "равните възможности" се запазва в Румъния, България, Унгария и Финландия 18 месеца след влизането в сила на мирните договори. В хода на разискванията и при гласуването в комисията и на пленарните заседания е отхвърлено английското предложение за пълна компенсация от победените страни на собствеността на чужди граждани и е призната за правилна съветската позиция за частична компенсация. На конференцията е прието компромисното предложение на Франция за частична компенсация в размер на 75 процента от реално понесените загуби¹⁵². Поради реши-

¹⁴⁷ Пак там, т. 1, 453—454; т. 2, с. 86.

¹⁴⁸ Пак там, т. 1, 449—450; т. 2, с. 346.

¹⁴⁹ Пак там, т. 1, 487—488, 495; т. 3, с. 341, 384.

¹⁵⁰ Пак там, т. 2, с. 359, 363, 400, 405.

¹⁵¹ Пак там, т. 2, с. 405; т. 4, с. 118.

¹⁵² Пак там, т. 3, с. 59; т. 4, 182—184.

телното противодействие на съветската делегация и възникналите по конкретния въпрос противоречия между империалистическите държави делегацията на Великобритания не успява да превърне в препоръка към мирния договор с Румъния английското предложение да бъдат изплатени компенсации на чуждестранните застрахователни общества в тази страна. Отклонени са още редица предложения на английската делегация, третиращи икономическия раздел на мирния договор с Румъния¹⁵³. Поради използването от делегациите на САЩ и Англия на "машинката за гласуване" на конференцията не са утвърдени някои съвсем основателни поправки на съветските делегации и на делегациите на народнодемократичните страни. По много въпроси са гласувани дискриминационни и неудовлетворителни препоръки, а с други конференцията въобще не се съобразява.

По политически съображения са отхвърлени поправката на украинската делегация и поправката на белоруската делегация, с които се предлага в преамбюлите на румънския и на българския мирен договор да бъде отразено действителното положение на нещата, и на Румъния¹⁵⁴ и България¹⁵⁵ да бъде признат статут на съвоюващи държави. Въпреки очевидната необходимост на конференцията западните делегации се противопоставят на предложението на украинската и полската делегация италианското правителство в съответствие с условията на примирието да бъде задължено да не допуска възраждането и дейността на политически, военни или полувоенни организации от фашистки тип и тези поправки отпадат¹⁵⁶.

"Машинката за гласуване" потвърждава поправката на английската делегация в мирните договори с Румъния, България и Унгария да бъде включен съвсем излишен допълнителен член тези държави "да не допускат дискриминация на своите граждани във връзка с тяхната раса, пол, език, вероизповедание както по отношение на самите лица, така и по отношение на тяхната собственост, делови и професионални интереси, статут, политически и граждански права"¹⁵⁷. За английското правителство този член е необходим, за да бъде породено недоверие към вътрешната политика на правителствата на тези страни и под претекст за защита правата на евреите да бъдат укрепени британските позиции в Палестина¹⁵⁸.

В комисията по политическите и териториалните въпроси за България след отхвърлянето на гръцките претенции за 1/10 част от бъл-

¹⁵³ Ж и г н я, К. Цит. съч., 163–169.

¹⁵⁴ Recueil des Documents de la Conference de Paris, V. 2, p. 188.

¹⁵⁵ Пак там, т. 2, с. 251; т. 4, 234–235.

¹⁵⁶ Пак там, т. 1, 497–498, 510; т. 2, с. 79; т. 4, 91–92.

¹⁵⁷ Пак там, т. 2, с. 199, 239, 281; т. 4, с. 170, 235–236, 284–285.

¹⁵⁸ Израелян, В. Из истории подготовки мирного договора с Болгарией. – В: Из истории международных отношений. М., 1963, с. 60.

гарската територия с мнозинство от 10 гласа при 1 "против" (Гърция) и 2 "въздържали се" (Индия и ЮАС) без поправка е приет член 1 от проектодоговора за България българските граници да се възстановят такива, каквито са били на 1 януари 1941 г.¹⁵⁹ Но при решаването на този въпрос на пленарното заседание на 11 октомври английската делегация организира нов сценарий на игра на гласове. Въпреки че за член 1 на проектодоговора с България гласуват 9 делегации и нито една не се обявява открито против него, при 12 въздържали се делегации той е отхвърлен¹⁶⁰. Конференцията не приема препоръки по него и го оставя за решаване от СМВР. Дискриминационното отношение на западните държави към България се проявява и с определянето върху основата на английското предложение на неимоверно високата сума на стойност 125 млн. долара на българските репарации за Гърция и Югославия¹⁶¹; с приемането на гръцката поправка за демилитаризиране на българската гранична зона с Гърция (макар гръцката делегация да потвърди, че в тази зона няма погранични укрепления)¹⁶²; с прокарването на гръцката поправка, приет в нарушение на процедурните правила, тъй като постъпва след гласуването на съответния член, на България да бъде наложена забраната да строи торпедни катери¹⁶³ и др.

С изключение на уточнението за италианските репарации за Етиопия и за СССР на конференцията не е внесена яснота относно сумата на репарациите, които Италия трябва да издължи на Югославия, Гърция и Албания. Не е посочена точната сума на италианските репарации за Албания. Прието е Гърция и Югославия да получат поравно репарации от Италия. Това е неправилно, защото Югославия има законното основание да претендира за получаване на по-голям размер репарации, отколкото Гърция. Установени са италианските репарации за Гърция на стойност 100 млн. долара¹⁶⁴.

Незадоволителни са препоръките на конференцията и по едни от най-важните въпроси на мирните договори — за статута на Триест за корабоплаването по Дунав. Приемат се американското и френското предложение за статут на Триест, които предвиждат тази територия да бъде поставена в положение на полуколониален режим; назначавания от Съвета за сигурност губернатор на практика да бъдат дадени неограничени права и същевременно нищо не се споменава за сроковете за изтегляне на окупационните войски от "Свободна"

¹⁵⁹ Recueil des Documents de la Conference de Paris, V. 2, p. 253.

¹⁶⁰ Пак там, т. 4, с. 235.

¹⁶¹ Пак там, т. 3, с. 128; т. 4, с. 190.

¹⁶² Ж и г н я, К. Цит. съч., 143—144.

¹⁶³ Пак там, с. 144.

¹⁶⁴ Recueil des Documents de la Conference de Paris, V. 4, 117—119.

тата територия"¹⁶⁵. По въпроса за режима на Дунав е одобрено френското предложение "корабоплаването по р. Дунав да бъде свободно открито при условията на пълно равенство на гражданите, кораби и стоките на всички държави" и шест месеца след влизането в сила на мирните договори да бъде свикана конференция от представители на крайбрежните държави и на четирите съюзни държави за установаване на нов режим на корабоплаване по Дунав¹⁶⁶.

На конференцията са гласувани препоръките на западните държави към приложенията на мирните договори с Румъния, България и Унгария. Трите страни трябва да се откажат от всякакви претензии към Германия¹⁶⁷, да предоставят на всички самолети на гражданската авиация на страните-членки на Обединените нации "право да летят без кацане" над тяхната територия или "да кацат с търговски цели"¹⁶⁸ и др.

На конференцията не е постигната съгласуваност по онези членове на проектите, които засягат методите за разрешаване на споровете при тълкуването и изпълнението на мирните договори.

От обсъдените на конференцията над 300 поправки и предложения в СМВР трябва да бъдат представени 53 препоръки, приети с квалифицирано мнозинство от две трети и 41 препоръки, гласувани обикновено мнозинство¹⁶⁹.

На конференцията в Париж ясно се разграничават и се сблъскват двете противоположни линии по проблемите на следвоенното мирно урегулиране — демократичната и империалистическата. Възлагайки в своите планове за мира решаваща роля на конференцията, АЩ и Англия не могат да постигнат стратегическите си цели, свързани с нея. Нито "бунтът" на малките страни против "наложената" процедура за работата на конференцията, нито острият антисъветизъм в изказванията на западните делегати и манипулирането с "маинката за гласуване" успяват да принудят съветските делегации на глътки и на приемане на англо-американските условия по въпросите на мира. Принципната и последователна позиция на Съветския съюз на конференцията получава широко разбиране, одобрение и подкрепа от световната общественост. Около тази позиция се изгражда укрепва единодействието и между съветските делегации и делегациите на народнодемократичните страни. Към тях в много случаи се присъединяват и някои от западните делегации. Конференцията представлява ново и много сериозно доказателство за неуспеха на

¹⁶⁵ Пак там, т. 2, 102—103, 105—107, 109, 137; т. 4, 74—76, 92—104.

¹⁶⁶ Пак там, т. 3, 160—161, 199, 225; т. 4, 191—192, 249, 297—298.

¹⁶⁷ Пак там, т. 4, с. 188, 245—246, 293—294.

¹⁶⁸ Пак там, с. 189, 277, 295.

¹⁶⁹ В у г н е s, J. Цит. съч., с. 291, 295.

опитите да се действа по отношение на Съветския съюз от "позиция на силата".

Провал претърпяват планове на САЩ и Англия за ревизия на процедурата по мирното уреждане и на подготовените от СМВР проекти и за налагане на англо-американската концепция по целия комплекс от въпроси, засягащи мирните договори. Без съществени промени остават почти всички съгласувани в СМВР членове на протоколите. Само по два възлова въпроса — за начина на гласуване на конференцията и за статута на Триест — САЩ и Англия открито се откъсват от поетите от тях задължения в Съвета на министрите. Положителен резултат от конференцията е, че на нея окончателно се очертават контурите на политическото, териториалното, репарационното и военното уреждане, което с малки изключения практически е завършено.

"Машинката за гласуване" се оказва неефикасно средство в ръцете на САЩ и Англия. По редица въпроси, особено в комисиите, те не събират необходимото мнозинство. С обикновено мнозинство са приети западните поправки по такива въпроси като правата на евреите в България, българските репарации към Югославия и Гърция, отказване на Румъния от претенции към Германия и др. Пак с обикновено мнозинство е отклонено и полско-украинското предложение да не се допуска в Италия създаването на организации от фашисткия тип. В самия край на конференцията става очевидно, че процедурата на гласуване не дава очакваните от САЩ и Англия резултати.

Но Парижката конференция не изпълнява една от основните задачи — да съгласува спорните членове на мирните договори¹⁷⁰. На кои въпроси, като например този за българо-гръцката граница и др., остават на изходната им точка. Конференцията не допринася за решаване на противоречията между великите сили и за сближаване на техните позиции по спорните въпроси. Приетите от нея тенденции и дискриминационни препоръки на западните страни главно икономическите въпроси ни най-малко не разрешават противоречията.

Парижката конференция, от друга страна, е ново потвърждение на правилността на съветската политика, насочена към международно сътрудничество при решаване на въпросите на мирното уреждане. На нея докрай, при това открито, се изясняват позициите на великите държави. Става ясно в каква насока трябва да се върви, за да може в конструктивен план и на базата на разумни, взаимноизгодни и взаимноприемливи отстъпки и компромиси да се завърши изгот-

¹⁷⁰ История международных отношений и внешней политики СССР. Т. 3, 1120.

ето на мирните договори. Такава е позицията на Съветския съюз по време и след завършване на конференцията.

Правителствата на САЩ и Англия трябва да отчетат провала на ехните планове, свързани с мирната конференция. Поради решителното противодействие на Съветския съюз те не могат да превърнат мирните договори в средство за намеса в народнодемократичните страни. Укрепването и утвърждаването на народнодемократичната власт в Румъния, Унгария и България, още повече при такива сложни вътрешни и международни условия, проваля надеждите за нейното събаряне и връщането на старите порядки в тези страни. Същевременно намесата на световната общественост не позволява да бъде прекъснат процесът на мирното уреждане, който се намира в напреднал стадий. Всички тези фактори, съчетани с готовността на Съветския съюз за сътрудничество и гъвкавостта на неговата позиция по спорните въпроси, заставят правителствата на САЩ и Англия ведно със СССР да завършат изготвянето на петте мирни договори¹⁷¹.

* * *

Съгласно процедурата, установена от Московското съвещание през декември 1945 г., от 4 ноември до 12 декември 1946 г. в Ню Йорк се провежда третата поредна сесия на СМВР, която заседава паралелно с общото събрание на ООН, започнало работа на 23 октомври. На тази сесия завършва окончателното изработване на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия.

На Нюйоркската сесия за пръв път в процеса на мирното уреждане не се води борба по процедурните въпроси¹⁷². През първата половина на сесията западните делегации все още се опитват да упражнят натиск върху съветската делегация, но не успяват дълго да я задържат на тази позиция¹⁷³. На сесията възтържествува духът на сътрудничеството, на взаимни отстъпки и компромиси между великите държави.

В началото на сесията Бърнс предлага министрите на външните работи да утвърдят всички препоръки, приети с мнозинство от двете страни на мирната конференция. Съветската делегация не е съгласна с това предложение, тъй като то означава на препоръките на конференцията да се придаде задължителен за Съвета на министрите характер и противоречи на процедурата по мирното уреждане¹⁷⁴. Сесията пристъпва към цялостно оглеждане на мирните договори, към

¹⁷¹ Ж и г н я, К. Цит. съч., 187–188.

¹⁷² В у г л е с, J. Цит. съч., с. 269.

¹⁷³ История на дипломатията. Т. 5, кн. 1, с. 63.

¹⁷⁴ Там там.

обсъждане на онези техни членове, по които съществуват различия и по които мирната конференция е приела неудовлетворителни препоръки, както и на всички други препоръки на конференцията.

Съветската делегация не настоява за преразглеждане на някои точки на преамбюлите на договорите, тъй като по тях вече са приети съгласувани решения в СМВР и на мирната конференция. Западните делегации оттеглят своите възражения в италианския мирен договор, както в другите четири договора да бъде записано задължението да не се допуска в Италия възраждането и дейността на политически и военни организации от фашистки тип. Съветската делегация е против включването в мирните договори на предложения от Англия и получил на конференцията квалифицирано мнозинство специален член за защита правата на евреите. Тя успява да постигне същия маневър на този член от българския мирен договор, докато в договорите с Румъния и Унгария той остава¹⁷⁵. Независимо че на румънското и унгарското правителство се възлагат несправедливи задължения, които те доброволно изпълняват, това, както отбелязва К. Жигня, ни най-малко не променя демократичните като цяло политически раздели на мирните договори¹⁷⁶.

По териториалните раздели на мирните договори не е съгласен само членът за българо-гръцката граница, по който мирната конференция не можа да направи препоръка. Обсъждането на този въпрос започва на 11 ноември върху основата на нов гръцки меморандум до СМВР. В този меморандум гръцкото правителство настоява да бъде присъединена към Гърция "ивница" около Солун в размер 875 кв. км с 45-хилядно население. Бевин поддържа това искане, характеризирайки го като "умерено" и необходимо за засилване на гръцката граница. Във връзка с евентуално преселване на населението той прави неточен аналог с определянето на полската граница. Съветската делегация категорично заявява, че няма да позволи изменение на българската граница и отказва да обсъжда гръцкото предложение. Делегациите на САЩ и Франция подкрепят съветската позиция и също са против изменение на българската граница. Френската делегация внася компромисно предложение: да бъде утвърден членът, разработен от СМВР, за неизменност на българската граница в мирния договор с България да бъде въведен член за демилитаризация на българската погранична зона с Гърция. На 3 декември министрите на външните работи приемат френското предложение¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Вж. *Внешняя политика Советского союза 1947 год.* Ч. 1. М., 1952. Мирный договор с Румынией, с. 210; Мирный Договор с Венгрией, с. 251.

¹⁷⁶ Жигня, К. Цит. съч., 189–190.

¹⁷⁷ *European Peace Treaties after World War II. Negotiations and Texts of Treaties with Italy, Bulgaria, Hungary, Rumania, and Finland.* Boston (Mass. — 1954), p. 58. *Making the Peace Treaties, 1941–1947*, p. 58.

случая по-важно значение за България има фактът, че нейните граници остават непроменени и тя запазва своята територия, а това е голям успех за Съветския съюз в мирното уреждане.

На сесията трябва да бъде определен размерът на репарациите от България за Югославия и Гърция и от Италия за Югославия, Гърция и Албания. Съветското становище е да се намалят българските репарации; частичните обезщетения от Италия под формата на репарации за Югославия да бъдат справедливи; Албания да получи репарации от Италия в размер на 10 млн. долара. По въпроса за репарациите министрите водят продължителни и сложни разисквания, обсъждат различни варианти и цифрови данни. Но както се посочва в американските дипломатически документи, "зоните на несъгласието постоянно намаляваха и възможностите за компромис нарастваха"¹⁷⁸. По въпроса за българските репарации на 4 декември е прието компромисното френско предложение България да изплати под формата на стоки 45 млн. долара на Гърция и 25 млн. долара на Югославия¹⁷⁹. Италианските репарации са 125 млн. долара за Югославия, 105 млн. долара за Гърция и 5 млн. долара за Албания. Потвърдена е сумата от 25 млн. долара на италианските репарации за Етиопия. При решаване на репарационния въпрос Съветският съюз постига чувствително намаление с 55 млн. долара на българските репарации в сравнение с определените в препоръката на мирната конференция и осигурява правото на Албания да получи, макар и в мален размер, репарации от Италия.

При обсъждането на въпроса за компенсациите френската делегация счита, че те трябва да съставляват 75 на сто от стойността на собствеността, реално понесла щети в петте страни по време на войната. Английската делегация поддържа предложението си за пълно обезщетение. Понеже Съединените щати не се нуждаят от средства под формата на обезщетение, американската делегация от тактико-политически съображения потвърждава направеното от САЩ още на мирната конференция предложение за 25-процентно компенсиране. Съветската делегация неизменно се придържа към принципа за частична компенсация. Тъй като американското предложение отговаря на този принцип, тя го подкрепя, но то не получава одобрението на Англия и Франция. След многобройни дискусии на сесията в Ню Йорк е възприета съветската гледна точка за частична компенсация. На 4 декември едновременно с решаването на проблема за репарациите Съветът постига споразумение и за размера на компенсациите. Взето е компромисно решение, предложено от френската делегация, според което петте страни трябва да изплатят 66,6 на сто (или

¹⁷⁸ European Peace Treaties..., p. 91.

¹⁷⁹ Making the Peace Treaties, 1941 - 1947, p. 59.

23) компенсации за загубите на западните държави¹⁸⁰. Това решение е последвано от приемането на американското предложение да се изплатят щетите на чуждестранните собственици, участвали в смесени предприятия¹⁸¹.

Министрите на външните работи утвърждават на сесията всички военни клаузи на мирните договори, които са конкретно и най-детайлно разработени. Върху петте държави се разпростират ограниченията в областта на военната техника, експериментирането, производството и притежаването на настъпателни оръжия, включително и на атомна бомба. Излишъците от военни материали и техника трябва да бъдат унищожени или предадени на трите велики държави. За всяка от страните се определят числеността на личния състав на сухопътните, военновъздушните и военноморските сили, характерът и обемът на принадлежащото им въоръжение и техниката, необходими за защита на техните национални граници. Регулира се репатрирането на военнопленниците. Определя се 90-дневен срок след влизането в сила на мирните договори за изтеглянето на съюзническите войски от територията на бившите съюзници на Германия. На Съветския съюз се предоставя правото да запази свои въоръжени сили на територията на Румъния и Унгария за поддържане на комуникациите си в Австрия¹⁸².

Съветът на министрите постига споразумение по въпроса за Триест. В съответния раздел на мирния договор с Италия се посочва, че се "създава Свободна територия Триест" и се определят нейните граници. Съюзните държави и Италия поемат задължението да признаят "Свободната територия", чиято цялост и независимост трябва да се обезпечават от Съвета за сигурност при ООН. След прекратяването на италианския суверенитет "Свободната територия" следва да се управлява в съответствие с Временния режим, съставен от СМВР и утвърден от Съвета за сигурност. Това положение остава в сила до датата, която Съветът за сигурност ще определи за въвеждането в сила на утвърдения от него Постоянен статут¹⁸³.

Министрите утвърждават документи за Временния¹⁸⁴ и Постоянния¹⁸⁵ статут на "Свободната територия", за превръщането на Триест в "свободно пристанище"¹⁸⁶, включени като приложения към мирния договор с Италия. Временният и Постоянният статут в об-

¹⁸⁰ Пах там.

¹⁸¹ Жигиля, К. Цит. същото, 194.

¹⁸² Вж. Внешняя политика Советского Союза 1947 г., Ч. 1, 156—157, 158—159, 163—166, 156—159, 194—195, 202—203.

¹⁸³ Пах там, Мирный договор с Италией, 77—78.

¹⁸⁴ Пах там, 156—160.

¹⁸⁵ Пах там, 142—156.

¹⁸⁶ Пах там, 160—169.

щи линии отговарят на принципите за демократичното устройство на "Свободната територия"¹⁸⁷. Тази територия се провъзгласява за демилитаризирана и неутрална, определят се сроковете за изтегляне на чуждите войски от нея.*

Въпросът за италианските колонии не е преразгледан на Нюйоркската сесия. Потвърдено е решението на Парижката сесия на СМВР, отразено в чл. 23 на италианския мирен договор и одобрено от мирната конференция, за отказа на Италия от нейните владения в Африка¹⁸⁸. Ако в продължение на едногодишен срок след влизането в сила на мирния договор с Италия четирите велики държави не намерят решение на въпроса за съдбата на нейните бивши африкански владения, този въпрос ще бъде предаден на Общото събрание на ООН¹⁸⁹, което следва да направи препоръки по него.*

Министрите на външните работи чрез взаимни отстъпки постигат споразумение за корабоплаването по Дунав, което представлява сериозен успех за съветската дипломация. Отчитайки настоящето искане на западните партньори, съветската делегация се съгласява в мирните договори с Румъния (чл. 34), с България (чл. 32) и с Унгария (чл. 33) да бъде включен принципът за свобода на корабоплаването по р. Дунав. Тя внася свой текст, с който е подобро френското предложение по тези членове. След допълненията на заместник-министрите е приета следната формулировка: "Навигацията по Дунав трябва да бъде свободна и открита за търговските съдове и стоки на всички държави върху основата на равенство по отношение на пристанищните и навигационните такси и условията на търговското

¹⁸⁷ История на дипломацията. Т. 5, кн. 1, с. 65.

* Постановленията на мирния договор с Италия относно Триест по-късно не влизат в сила. САЩ и Англия отказват да изтеглят своите войски от тази територия и засилвайки противоречията между достойните членове на Съвета за сигурност, осуетяват назначаването на губернатор. На 5 октомври 1954 г. между Италия и Югославия е подписано споразумение, според което по-малката по размери западна част на "Свободната територия" с град Триест (територия 200 кв. км. население 290 хил. души) е присъединена към Италия, а останалата част (територия 525 кв. км. население 70 хил. души) — към Югославия. На 25 октомври 1954 г. англо-американските войски са евакуирани от района на Триест.

¹⁸⁸ Външния политика на Съветския съюз, 1947 год. Ч. 1. Мирният договор с Италия, с. 80.

¹⁸⁹ Пак там, с. 179.

* Правителствата на САЩ и Англия провалят съвместното решаване на този въпрос от СССР, САЩ, Англия и Франция и през септември 1948 г. го предават за обсъждане в ООН. В съответствие с решенията на Общото събрание на ООН на 24 декември 1951 г. е провъзгласена независимостта на Либия. През 1950 г. Италианска Сомалия е поставена под опеката на Италия за срок от 10 години, а през 1952 г. Еритрея е присъединена към Етиопия, която става федеративна държава. През 1962 г. действието на федеративния статут е прекратено и Еритрея се превръща в една от провинциите на Етиопия. През май 1960 г. след получаването на независимост Британска и Италианска Сомалия се обединяват.

корабоплаване. Горезложено не се разпростира върху превоза между пристанищата на една и съща страна"¹⁹⁰. Тази формулировка възстановява принципа на свободното корабоплаване по Дунав. С нея обаче не се определя режимът на реката. Съветското становище е решаването на въпроса за статута на Дунав да не се свързва с мирните договори. Приетото решение защитава също националните паракходни компании на страните от дунавския басейн от конкуренцията на чуждестранните съдове на тяхната територия, понеже "свободата на корабоплаването" не се разпростира върху движението между пристанищата на една и съща страна"¹⁹¹.

Много по-важно значение има втората част от решенията на Нюйоркската сесия по въпроса за корабоплаването по Дунав, в която получава пълно потвърждение предложението на съветската делегация. Съветът на министрите приема извън текстовете на мирните договори отделна резолюция, в която се предвижда в срок от 6 месеца след влизането в сила на мирните договори с Румъния, България и Унгария да бъде свикана конференция на дунавските страни — СССР, Украинска ССР, България, Румъния, Югославия, Чехословакия и Унгария, на която да присъстват и представители на САЩ, Великобритания и Франция. Целта е да се разработи нова конвенция за режима на корабоплаване по Дунав"¹⁹². Така окончателно са отхвърлени опитите на империалистическите държави да използват мирното уреждане, за да проникнат в страните на дунавския басейн. Като се има предвид съставът на участниците в бъдещата конференция, определен от Съветския съюз със съгласието на западните му партньори, в които преобладават крайдунавските страни, поели пътя на народната демокрация, може да се предполага какъв характер ще имат нейните решения*.

Министрите на външните работи завършват редактирането на несъгласуваните членове на мирните договори, отнасящи се до икономическата област. По тях отново се проявяват компромиси и взаим-

¹⁹⁰ М у н т я н, М. Дунайская проблема в международных отношениях, с. 165.

¹⁹¹ Пак там, 164—165.

¹⁹² Пак там, с. 166.

* Дунавската конференция се провежда в Белград от 30 юли до 18 август 1948 г. в съответствие с решенията на Нюйоркската сесия на СМВР. На нея е приета нова конвенция за режима на корабоплаване по Дунав. В основата ѝ залягат съветските предложения. Съгласно тази конвенция откритото и свободно по отношение на навигационните такси и условия търговско корабоплаване по Дунав следва да се обезпечавя съобразно интересите и суверенните права на крайдунавските държави; забранява се плаването на военните съдове на недунавските държави по реката; създава се единна дунавска комисия само от представители на дунавските страни, на две речни администрации в най-сложните по навигационни условия места и др. Приемането на новата дунавска конвенция е голяма победа за Съветския съюз и народнодемократичните страни.

ни отстъпки. По отношение на мирните договори с Румъния, България и Унгария съветската делегация оттегля своето предложение да бъдат изключени национализираните отрасли на промишлеността от режима на най-облагодетелстваната нация и се съгласява Обединените нации да получат право в областта на международната търговска авиация, "включително правото на кацане за зареждане с гориво и ремонт", а в международните съобщения — правото на "полети без кацане" над територията на тези страни. Едновременно с това е прието решение, което забранява използването на авиацията за военни и разузнавателни цели. В текстовете влиза съветското предложение Германия да възстанови собствеността на Румъния, България и Унгария и същевременно е записано, че тези страни се отказват от неурегулираните до 8 май 1945 г. претенции към Германия, възникнали по време на войната¹⁹³.

На Нюйоркската сесия министрите на външните работи се договарят и по въпроса за метода на решаване на споровете при тълкуването и изпълнението на различните членове на мирните договори. В това отношение съветската делегация предлага демократичен принцип — при разрешаване на възникналите спорове пълноправно участие да имат и представители на победените страни. Тази именно гледна точка е застъпена в постигнатото споразумение. Съгласувано е представителите на двете заинтересовани страни — Обединените нации и бившите неприятелски държави, първи да се опитат да разрешат споровете, възникнали по членовете за реституция на собствеността, насилствено изнесена от територията на Обединените нации, и за компенсация на щетите, нанесени на интересите на западните държави. Двете страни, участващи в споровете по тези членове, трябва да имат еднакъв брой представители и да бъдат поставени при равни условия. Ако в срок от три месеца не се стигне до споразумение, и двете страни могат да поискат въвеждането на трета страна в спора. Ако не се постигне съгласие относно избора на третия участник в решаването на споровете, и двете страни ще имат право да помолят Генералния секретар на ООН да назначи третия участник. Тази тристранна помирителна комисия ще реши окончателно спора по икономическите въпроси¹⁹⁴.

Прието е споровете по тълкуването и изпълнението на всички други членове на мирните договори, неуредени по пътя на преките дипломатически преговори, да бъдат предадени на ръководителите на дипломатическите мисии: за Италия — на САЩ, Англия, СССР и Франция; за Румъния, България и Унгария — на СССР, САЩ и Англия; за Финландия — на СССР и Англия. Всеки спор, неразрешен

¹⁹³ Ж и г н я, К. Цит. съч., с. 193.

¹⁹⁴ Making the Peace Treaties, 1941—1947, p. 56.

от ръководителите на дипломатическите мисии в двумесечен срок, следва да се предава в комисия, състояща се от двама представители на спорещите страни и трети член, избран по взаимно съгласие. Ако двете страни в едномесечен срок не могат да се договорят за третия участник, той трябва да бъде назначен от Генералния секретар на ООН. В комисията се гласува и решенията на нейното мнозинство стават окончателни и задължителни¹⁹⁵.

Обстоятелството, че Румъния, България и Унгария могат да участват като пълноправни партньори в преговорите, засягащи изпълването и изпълнението на мирните договори, дава своето отражение върху отношението на САЩ и Англия към правителствата в тези страни. За да преговарят и поддържат контакт, правителствата на САЩ и Англия трябва да потърсят нормализиране на дипломатическите отношения с всяка една от трите страни¹⁹⁶.

В окончателните текстове на мирните договори залягат 47 от 53-те препоръки на Парижката конференция, одобрени с квалифицирано мнозинство, и 24 от 41-ата препоръки, получили обикновено мнозинство¹⁹⁷.

• • •

Изработените от съюзниците мирни договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия не са свършени. Но те са най-доброто, което може да бъде постигнато в условията на остра дипломатическа борба и при засилващото се напрежение в отношенията между Изтока и Запада. Договорите са израз на съотношението на силите на международната арена на изхода и непосредствено след завършването на Втората световна война. И понеже в този период бързо нараства авторитетът на Съветския съюз, в основата им залягат съветската програма, принципи и конкретни предложения. Благодарение на усилията на Съветския съюз мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия като цяло имат демократичен и справедлив характер. Те отговарят както на интересите на народите на петте страни, така и на интересите на държавите, воювали с тях. Мирното уреждане с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия е огромна, със стратегически последствия победа на съветската външна политика. За положителните резултати в мирния процес допринасят и утвърждаването, и укрепването на народно-демократичната власт в България, Румъния и Унгария.

¹⁹⁵ Външна политика на Съветския съюз 1947 год. Ч. 1, 120 – 121, 131 – 132, 274 – 275, 311 – 312, 344 – 345.

¹⁹⁶ Ж и г н я, К. Цит. съч., 191 – 192.

¹⁹⁷ В у г н е с, J. Цит. съч., с. 304.

Най-важният резултат от следвоенното мирно урегулиране е, че благодарение на Съветския съюз народите на петте страни са защитени от чуждестранната икономическа, политическа, военна и идеологическа намеса. Запазена е териториалната, политическата и националната неприкосновеност на тези страни. Излизайки от състоянието на международна изолация, Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия постепенно нормализират своите външнополитически връзки и пълноценно се включват в международния живот.

Положителните резултати в мирното урегулиране се дължат на правилността на съветската външна политика, на реалните и обективни основания, които определят тяхното постигане. Съществена роля в това отношение има конкретното провеждане на съветската политика по въпросите на мирните договори, гъвкавостта и тактиката на съветската дипломация, умението да се установят и съблюдават демократични методи и процедура по воденето на преговорите, за да се придвижат успешно към позитивен завършек.

Практическата работа по съставянето на мирните договори фактически започва след установената от Московското съвещание през декември 1945 г. процедура за мирно урегулиране. В нея намират място основополагащите принципи, прокарани и защитавани от Съветския съюз. Съветската страна има определящ принос за включването на Франция на втория етап (1946 г.) в подготовката на мирните договори. При работата на заместник-министрите в Лондон, а след това и на Парижката сесия на СМВР е прието съветското предложение в основата на мирните договори с Румъния, България, Унгария и Финландия да залегнат условията на примирението, което само по себе си предопределя вече характера на мирните договори с тези страни. Парижката сесия на СМВР заседава в съответствие с определената от Московското съвещание процедура. На нея, без да бъде допуснат разрыв между великите държави, в основни линии се съгласуват проектите за мирните договори. На тази сесия западните представители се съгласяват да се обсъдят и приемат процедурни правила за работата на мирната конференция. И в тях отново залягат съветските предложения.

По процедурните въпроси на мирната конференция в Париж се води продължителна борба. В нея фокусират двата различни подхода при мирното урегулиране. Представителите на СССР и на трите народнодемократични страни не позволяват на конференцията да бъде изменена цялостната процедура по изготвянето на мирните договори. С изключение на въпроса за начина на гласуване, правилата за вътрешния ред на конференцията в основни линии остават такива, каквито са предложени от СМВР. Поради активното участие на съветските делегации и на делегациите на трите народнодемократични страни на конференцията САЩ и Англия не успяват да използват "машинката за гласуване", за да наложат своята гледна точка за мира.

По силата на установената процедура Съветът на министрите разглежда препоръките на конференцията на своята трета сесия, проведена в Ню Йорк, и завършва изготвянето на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия. Значението на тази сесия се определя от факта, че е завършено съставянето на мирните договори. Съветската страна постигна много, за да балансира взаимните отстъпки и компромиси.

Процедурата по подписването и ратифицирането на мирните договори отнема немалко време. Отначало мирните договори се подписват в Москва, Вашингтон и Лондон от министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания, а на 10 февруари 1947 г. в Ке д'Орсе в Париж се подписват от министъра на външните работи на Франция Жорж Бидо, от посланиците на СССР, САЩ и Англия във Франция А. Е. Богомолов, Дж. Къфери и Дж. Купър, от представители на държавите-членки на Парижката конференция и от представители на победените страни. Договорите са ратифицирани от победителите и победените страни и от септември 1947 г. влизат в сила¹⁹⁸. Така формално е сложен край на дългия и труден процес на подготовката и подписването на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия.

¹⁹⁸ Ж и г и я, К. Цит. съч., 201 – 202.

ПРОЦЕДУРНЫЕ ВОПРОСЫ ВТОРОГО ЭТАПА В МИРНОМ УРЕГУЛИРОВАНИИ С БЫВШИМИ ЕВРОПЕЙСКИМИ СОЮЗНИКАМИ ГЕРМАНИИ (1946 г.)

Емануил Емануилов

(Резюме)

Работа посвящена исследованию места и роли процедурных вопросов за которыми прятались реальные интересы на втором этапе (1946 г.) в мирном урегулировании с бывшими европейскими союзниками Германии — Италией, Румынией, Болгарией, Венгрией и Финляндией.

Процедура подготовки и подписывания мирных договоров с пятью странами — бывшими соучастниками Германии была выработана на Потсдамской конференции руководителями СССР, США и Великобритании (июль — август 1945 года) и на Московском совещании министров иностранных дел трех великих стран (декабрь 1945 года).

Согласно этой процедуры составление европейских мирных договоров возлагалось Совету министров иностранных дел (СМИД), учрежденный на Потсдамской конференции. При изготовлении каждого из пятых договоров Совет будет из членов, которые подписали условия капитуляции данной страны (Франции признавались право подписки условия капитуляции Италии). Мирной конференции предоставлялись консультативные функции — дать указания перед СМВД, который окончательно редактирует договоры.

В работе рассматривается дипломатическая борьба о процедурных вопросах Парижской сессии СМВД (апрель — июль 1946 года) и Мирной конференции (июль — октябрь 1946 года). Показано и отражение борьбы на процесс мирного урегулирования. Раскрыто также отстаивание Советского союза демократических методов в европейском мирном улаживании, которые со своей стороны способствует выработать сравнительно справедливые мирные договоры, являющиеся отражением соотношений сил на международной арене непосредственно после окончания Второй мировой войны.

LES QUESTIONS DE PROCEDURE A LA DEUXIEME ETAPE DE LA REGULARISATION PACIFIQUE AVEC LES EX-ALLIES EUROPEENS DE L'ALLEMAGNE (1946)

Emanouil EMANOUILOW

(R e z u m e)

Le travail est consacré à l'étude de la place et du rôle des questions de procédure, cachant des intérêts réels, pendant la deuxième étape (1946) de la régularisation pacifique avec les ex-alliés européens de l'Allemagne — l'Italie, la Roumanie, la Bulgarie, la Hongrie et la Finlande.

La procédure pour la préparation et la signature des traités de paix avec les cinq pays, ex-alliés de l'Allemagne, était élaborée à la Conférence de Potsdam des dirigeants de l'URSS, des E. U. A. et de la Grande Bretagne (juillet-août de 1945) et à la conférence de Moscou des ministres des affaires étrangères des trois grands pays (décembre 1945). Selon cette procédure on chargeait de l'élaboration des traités pacifiques européens le Conseil des ministres des affaires étrangères (C. M. A. E.), fondé à la Conférence de Potsdam. Lors de l'élaboration de chacun de ces cinq traités le Conseil des ministres comprendra des membres ayant signé les conditions de la capitulation avec le pays donné (on reconnaissait à la France le droit d'avoir signé les conditions de la capitulation avec l'Italie). On accordait à la Conférence de paix des fonctions de consultation de donner des recommandations devant C. M. A. E., qui rédigera définitivement les traités.

Dans ce travail on examine la lutte diplomatique quant aux questions de procédure à la session de Paris du C. M. A. E. (avril — juillet 1946) et à la Conférence de paix à Paris (juillet — octobre 1946). On montre l'influence, le reflet de la lutte sur ces questions sur le processus de la régularisation pacifique. On fait voir la position constante de l'URSS quant aux méthodes démocratiques dans la régularisation européenne pacifique qui, de sa part, contribue à élaborer des traités de paix relativement justes reflétant le rapport des forces internationales après la guerre mondiale.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1988

Том 26, кн. 3

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "ST. ST. CYRILLE ET METHODE"

DE V. TIRNOVO

FACULTE D'HISTOIRE

1988

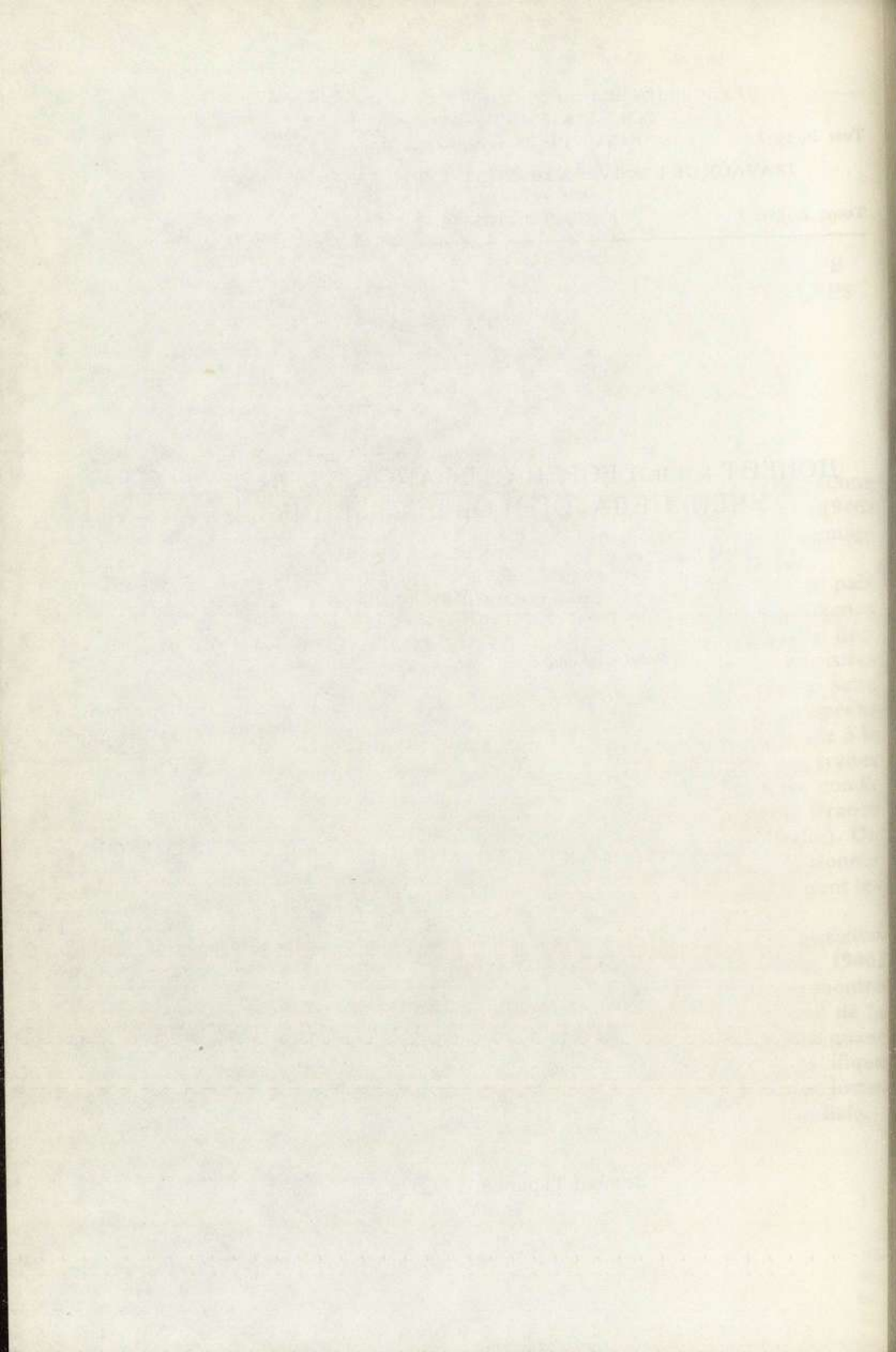
Tome 26, livre 3

ДОЦЕНТ к.и.н. ГЕОРГИ СТЕФАНОВ ПЪРВЕВ —
УЧЕН, ПЕДАГОГ И ОБЩЕСТВЕНИК

Стоян БОГДАНОВ

Редактор: доц. д-р Йордан Андреев

Велико Търново, 1992

На 29 юни 1987 г. тежка и мъчителна болест отне живота на к.и.н. Георги Стефанов Първев, доцент по средновековна обща история във Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий". Историческият факултет изгуби още един свой изявен учен-медиевист, отличен педагог и голям общественик.

Г. Първев е роден на 4 декември 1933 г. в с. Добри дял, Велико-търновски окръг, в семейството на селски стопани. Завършва средното си образование в гр. Г. Оряховица, а през 1952—1954 г. учи в института за прогимназиални учители в гр. Варна — специалност история и френски език. Трудният път на селски учител го отвежда след това напред в добруджанското село Ген. Колево (1954—1958), а след това в с. Белослав, Варненско (1958—1966). Училището в с. Белослав скоро става предпочитано място за провеждане на открити уроци и обмяна на опит между учители историци от окръга. В тези уроци младият Г. Първев показва забележително умение да общува с малките питомци и да ги води в сложните събития на европейската история. Неговият педагогически талант е забелязан и оценен от окръжното ръководство на отдел "Народна просвета", по чието предложение Първев постъпва в СУ "Климент Охридски" като студент-дочник по специалността история. Там той има възможност да слуша лекциите на изявените български историци Ал. Бурмов, Д. Ангелов, П. Петров и др. Под тяхно влияние се оформят трайните му интереси към средновековната история. Ето защо, когато през 1966 г. в ВПИ "Кирил и Методий" е обявен конкурс за асистент по средновековна обща история, Първев го спечелва убедително.

Оттогава датира съвместната му работа и дружба с доц. Борислав Примов. С много всеотдайност и желание двамата работят за издигането на средновековната обща история като една от основните университетски дисциплини.

Първите преподавателски степени Г. Първев преминава сравнително бързо: през 1970 е избран за старши, а през 1973 г. — за главен асистент по средновековна обща история. До 1978 г. води семинарни упражнения, след което започва да чете и лекции пред студент-задочници. Неочакваната смърт на Б. Примов през 1984 г. изпраща Г. Първев пред отговорната задача да оглави дисциплината и да даде всички лекции.

През 1985 г. защити кандидатската си дисертация на тема "Политическото развитие на Полша през периода на феодалната раздробеност (1034—1227)". Дисертационният му труд получи висока оценка от Специализирания научен съвет.

През есента на 1986 г. бе открита процедура на Г. Първев, а през пролетта на 1987 г. той спечели конкурса и бе избран за доцент по средновековна обща история. Този период съвпада с ускореното развитие на заболяването, което ни отне завинаги човека, колегата и близкия приятел — доц. к.и.н. Георги Първев.

В своето научно развитие Г. Първев измина продължителен път изпълнен с редица допълнителни трудности и неблагоприятни обстоятелства, които трябва да се имат предвид при цялостната оценка на неговото научно наследство, наброяващо около 40 заглавия. Той постъпи на работа във ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" в началото на 30-те си години в една дисциплина, за която чуждоезиковата подготовка е *Conditio sine qua non*. Покойният доц. Примов обичаше да ни повтаря: "Един общ историк се изгражда за 20 години. Случаят с Георги Първев показва мъдростта и верността на тази мъдрост. Неговата упоритост и трудолюбие му помогнаха в езиковата му подготовка и в разцвета на творческите си сили той вече работеше свободно с литература на полски, чешки, латински, френски и италиански език. Това личи от богатата библиография на медиевистичните му проучвания.

Другото условие за нормална научноизследователска работа в областта на общата медиевистика е свързано със задгранични специализации и командировки. Г. Първев получи такава възможност едва през 1973 г. Като стипендиант на ЮНЕСКО той пребивава в шестмесечна специализация в Познанския университет, където работи под научното ръководство на проф. д-р Бригита Кюрбис и проф. Герард Лабуда. По-късно Първев работи в архивите и научните библиотеки на Краков под ръководството на проф. д-р Йежи Вирозумски. Специализацията и последвалите я командировки в Полската народна република насочиха окончателно неговите научни интереси в областта на полската средновековна история (XI—XIV в.) и полско-българските отношения до края на XIX в. Определен дял в това отношение има и доц. Б. Примов.

Научната продукция на Г. Първев може да бъде обособена в няколко тематични групи: 1) изследвания върху историята на Полша Европа през XI—XIV в. Тази група включва и публикациите по темата на кандидатската му дисертация; 2) полско-български отношения през XIII—XVII в.; 3) пътеписи за българските земи; 4) полско-български отношения през XIX в.; 5) рецензии, отзиви и учебно-методически разработки и 6) научнопопулярни статии.

Несъмнено за утвърждаването на Г. Първев като учен медиевист най-голямо значение имат изследванията от първи цикъл. При техни анализ трябва да имаме предвид още едно съображение. Обикновено младите научни работници хвърлят всички сили за написването и защитата на кандидатска дисертация, след което търсят възможности за нейното частично или цялостно публикуване. В този случай дисертацията наистина се явява като атестат за научноизследователските качества на нейния автор и изходна точка за по-нататъшна работа.

Г. Първев тръгна по другия път. Той изследва много задълбочено отделни проблеми на полската история през XI—XIV в. и публикува няколко студии¹ с подчертан научен принос, които бяха високо оценени като самостоятелни проучвания. Едва тогава дойде дисертацията като логично обобщение и завършек на тези изследвания, за да представи своя автор не като начинаещ медиевист, а като вече оформен и утвърден специалист по история на средновековната полска държава.

От 1973 г. имам възможността да работя заедно с Г. Първев и да следя отблизо неговата работа както върху посочените частични проучвания, така и по написване на кандидатската му дисертация. Трябва да подчертая, че той се отнасяше с изключителна научна добротворност и отговорност към изследваните проблеми, дори изпитваше известен страх от голямата наука. Тези обстоятелства го кара да не бърза с окончателното оформяне на дисертационния си труд. Тичният опит, собствените успехи и несполуки допринесоха за стесняване на хронологическите рамки и основните проблеми на дисертацията, която в първоначалния си замисъл трябваше да обхваща развитието на полската държава през периода XI—XIV в. Във връзка с това той натрупа многообразен и ценен изворов и историографски материал. Неговото проучване и овладяване погълна много сили и време от най-хубавите му години в университета. Със съжаление трябва да отбележа, че една голяма част от събраната литература и източниците останаха неизползвани поради преждевременната му смърт.

Впоследствие темата на дисертацията придоби окончателния си вид: "Политическото развитие на Полша през периода на феодална-

¹ Първев, Г. Основни моменти в развитието на Великокняжеската власт в Полша през периода 1138—1202 г. — Тр. на ВТУ. Т. 14, кн.3, 1980, 37—69; Първев, Г. Проблемът за вътрешната колонизация в средновековна Полша, отразен в полската и немската историография. — Тр. на ВТУ. Т. 20, кн. 3, 1983, 41—61; Първев, Г. Ролята на вехето в раннофеодалната полска държава. — В: Сб. 40 години от 9-ти септември 1944 г. (под печат); Първев, Г. Политическите борби в Малополша през 1194—1195 г. и утвърждаването на полицентризма. — Тр. на ВТУ. Т. 22, кн. 3, 1985, 4—54.

та раздробеност (1034-1227)" в обем от 350 машинописни страници. Мотивите за това решение, както самият Г. Първев отбелязва, могат да се търсят в няколко посоки. Феодалната раздробеност е закономерен процес, който може да се наблюдава в политическия живот на държавите от феодален тип, един факт, който прави проблема универсален и общозначим за медиевистичните проучвания в страните на Европа. Неговото изследване дава възможност този процес, неговите движещи сили и резултатите от практическата му реализация в една страна като Полша да бъдат използвани като сравнителен материал за други държави².

Вторият мотив е свързан с липсата на цялостни монографични изследвания върху проблема в самата полска историография и повишения интерес към него от страна на полските историци през последните две десетилетия. Това обстоятелство прави темата на дисертацията актуална и идва да отговори на една назряла нужда. От друга страна, славянският произход на полския и на българския народ е обусловил запазването на редица общи черти в развитието им през епохата на феодализма независимо от чуждите влияния. Този факт дава възможност за сравняване и допълване на историческите сведения, отразяващи зараждането и развитието на аналогични процеси и институции в средновековната история на тези народи.

Като изхожда от вярната в методологическо отношение постановка, че феодалната раздробеност има надстроечен характер, Г. Първев изследва проблема в икономически и обществено-политически аспект. Вземайки предвид характера на процеса, наличната изворова база и програмно-методическите указания на проф. Герард Либуда относно генезиса на феодалната раздробеност, Г. Първев си поставя три основни задачи: 1) на основата на обществено-икономическото развитие на ранната полска държава и утвърждаването на княжеското право да разкрие източниците за формирането на материалната база на феодалната класа и нейната роля в политическия живот на страната; 2) да изясни причините за зараждане на противоречията между монарха и представителите на феодалната класа, които формират съдържанието на феодалната раздробеност; във връзка с това да проследи зараждането и развитието на тези противоречия и формите на техния външен израз; 3) да посочи ролята на Малополша на малополското можновладство за ликвидиране на принципатско-сеньориалната система на Болеслав III Кривоуст и за задълбочаване на феодалната раздробеност.

² Първев, Г. Политическото развитие на Полша през периода на феодалната раздробеност (1034—1227). Дисертация. С., 1987, с. 5.

Дисертацията е изградена върху солидна изворова база. Освен съчиненията на известните средновековни хронисти Аноним Гал, Викентий Кадлубек, Ян Длугош, "Летописът на Краковския капитул" Г. Първев привлича още множество папски були, дарствени и потвърдителни грамоти на полските владетели и други документи, преобладаваща част от които той ползува в латински оригинал.

Отличното познаване на този разнообразен изворов материал, неговата критична и вярна интерпретация помогнаха на Първев да достигне до изводи, които нерядко влизат в разрез с общопризнати постановки в полската историография, дават възможност да защитава собствени становища по редица въпроси, да направи някои корекции в общоприетата хронология на разглеждания процес. Всичко това придава на дисертацията тежестта на едно солидно, заслужаващо доверие историческо изследване.

Продължителната предварителна работа по първоначалния вариант на темата и свободното владееие на полски език помогнаха на Първев да навлезе дълбоко в обширната полска историография. При изследването на отделните проблеми в дисертацията той прави пространен преглед на съществуващите мнения, като често започва с найранните автори още от XVIII век. Първев критично отсява тези мнения и се стреми да открие най-вярното, при което нерядко изказва свои оригинални съображения и идеи, достига до нови изводи и решения. В тази нелека работа той показва завидно умение да се ориентира в богатото разнообразие от школи и течения в полската историография, върху чиито изследвания се влияели различни фактори от социално, политическо и религиозно естество. Именно такова детайлно познаване на литературата му дава самочувствието да прави критични преценки на концепциите на световно известни полски историци, което само по себе си е вече успех за един полонист чужденец. И всичко това става с уважение и етика, които будят възхищение.

Във връзка с основните цели на дисертационния труд Г. Първев достига до решения с приносен характер относно социалната структура на полското общество, мястото и ролята на немската колонизация в развитието на производителните сили на страната, еволюцията на княжеската власт и нейната политика по отношение на църквата и светските феодали, за значението на вехето в политическата структура и държавното управление³.

Подчертан научен принос има трета глава: "Утвърждаване на феодалната раздробеност в Малополша (1102—1227)". Именно в нея

³ Първев, Г. Политическо развитие, 17—90, 91—175.

най-добре се е проявил научноизследователският талант на автора. Като прави задълбочен анализ на един от най-заплетените и неясни периоди в историята на Полша, използвайки разнообразен документален и историографски материал, той фактически поновому осветлява разглеждания процес, прави корекции и уточнения, изяснява движещите сили и основните цели в борбата между двете политически групировки, носители на монархизма и полнархизма, разкрива причините за конфликта между кралската власт и част от висшия клир и въвличането на висшия клир в политическото русло на можновладците. Г. Първев изтъква ролята на ветоето в Чени (1228), чиито решения са "естествена последица от продължителната борба между светските и църковните можновладци в Малополша"⁴.

Основните резултати от дисертационния труд са формулирани обобщено в няколко извода: феодалната раздробеност е закономерен процес, който е свързан с утвърждаването на феодалните отношения. Неговото начало и първите му прояви в полската раннофеодална държава Първев отнася към последната четвърт на XI в. Висшата феодална аристокрация в лицето на можновладците била главната движеща сила за реализация на феодалната раздробеност. Техните намерения в това отношение били обусловени от стремежа им "да разчупят нормите на княжеското право, да ликвидират централизирания характер на експлоатацията и по пътя на имунитета да осъществят децентрализация на феодалната рента"⁵.

Феодалната раздробеност в Полша приела подчертано династичен характер за разлика от западноевропейските страни с класически феодализъм. Въпреки понесените териториални загуби периодът на феодалната раздробеност съдействувал за извършването на важни обществено-икономически промени, които станали основни фактори за обединението на страната и за изграждането на нова форма на държавна организация — съсловно-представителната монархия⁶. В дисертационния труд се забелязват и някои слаби страни, като например предоверяването на някои документи, излезли от папската и кралската канцелария, но това не накърнява стойността на приносните моменти и елементи, които авторът е постигнал.

Като своеобразен епilog на дисертацията и свързаните с нея работки се явява студията "Проблемът за обединението на Полша в края на XIII и началото на XIV в."⁷. За нейното написване Г. Първев също е използвал богатата изворова база и обширна литература, като

⁴ Първев, Г. Политическо развитие, с. 314, 328.

⁵ Там там, с. 328.

⁶ Първев, Г. Политическо развитие, с. 328.

⁷ Вж. Тр. на ВГУ. Т. 18, кн. 3, 1981, 58—103.

за изходна точка са му послужили и резултатите от собствените му проучвания върху предходния период — периода на феодалната раздробеност. Това е неговата най-зряла чисто полонистична студия. След направения многопосочен задълбочен анализ на полското феодално общество от XIII и началото на XIV в. Г. Първев стига до верния извод, че премахването на политическата раздробеност и създаването на централизирана полска държава "са предизвикани от промените, които настъпили във феодалната база". Обединението е "закономерен процес" и се явява "предпоставка за по-нататъшния прогрес на полската държава и общество". Според Първев необходимостта от обединение се осъзнавала от цялото полско общество, но при неговото осъществяване изпъкнали на преден план тясно съсловните интереси. Това усложнило обединителния процес и довело до неговото забавяне.

От цикъла изследвания на полско-българските отношения през периода XIII—XVII в. общомедиевистично звучене имат разработките, свързани с живота и дейността на Григорий Цамблак на Констанцкия събор. Внимателният преглед на трите публикации на тази тема и този път ще ни увери в характерния за Първев стремеж към максимално обхващане на проблема естествено в рамките на достъпната му литература.

В първата статия "Полската историография и извори за участието на Григорий Цамблак в Констанцкия събор (1414—1418)"⁸ авторът разглежда издателската и извороведческата работа на полските историци, благодарение на която се обогатява фактологическата база за изследването на проблема, уточняват се редица подробности. Първев изтъква значението на пребиваването на Цамблак в Краков от 5 до 17 май 1418 г., отношенията му с полския владетел и др.

Натрупал достатъчно познания по въпроса, Г. Първев сам прави принос в българското изворознание за Григорий Цамблак. Заедно с Кр. Банев публикува за първи път у нас встъпителното слово на Цамблак, произнесено от Мавриций Рвачка пред папа Мартин V и Генералния съвет⁹. Словото е представено в латински оригинал и превод на български, направен от Кр. Банев, и е придружено от задълбочен и много интересен коментар — дело на Г. Първев.

Център на триадата изследвания за знаменития представител на Търновската книжовна школа е студията "Констанцкия събор (1414—

⁸ Вж. Сб. 20 години Великотърновски университет (1963—1983). Кн. 3. История, В. Търново, 1984, 109—115.

⁹ Първев, Г., Кр. Банев. Срещата на Григорий Цамблак с папа Мартин V на събора в Констанц през 1418 г. — Истор. преглед, 1982, № 5, 113—127.

1418) и участието на Григорий Цамблак в него¹⁰. Главната цел на изследването е да се проследи конкретната общественно-политическа дейност на Цамблак, останала до известна степен в сянката на неговото мащабно книжовно дело. Според автора именно участието на Цамблак в най-големия международен форум на средновековието — Констанския събор — дава израз на неговите общественно-политически разбирания и стремежи по важни за съдбата на балканските народи и източното славянство проблеми. С голяма вещина Първев изяснява мисията на третото полско-литовско пратеничество начело с митрополит Григорий Цамблак¹¹, разкрива целите на полско-литовските владетели Ягело и Витовт и личните мотиви на Цамблак. Особено внимание авторът отделя на тържествената аудиенция на Григорий Цамблак при папа Мартин V, състояла се на 25 февруари 1418 г. в присъствието на император Сигизмунд. Г. Първев изтъква несломимата вяра на големия българин в близкото освобождение на народа ни. Средство за това Цамблак виждал в осъществяването на уния между католическата и източноправославната църква.

Явна сполука на Първев е разкриването на европейските измерения на дипломатическата дейност на Цамблак и неоспоримите му качества в това отношение. Много убедително звучи заключителната характеристика, която авторът прави на политическото верую на Цамблак, който "издигал и отстоявал искането за уния не по пътя на поглъщане и подчинение на източноправославната църква на католическата, а по пътя на преговори между две равни и пълноправни страни"¹². Именно в това Първев вижда най-голямата заслуга на Григорий Цамблак. Потвърждение за правилността на политическите идеи и дипломатическите действия на Григорий Цамблак намираме в провеждането на кръстоносния поход от 1443 — 1444 г. начело с полско-литовския и унгарски крал Владислав III Варненчик.

Представата ни за общомедиевистичните изследвания на Г. Първев не би била пълна, ако не споменем още три негови публикации. Той хранеше определен пиетет към историографските проучвания. Внимание заслужават разработките "Кирило-Методиевата проблематика в полската историография"¹³ и "Проблемът за българския произход на ополската княгиня Виола-Венцислава в полската историография"¹⁴. На пръв поглед тези две теми заемат като че ли странично положение спрямо основната насоченост на неговите медие-

¹⁰ Вж. Търновска книжовна школа. Т. 2. С., 1980, 484 — 500.

¹¹ Първев, Г. Констанския събор (1414 — 1418) и участието на Григорий Цамблак в него. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2, 469 — 499.

¹² Пах там, с. 500.

¹³ Векове, 1984, № 6, 57 — 63.

¹⁴ Вж. Сб. международен симпозиум на университетските преподаватели по история. Смолян — 84 (под печат).

вистични интереси. Но тъкмо в тях още веднъж се проявява подчертаният стремеж на Г. Първев да търси мястото на българския народ и българската история в широките рамки на общоевропейското развитие през средновековието.

В първата статия се разкрива развитието на Кирило-Методиевата проблематика в трудовете на полските историци от края на миналия век до наши дни. Като отчита редица фактори от социално-политическо и религиозно естество, Първев се опитва да обясни, при това доста убедително, разнolikите концепции на полските историци относно влиянието на Кирило-Методиевото дело в някои южни райони на полската средновековна държава. Той правилно забелязва, че съществуващите различия в схващанията на най-видните полски историци в никакъв случай не могат да бъдат обяснени само с несигурната и противоречива изворова база. Във втората статия Първев за първи път в нашата историография прави опит да хвърли известна светлина върху българския произход на ополската княгиня Виола-Венцислава, чиято съдба е почти неизвестна у нас. Като цяло разработката има обзорно-информационен характер и е написана главно върху полски материали. В перспектива авторът имаше амбицията да направи по-пространно и цялостно изследване на проблема.

Към групата изследвания за полско-българските отношения през XIII—XVII в. трябва да споменем и две статии, посветени на живота и делото на друг виден представител на Търновската книжовна школа в емиграция — Киприан¹⁵. Те са тясно свързани с разгледачите вече публикации за Григорий Цамблак.

Представените изследвания на доц. Г. Първев показват, че през последните години на живота си той вече е "един от най-добре подготвените и обещаващи български историци-полонисти"¹⁶ с определен научен принос в осветляването на редица важни проблеми от средновековната полска история. Неговите изследвания в тази насока "привличват историческата мисъл с крачка напред и ще служат като необходима база за по-нататъшни проучвания"¹⁷.

Малко встрани от полската проблематика стои докладът, който Първев изнесе на Международния симпозиум във В. Търново през 1973 г.: "Търново и средновековната българска държава като център на еретически движения в Европа XII—XIV в." По-късно той бе от-

¹⁵ Първев, Г. Дейността на митрополит Киприан през погледа на полската историография. — *Векове*, 1983, № 4, 50—55; Първев, Г. Изследвания на полски историци върху някои моменти от дейността на митрополит Киприан. — В: *Българо-украински връзки през вековете*. С., 1983, 134—155.

¹⁶ Йоноу, М. Рецензия за: Научните публикации на гл. ас. Георги Ст. Първев (Ръкопис).

¹⁷ Там там.

печатан на български и полски език под заглавие "Ръководството на инквизитора от Бернар Ги като извор за еретическите движения в XIII—XIV в."¹⁸. В този доклад резонираше идеята на доц. Б. Примов да формира от търновския колегиум по средновековна обща история група за изследване на еретическите движения в Западна Европа. Преждевременната смърт и на двамата остави тази амбиция иереализирана. "Ръководството на инквизитора" е един от основните извори за западните ереси през XIII в. и е добре познат в чужбина, но почти не е използван от българските историци. Това подтикна Първев да направи едно сравнително изследване на вярванията на западните еретици дуалисти въз основа на данните от "Ръководството..." и учението на българските богомили и павликяните, при което открива много сходни черти. Направените изводи предизвикаха жив интерес от страна на Д. Ангелов, Б. Примов и др.

Научните интереси на Г. Първев често надхвърляха рамките на средновековната обща история. По време на своите командировки той постоянно издирваше и събираше всяко попаднало му сведение за миналото на нашия народ. Както сам споделяше, в минутите за почивка обичал да прелиства старите полски вестници и списания от XIX век, каталозите с пътеписи и др. Тези "странични занимания" намериха материален израз в една солидна група публикации, разделени в две тематични направления. Първото включва пътеписи за българските земи. Това са предимно преводи на чужди пътеписи, които въвеждат в обръщение нов специфичен изворов материал и са придружени с компетентен исторически коментар и пояснителни бележки. Такива са дневникът на полския посланик Ян Гинински, посетил Константинопол през 1677 г.¹⁹, пътните бележки на френския географ и пътешественик Гийом Лежан²⁰, минал през българските земи в 1857 и 1867 г., и спомените на поляците Юзеф Кромер и един неизвестен кореспондент от списание "Вендровец"²¹.

И трите материала изобилствуват с интересни данни за бита, обичаите, трудолюбието и робската участ на българите в Европейска Турция. Авторите на тези пътеписи проявяват явни симпатии към нашия народ и ги засвидетелствуват по един убедителен начин. Имах възможност да участвам като съавтор при издаването на част от

¹⁸ Векове, 1979, № 2, 22—30.

¹⁹ Първев, Г. Полски пътепис за българските земи от 1677 г. — ИБИД, кн. XXVIII. С., 1972, 353—358.

²⁰ Първев, Г., Ст. Богданов. Пътните бележки на френския пътешественик Гийом Лежан от XIX век като извор за българската история. — Тр. на ВТУ. Т. 14, кн. 3, 1977, 217—267.

²¹ Първев, Г., Ст. Богданов. Русе и железницата Русе-Варна през погледа на някои западни пътешественици от 1857 до 1877 г. — Аспирантски сборник. Кн. 3, св. 3, 1976, 5—18.

тях и с удоволствие си спомням съвместната ни работа с Г. Първев, която имахме намерение да продължим и в бъдеще.

Второто направление обединява десетина публикации върху полско-българските отношения през XIX и началото на XX в. В тях проличава широката историческа култура на Г. Първев, който можеше с успех да работи и в областта на новата българска история. Като историк и общественик той често откликваше на важни събития и юбилейни годишнини от нашата история, които бяха повод за конкретни изследвания. В тях Първев обикновено въвежда в обръщение нов изворов материал или пък поставя въпроси, неразглеждани до тогава, което повишава научната им стойност. Едномесечният курс по италиански език в Перуджа през 1976 г. роди статията "Отзвукът на Априлското въстание върху страниците на италианския вестник "Корриере дел Умбрия"²². На основата на материали от полския печат той написа четири статии за отзвук на Априлското въстание²³ и Руско-турската освободителна война²⁴ сред полската общественост и две публикации за отношението на поляците към Лайпцигския процес²⁵. Във връзка с пребиваването на полските политически емигранти в България през 1849 – 1850 г. Първев разглежда дружеските и културните контакти на поляците с българското население на север от Балкана. Една част от тези проучвания бяха отпечатани и на полски език. Те способстваха за укрепване на приятелските чувства на двата народа, които са свързани през XIX в. не само със славянския си произход, но и с еднаквата си участ.

Върху същите материали Първев написа и няколко научнопопулярни статии, отпечатани във в. "Поглед", в. "Нова светлина" и др. Публикациите върху полско-българските отношения през XIX в. получиха висока оценка и от страна на Културния център на Полското посолство в София, което изпрати благодарствено писмо за активната общественоразнополска научноизследователска дейност на Г. Първев.

²² Вж. Векове, 1977, № 5, 18 – 25.

²³ Първев, Г. Полската общественост за българите и Априлското въстание. – Истор. преглед, 1970, № 3, 65 – 72.

²⁴ Първев, Г. Руско-турската война от 1877 – 1878 г. и полският печат. – Истор. преглед, 1977, № 5 – 6, 203 – 213; Първев, Г. Освобождението на Плевен в 1877 г. през погледа на полския периодичен печат. – В: 100 години Плевенска епопея. С., 1977, 180 – 194; Pa g v e v G. Wojna Rosyjsko – Turcka 1877 – 1878 i wyswolenie Bulgani w swietle polskiej prasy. – Studia Historyczne, PAN, R. XXIV, 1981, z. 4, 565 – 585.

²⁵ Първев, Г. Лайпцигският процес и полската общественост. – Истор. преглед, 1973, № 2, 108 – 115; Първев, Г. За отношението на Полската комунистическа партия към Лайпцигския процес. – В: Опитът на БКП в борбата срещу капитализма и фашизма. С., 1984, 211 – 217.

Освен като изявен историк полонист и медиевист Г. Първев се утвърди и като висококвалифициран преподавател по средновековна обща история. Ако 12-годишният учителски стаж доведе до късното му влизане в науката, той му беше извънредно полезен в работата със студентите по време на семинарните упражнения. Като негов студент си спомням с какво майсторство ни въвеждаше в неясните средновековни документи, как ни приучваше към анализ на отделните сведения. Неговите логични, добре обосновани обобщения оставяха трайни следи в паметта ни. Г. Първев не успя да напише цялостен лекционен курс поради краткото време, в което беше титуляр на дисциплината. То съвпадна с най-натоварения период, когато работеше по завършване на дисертацията си. Но запазените от него планове, конспекти и отделни разработки показват сериозното му отношение и към тази основна част от труда на университетския преподавател. В цялостно оформените лекции личат ерудицията, здравата научна логика при излагането на отделните проблеми. Езикът му е ясен и точен, изводите — стегнати и убедителни. Част от лекциите обаче са написани въз основа на полски исторически изследвания и се нуждаят от допълнителна редакция.

Г. Първев беше човек със силно развито чувство за гражданска отговорност, вродена любов към хората и подчертани организаторски качества, които обясняват неговата активна обществена дейност. Той беше значима, авторитетна и уважавана личност в Историческия факултет и в Университета, в квартала и в живота на града. Добър познавач на полски език, който владееше свободно писмено и говоримо, Г. Първев често беше ангажиран като преводач при посещението на полски делегации във Велико Търново.

Контактен по природа и добър по душа, той намираще лесно път към студентите, колегите, съгражданите си. Г. Първев беше общественик не заради заеманите от него длъжности, а защото умееше да общува с хората, да вниква в техните проблеми, да им помага. В това отношение той нерядко беше връзката между младите асистенти и ръководството, отстояваше честно и безкористно техните нужди и интереси. Може би затова той имаше не само много приятели.

Тежкия и изтощителен предимно ношен труд на научния работник, обществената ангажираност, която поглъщаше голяма част от времето му, а и известно неразбиране от страна на ръководството създаваха допълнително напрежение за чувствителната психика на Г. Първев и се отразиха неблагоприятно върху здравословното му състояние през последните години.

Тежкото заболяване като катарска ендуро подложи на последно изпитание неговите физически и морални сили, за да ни остави чистия му образ на човек, на колега, на приятел.

Със своето неголямо, но разностранно научно творчество Г. Първев остави следа в науката, със своето човеколюбие — топлина в душите на хората, със своята преподавателска и обществена дейност положи частица в съграждането и израстването на Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий".

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

на трудовете на доц. к.и.н. Георги Стефанов Първев (1933—1987)

1965

Самостоятелната работа в уроците по история в средния курс. — История и география, 1965, № 1, 28—31.

1968

Рецензия за: Д. Ангелов, Б. Примов, Г. Батаклиев. Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори. ДИ "Наука и изкуство", С., 1967. — Истор. преглед, 1968, № 3, 118—124.

Етичната норма на богомилите. — Трезвеност, № 20, 30 септ. 1968, 4—5.

Под войните земята стенела, ледът се пукал. — Полет, 18 ноем. 1968, 2, 4, 5.

1969

Филателия и история. — Полет, 2 юни 1969, № 22, с. 1, 4.

1970

Полската общественост за българите и Априлското въстание. — Истор. преглед, 1970, № 3, 65—72.

Рецензия за: Б. Примов. Книга за поп Богомил и неговите последователи. Изд. на НС на ОФ, С., 1970 — Истор. преглед, 1970, № 4, 134—141.

1972

Лайпцигският процес и полската общественост. — Истор. преглед, 1972, № 2, 98—115.

Полски пътепис за българските земи от 1677 година. — ИБИД, 1972, № 28, 353—358.

1973

Рецензия за: P r i m o v B. Les Bogres. Un livre sur le pope Bogomile et ses adeptes. Sofia, 1970, 388 p. — Etudes Historiques. T. 6, 1973, 365—370. (в съавторство).

1974

Документи за упражнения по средновековна обща история XV—XVI в. ВТУ "Кирил и Методий". 1974, 45 с. (в съавторство).

1975

Полските емигранти в България през 1849—1850 година. — Тр. на ВТУ. Т. 12, кн. 3, 1974—1975, 77—100.

1976

Констанцианският събор (1414—1418) и участието на Григорий Цамблак в него. — Търновска книжовна школа. Ученици и последователи на Евтимий Търновски. 2. Втори международен симпозиум. В. Търново, 20—23 май 1976 г. С., 1980, 484—500.

Русе и железницата Русе—Варна през погледа на някои западни пътешественици от 1857 до 1877 г. — В: Аспирантски сборник, кн. 3, св. 3. В. Търново, 1976, 5—18 (в съавторство).

Рецензия за: И. Шапкарев. Хуситското революционно движение — полет към свободата. Издателство "Народна просвета". С., 1976, 18 с.

1977

Руско-турската война от 1877–1878 година и полският иечит. — Истор. преглед, 1977, № 5–6, 203–213.

Отзвукът на Априлското въстание върху страниците на италианския вестник "Корriere дел Умбрия". — Векове, 1977, № 5, 18–25.

Освобождението на Плевен в 1877 г. през погледа на песния периодичен печат. — В: 100 години Плевенска епопея. С., 1977, 180–194.

Пътните бележки на френския пътешественик Гийом Лежан от XIX век като извор за българската история. — Тр. на ВТУ. Т. 14, кн. 3, 1977, 27–267 (в съавторство).

Научна сесия, посветена на 110-ата годишнина от рождението на проф. В. Златарски. — Векове, 1977, № 3, 87–88.

"Podrecznik inkwizitora" Bernarda Gui, jako zrodlo do ruciov heretyckich w XIII i XIV wieku. — Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagelonskiego, Prace Historyczne, z. 56, Krakow, 1977, 7–17.

1978

Рецензия за: Теория и практика на обучението по история. Книга четвърта. Издателство "Народна просвета". С., 1978, 12 с.

Полската общественост не беше безпристрастна. Поглед, № 6, 6 февр. 1978 г. с. 11.

1979

"Ръководство на инквизитора" от Бернар Ги като исторически извор за еретическите движения в XIII–XIV в. — Векове, 1979, № 2, 22–30.

Рецензия за: М. Йонков. Чужди пътешественици за българите и България. Издателство "Народна просвета". С., 1979, 12 с.

1980

Основни моменти в развитието на Великокняжеската власт в Полша през периода 1138–1202 г. — Тр. на ВТУ. Т. 16, кн. 3, 1980, 37–69.

Рецензия за: Й. Николов, К. Исова. Кратък исторически справочник. Средновековие. Издателство "Народна просвета". С., 1980, 16 с.

1981

Проблемът за обединението на Полша в края на XIII и началото на XIV век. — Тр. на ВТУ. Т. 18, кн. 3, 1981, 58–103.

Polscy emigranci i spoleczenstwo bulgarskie w latach 1848–1851. — Wielka emigracja i sprawa Polska a Europa (1832–1864). Torun, 1981, 179–197.

Wojna Rosyjsko – Turcka 1877–1878 i wyzwolenie Bulgarii w swietle polskiej prasy. — Studia Historyczne. PAN, R. 24, 1981, z. 4, 565–585.

1982

Срещата на Григорий Шамблак с папа Мартин V на събора в Константинопол 1418 г. — Истор. преглед, 1982, № 5, 113–127 (в съавторство).

1983

Проблемът за вътрешната колонизация в средновековна Полша, отразен в полската и немската историография. — Тр. на ВТУ. Т. 20, кн. 3, 1983, 41–61.

Дейността на митрополит Киприан през погледа на полската историография. — Векове, 1983, № 4, 50–55.

Изследвания на полски историци върху някои моменти от дейността на митрополит Киприан. — В: Българо-украински връзки през вековете. С., 1983, 134–155.

Лайпцигският процес и полското обществено мнение. — Нова съгласия, № 14, 10 дек. 1983, с. 2 (в съавторство).

1984

Ролята на вехето в ранно-феодалната полска държава. — В: 40 години от 1 септември 1944 г. 12 с. (под печат).

Проблемът за българския произход на ополската княгиня Виола-Венцислава в ополската историография. — В: Международен симпозиум на университетските преподаватели по история, Смолян — 84, 15 с. (под печат).

За отношението на Полската комунистическа партия към Лайпцигския процес. — В: Сб. Опитът на БКП в борбата срещу капитализма и фашизма. С., 1984, 11—217.

Полска историография и извори за участието на Григорий Цамблак в Констанския събор (1414—1418). — В: 20 години Великотърновски университет (1963—1983). т. 3. История. В. Търново, 1984, 109—115.

Кирило-Методиевата проблематика в полската историография. — Векове, 1984, № 6, 57—63.

1985

Политическо развитие на Полша през периода на феодалната раздробеност (1034—1227). Дисертация. 1985, 350 с.

Сведения за България и българите в полските хроники от XV—XVII в. — В: Католе на Втория международен конгрес по българистика. София, 1985, 12 с. (под печат).

Политическите борби в Малополша през 1194—1195 г. и утвърждаване на полицентризма. — Тр. на ВТУ. Т. 22, кн. 3, 1985, 4—55. (под печат).

1986

Рецензия за: История на средните векове. Учебник за VI клас на основните училища. Издателство "Народна просвета". С., 1986, 12 с.

1987

Съединението и Сръбско-българската война от 1885 г. през погледа на полската общественост. — Военноистор. сборник, 1987, № 3, 147—161.

Съставил: г.л. ас. к.и.н. Стоян Богданов

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КНИГА 3 – ИСТОРИЯ
Том 26
1989

Отговорен редактор Лъчезар Георгиев
Технически редактор Мариян Кенаров
Коректор Стефка Бръчкова
Консултант Радослав Райчев

Българска, I издание
ISSN 0204-6369
Формат 60 x 90/16
Печатни коли 11,5
Тираж 250
Цена 25 лева

Дадена за набор май 1992 г.
Излязла от печат октомври 1992 г.

Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий" – Б. Търново
Компютърен набор и страниране – КФ "Полиграф-принт", Разград
Печат – печатница на университетското издателство

ISSN 0204 - 6369

Цена 25 аб.